

WERELDBEELD

Tijdschrift voor de Verenigde Naties

Vereniging voor de Verenigde Naties, Jaargang 36, nr. 161, 2012/1 (driemaandelijkse) - Afgiffekantoor: 8500 Kortrijk - P-910467 - v.u.: F. Maes

*Economische en
Sociale Zaken*

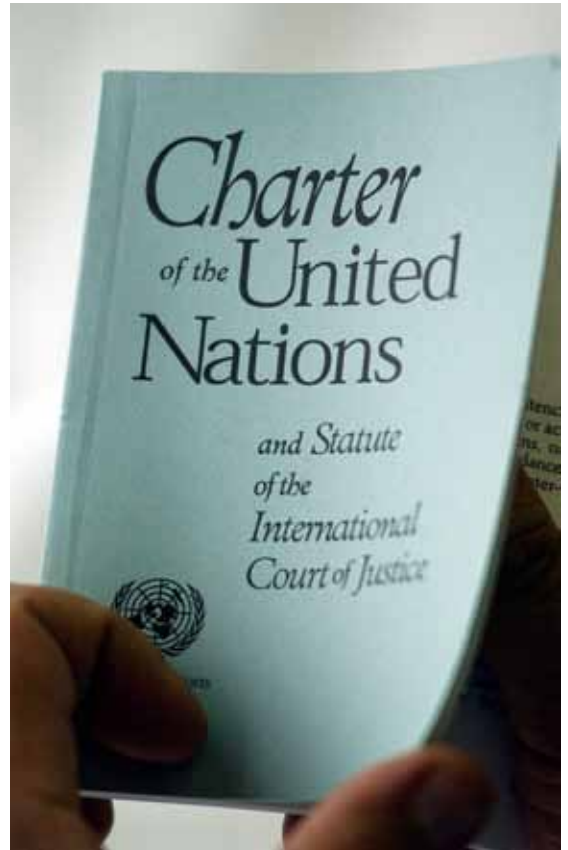
“Wij, de volken van de Verenigde Naties verenigd voor een betere wereld”

Reeds meer dan 60 jaar zetten de **Verenigde Naties** zich in voor een betere wereld. De werking van de VN kent een wisselend verloop. Toch blijft de VN een belangrijke plaats innemen in het menselijk streven naar een langdurige vrede en duurzame ontwikkeling.

De **Vereniging voor de Verenigde Naties** heeft tot doel de beginselen van de VN te verspreiden en de bevolking bewust te maken van de noodzakelijkheid van internationale samenwerking.

De VVN beoogt in Vlaanderen een betere kennis van en een beter begrip voor de werking en doelstellingen van de VN bij te brengen. Niet alleen de VN zelf, maar ook de verschillende hulporganen en gespecialiseerde organisaties komen aan bod. Als niet-gouvernementele organisatie volgt de VVN eveneens de Belgische inbreng en de mogelijke rol van Vlaanderen binnen de VN.

De VVN wil op een objectieve, kritische en constructieve manier het debat rond internationale samenwerking en de rol die de wereldorganisatie hierbij kan spelen, voeden.

UN Photo #25148

Colofon

Wereldbeeld: Tijdschrift van de Vereniging voor de Verenigde Naties, 4 nrs. per jaar, Jaargang 36, 2012/1, nr. 161

Zetel: Vereniging voor de Verenigde Naties, Universiteitsstraat 6, B-9000 Gent, België,

Tel. +32 9 264 97 60, E-mail: info@vvn.be, Website: www.vvn.be

Verantwoordelijke uitgever: Prof. Dr. Frank Maes, Voorzitter, Vakgroep Internationaal publiekrecht, Universiteit Gent, Universiteitsstraat 6, 9000 Gent, Tel. +32 9 264 97 60, frank.maes@ugent.be

Hoofdredacteur: Karen Van Laethem, Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Metajuridica, Pleinlaan 2, 1050 Brussel, Tel. +32 3 275 58 37, karen.van.laethem@vub.ac.be

Redactiecomité: Francis Baert - Marco Benatar - David Crikemans - Jan De Bisschop - Melanie De Groof - Philip De Man - Jan De Mulder - Sanderijn Duquet - Sander Happaerts - Ria Heremans - Christine Janssens - Veronique Joosten - Jennifer Kesteley - Frank Maes - Louis-Alfons Nobels - Neri Sybesma - Tine Vandervelden - Karen Van Laethem - Piet Willems

Correspondenten: Dominiek Benoot - Eric De Brabandere - Charlotte Mertens - Ann Pauwels - Cedric Ryngaert

Coverfoto: UN Photo # 41268

Auteursrichtlijnen: De redactie verwelkomt alle ingezonden artikels en opiniebijdragen over VN-gerelateerde onderwerpen. De volledige auteursrichtlijnen zijn beschikbaar bij de hoofdredacteur en op de website.

Lidmaatschap: 25 euro (> 25 jr.) / 15 euro (< 25 jr.) per jaar te storten op rekeningnr. 001-0468369-32

MET DE STEUN VAN
DE VLAAMSE OVERHEID

Lid van de Unie van de Uitgevers
van de Periodieke Pers

Edito

Vooreerst wens ik onze lezers, U, een gelukkig en voorspoedig 2012 toe! In naam van onze Voorzitter, Prof. Dr. Frank Maes, dank ik ook onze leden voor hun trouw en enthousiaste deelname en bijdrage aan onze activiteiten. De VVN zal ook dit jaar een hele hoop boeiende activiteiten aanbieden en zal zich uiteraard ook blijven inzetten voor een kwalitatief tijdschrift zoals u dat van ons gewoon bent.

Een korte terugblik op 2011 leert ons dat we niet enkel een aantal zeer geslaagde activiteiten hebben kunnen aanbieden aan onze leden (zoals zes lunchlezingen met prominente sprekers, een pedagogische studiedag rond duurzame ontwikkeling, een netwerk event voor voormalige en huidige stagiairs in internationale organisaties, de scholieren *Model United Nations* (MUN) en de VVNMUN 2011), maar ook dat we zoals steeds op heel wat verhelderende inzendingen voor Wereldbeeld konden rekenen van diverse auteurs over diverse onderwerpen. Niet alleen academici kwamen aan bod, maar ook mensen uit het veld, studenten, stagiairs, etc. leverden hun bijdrage aan Wereldbeeld. Deze variatie aan invalshoeken schept steeds een interessant beeld en biedt onze lezers de mogelijkheid om vanuit verschillende standpunten eenzelfde verhaal te bekijken. Wij hopen dan ook in 2012 diezelfde enthousiaste input te mogen verkrijgen, en daarbij richt ik deze oproep meteen ook op jullie, onze lezers: aarzel niet om jullie opinies/verslagen/voor- en nabeschouwingen op papier te zetten en voor te leggen aan ons redactiecomité! Wie weet verschijnt uw artikel in één van de nummers van Wereldbeeld in 2012.

2012. Gewoonlijk brengt een nieuw jaar veel goede voornemens en nieuwe projecten met zich mee. Bij de VVN is dit niet anders en dat merken jullie al meteen aan het huidige nummer. Het is jullie ongetwijfeld opgevallen hoe Wereldbeeld een nieuw jasje heeft gekregen, maar daar houdt het niet op. Zoals vorig jaar reeds het geval was, blijft Wereldbeeld vier maal per jaar verschijnen, maar vanaf dit jaar zullen die vier nummers telkens een pijler van de VN belichamen. Zo heeft dit eerste nummer de titel 'Economische en Sociale Zaken' meegekregen en wordt de nadruk in de hoofdartikels dan ook op deze onderwerpen gelegd. Achtereenvolgens zal u ook de nummers ontvangen die 'Ontwikkeling', 'Vrede en Veiligheid' en 'Mensenrechten' behandelen. We hebben besloten om Wereldbeeld volgens deze structuur uit te geven omdat wij menen dat het onze lezers een duidelijker overzicht geeft van de inhoud en het makkelijker wordt om het tijdschrift samen te stellen.

Om echter de actualiteit niet uit het oog te verliezen, zullen de vaste rubrieken 'In de kijker', 'Opinie' en 'Actualiteit' blijven inspelen op belangrijke ontwikkelingen op het wereldtoneel. Daarnaast zal de VN-kalender er een broertje bij krijgen: de VVN-kalender. Op die manier kunnen wij onze leden meer systematisch op de hoogte brengen van activiteiten die op til zijn. Zo kunnen wij u onder meer al op de hoogte brengen van een tweede ontwikkelingsdebat over politieke economie op 29 maart, een pedagogische studiedag rond verkeersveiligheid op 5 november en de achtste editie van de VVN MUN van 29 november tot en met 2 december 2012.

Dit nieuwe concept voor Wereldbeeld is een groeiproces, net zoals het nieuwe jaar vorm krijgt terwijl je het beleeft. Ik hoop dan ook samen met u dat 2012 een belevenis wordt om nooit te vergeten! De VVN zal alleszins proberen om daar een steentje toe bij te dragen.

Kirsten Arnauts
Algemeen Secretaris

Inhoudsopgave

Editio <i>Kirsten Arnauts</i>	1
Het <i>Clean Development Mechanism</i> in Sino-Europese klimaatbetrekkingen: ecologische, sociaal-economische en ethische beperkingen <i>David Belis, Sarah Van Eynde en Lieven De Smet</i>	5
Arbeid en handel in het multilaterale systeem: tijd voor een nieuw begin? <i>Montserrat González-Garibay</i>	11
De EU, België, Vlaanderen en de VN: Toespraak van de voorzitter van de Europese Raad, de heer Herman VAN ROMPUY, voor de 66 ^{ste} Algemene Vergadering van de Verenigde Naties	17
De EU, België, Vlaanderen en de VN: Verslag van een verblijf bij de Verenigde Naties: <i>De Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (AEWA)</i> <i>Catherine Morel</i>	20
In de kijker: De groei van de wereldbevolking. Is het einde in zicht? Misschien, maar zeker niet zonder eerst nog een forse aangroei <i>Ronald C. Schoenmaeckers</i>	23
Opinie: Het internationale beheer van hernieuwbare energie: zet IRENA de VN op een zijspoor? <i>Thijs Van de Graaf</i>	34
Actualiteit: Tien jaar samenwerking tussen de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie <i>Bregt Saenen</i>	40
Boekenrubriek Onder redactie van <i>Marco Benatar</i>	43
Nieuws in het kort <i>Neri Sybesma-Knol</i> , met bijdragen van <i>Marco Benatar</i> en <i>Cedric Ryngaert</i>	45
De VN-kalender <i>Piet Willems</i>	50

Het Clean Development Mechanism in Sino-Europese klimaatbetrekkingen: ecologische, sociaal-economische en ethische beperkingen

David Belis, Sarah Van Eynde en Lieven De Smet¹

Inleiding

Het *Clean Development Mechanism (CDM)* is een internationaal gereguleerd mechanisme dat toelaat om emissierechten te creëren via de realisatie van emissiereductieprojecten in ontwikkelingslanden. Dergelijke emissierechten zijn verhandelbaar op de internationale markt en kunnen door ontwikkelde landen gebruikt worden om hun Kyoto-doelstellingen te behalen. Die doelstellingen werden vastgelegd in het Kyoto Protocol in 1997, en verbinden de meeste ontwikkelde landen, met als belangrijkste uitzondering de Verenigde Staten, om de uitstoot van broeikasgassen met een bepaald percentage te verminderen ten opzichte van het jaar 1990. De verwezenlijking van die doelstellingen is vereist tussen 2008 en 2012, de eerste Kyoto-verbintenisperiode. De Europese Unie (de toenmalige EU-15) heeft zich in Kyoto verbonden tot een doelstelling van 8%. Die zogenaamde koepel (*cap*) werd in juni 1998 intern verdeeld onder de lidstaten in het Lastenverdelingsakkoord. België heeft op die manier een streefdoel van 7,5% opgelegd gekregen. Ontwikkelingslanden, waar ook China onder gerekend wordt, moeten in het Kyoto Protocol geen specifieke streefdoelen behalen.

Het Kyoto Protocol schrijft voor dat landen hun doelstellingen kunnen bereiken op twee manieren. Een eerste manier is dat ze in eigen land de uitstoot van broeikasgassen verminderen. Een tweede manier is dat ze via drie zogenaamde flexibiliteitsmechanismen kunnen investeren in een verminderde uitstoot in andere landen. Een eerste mechanisme is de 'internationale emissiehandel' (*international emission trading, IET*), een mechanisme dat de handel in emissiecertificaten regelt en overziet. De andere twee zijn projectgebonden mechanismen, dat wil zeggen dat ze investeringen in specifieke emissiereductieprojecten mogelijk maken. Onder de 'gezamenlijke uitvoering' (*joint implementation, JI*) investeren twee entiteiten uit ontwikkelde landen in een gezamenlijk emissiereductieproject. Het 'mechanisme voor schone ontwikkeling' (*clean development mechanism, CDM*) bestaat erin dat een land (of bedrijf) uit een ontwikkeld land kan investeren in een project in een ontwikkelingsland. Certificaten die

voortkomen uit dergelijke projecten, respectievelijk 'emissiereductie-eenheden' (*emission reduction units, ERUs*) en 'gecertificeerde emissiereducties' (*certified emission reductions, CERs*) zijn verhandelbaar op de internationale markt via het eerste mechanisme en zijn telkens equivalent aan één ton uitgestoten CO₂. Doorgaans zijn de certificaten die voortkomen uit projectgebonden mechanismen goedkoper dan de emissierechten die aan landen zijn toegewezen op basis van hun doelstelling, gezien projecten worden uitgekozen daar waar ze het goedkoopst te realiseren zijn. De flexibiliteitsmechanismen maken het dus mogelijk voor een ontwikkeld land om meer uit te stoten dan het eigen streefdoel, door de aankoop van 'schone lucht' uit het buitenland.

Het CDM is qua gebruik en impact veruit het belangrijkste van de twee projectgebonden mechanismen. In theorie zorgt het mechanisme voor een kostenefficiënte vermindering van de mondiale uitstoot van broeikasgassen en tegelijk voor duurzame en koolstofarme investeringen in ontwikkelingslanden. Hoewel die uitgangspunten theoretisch gezien een mooi (economisch) verhaal schetsen, wordt het CDM in de praktijk echter geplaagd door gebreken in zowel ontwerp als uitvoering. Dit artikel tracht licht te werpen op enkele van die gebreken, vooral dan op ecologisch, sociaaleconomisch en ethisch vlak. Om die analyse te concretiseren zal gekeken worden naar de twee belangrijkste actoren in de markt voor CERs: de Europese Unie (EU) en de Volksrepubliek China. Die twee nemen namelijk meer dan de helft van de markt voor hun rekening als respectievelijk de grootste bron van vraag en aanbod.

De toekomst van het mechanisme is bijzonder relevant voor de huidige internationale klimaatonderhandelingen, die in de aanloop naar de top in Durban, Zuid-Afrika, in een erg precaire situatie verzeild zijn geraakt. In 1992 werd in Rio de Janeiro, tijdens de Conferentie van de Verenigde Naties over Milieu en Ontwikkeling, het *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)* afgesloten. Het uiteindelijke doel van het verdrag is om de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer op zo'n niveau te stabiliseren

dat geen gevaarlijke wijzigingen in het klimaat optreden. De 'bijeenkomst van de partijen' of CoP (*Conference of the Parties*) is het hoogste beslissingsorgaan van het verdrag en komt jaarlijks samen. Na Kopenhagen (2009) en Cancun (2010) wordt de CoP dit jaar georganiseerd in Durban, Zuid-Afrika. Het is echter erg onwaarschijnlijk dat er een nieuw internationaal akkoord met bindende streefdoelen voor alle belangrijke spelers uit de bus zal komen, en ook een tweede verbintenisperiode van het Kyoto Protocol in zijn huidige vorm is verre van zeker. Een aantal spelers proberen daarom om minstens een aantal deelakkoorden uit de brand te slepen, bijvoorbeeld omtrent de hervorming en voortzetting van het CDM, maar ook omtrent de creatie van nieuwe marktmechanismen zoals sectorale marktmechanismen of mechanismen die voorzien in de financiering van (her)bebouwing. De toekomst van het CDM is echter ook afhankelijk van het gedrag van individuele actoren. Het is immers zo dat de structuur van het Kyoto Protocol, en dus ook het institutionele kader van het CDM, wel degelijk blijft bestaan zelfs als er geen tweede verbintenisperiode wordt afgesproken. De Europese Unie heeft bijvoorbeeld een striktere importwetgeving opgesteld die stipuleert dat enkel certificaten uit de minst ontwikkelde landen of van projecten geregistreerd voor 2013 nog verhandelbaar zijn op de Europese markt. De impact van dat alles op de toekomst van het CDM is momenteel erg onzeker.

Europa

Voor de periode 2013-2020 heeft de Europese Unie unilateraal een streefdoel op zich genomen om haar uitstoot met 20% te verminderen. Indien de andere belangrijke spelers gelijkaardige inspanningen op zich nemen in een internationaal akkoord, zal dat doel verhoogd worden tot 30%. Zowel de Kyoto-doelstelling als het eigen streefdoel worden intern herverdeeld. Elke lidstaat krijgt een specifiek doel opgelegd via het Lastenverdelingsakkoord, en wordt een equivalent aantal emissierechten toebedeeld. Gemiddeld iets meer dan de helft van die emissierechten valt onder een specifiek systeem dat de emissiehandel regelt in de meest energie-intensieve sectoren. Dat systeem, het *EU Emissions Trading System* (EU ETS) bestrijkt meer dan 12.000 energie-intensieve bedrijven, inclusief de luchtvaartsector, en mogelijk in de toekomst ook de maritieme sector. Elk bedrijf wordt dus ook een specifiek reductiedoel opgelegd en ontvangt op basis daarvan een specifiek aantal emissiecertificaten. Jaarlijks moeten zowel de bedrijven als de lidstaten voor elke ton uitgestoten CO₂ een emissiecertificaat kunnen voorleggen. Indien ze niet genoeg certificaten kunnen voorleggen en dus niet aan hun doelstelling

(koepel of *cap*) voldoen, zijn ze verplicht om elders certificaten aan te kopen, bij bedrijven die vallen onder het EU ETS en emissiecertificaten over hebben, of via de drie flexibiliteitsmechanismen.

In de praktijk hebben beleidsmakers die 'emissiebudgetten' voor lidstaten en bedrijven echter te groot gemaakt, waardoor alle uitstootverminderingen hetzij al gebeurd zijn vanwege de economische crisis hetzij kunnen gebeuren via het opkopen van emissiecertificaten en er dus weinig inspanning wordt geleverd om de CO₂-uitstoot effectief te verminderen. Bepaalde Europese bedrijven, soms 'Carbon Fat Cats' genoemd, hebben tussen 2008 en 2010 samen zo'n 240 miljoen ton te veel verkregen, genoeg om de jaarlijkse uitstoot van Oostenrijk, Denemarken, Portugal en Letland te dekken. Het surplus is zo'n 4,1 miljard euro waard, wat gelijk staat aan vier keer het Europese milieubudget.² Om het EU ETS daadwerkelijk effectief te maken moet de verdeling van de emissiecertificaten dus heel wat strikter verlopen, en zal ook de overkoepelende doelstelling ambitieuzer moeten zijn om te verhinderen dat de marktprijs keldert. Anders zal het milieu én de Europese belastingbetaler onnodig blijven lijden onder dit systeem.

In totaal is de Europese Unie, met het EU ETS op het niveau van de bedrijven en het Lastenverdelingsakkoord op het niveau van de lidstaten, goed voor 80% van de wereldwijde vraag naar CERs. Het totale wettelijke maximum van geïmporteerde emissierechten via het CDM tussen 2008 en 2020 ligt rond de 2,7 miljard ton CO₂, of maximum 50% van de totale emissiereducties die nodig zijn om aan de doelstelling te voldoen. Aan de huidige marktprijs van om en bij de 8 euro per certificaat, gaat het dus om 21,6 miljard euro dat potentieel via het CDM aan certificaten wordt ingekocht. Een groot deel van die certificaten is afkomstig uit het verre Oosten, en meer specifiek uit de Volksrepubliek China.

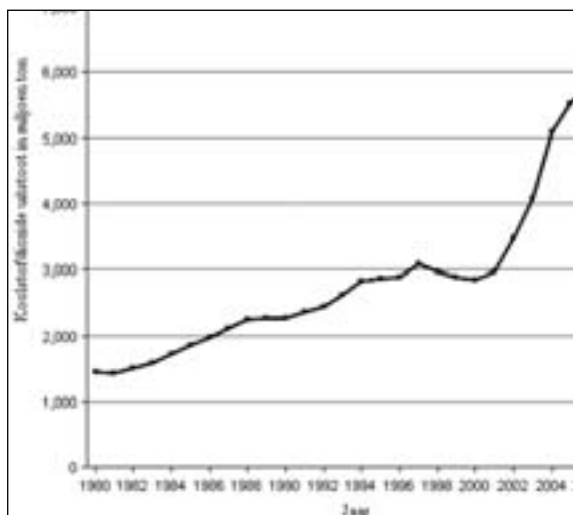
China

Het belang van China's nationale klimaatbeleid in het kader van de wereldwijde strijd tegen de opwarming van de aarde is de laatste decennia sterk toegenomen. De voorbije 30 jaar groeide de Chinese economie jaarlijks met gemiddeld 9%, om in augustus 2010 Japan voorbij te steken als tweede grootste economie ter wereld. Vanwege die economische 'boom' neemt China's invloed op het ecologische welzijn van onze planeet ook enorm toe. In 2007 bedroeg China's totale CO₂-uitstoot 6 miljard ton of 22% van de wereldwijde uitstoot. Het stootte daarmee de Verenigde Staten van de troon als grootste bron van broeikasgasemissies. Opvallend is vooral de explosieve stijging van China's

jaarlijkse CO₂-uitstoot tijdens de afgelopen tien jaar (zie afbeelding 1). Dat is rechtstreeks gerelateerd aan het overmatige gebruik van steenkool in de Chinese elektriciteitsproductie. Twee belangrijke kanttekeningen moeten daar wel bij geplaatst worden. Ten eerste is het zo dat een substantieel deel van de uitstoot rechtstreeks verbonden is met het consumptiegedrag in het Westen. Heel wat van de consumptiegoederen in onze winkels worden vervaardigd in China, de zogenoemde 'werkplaats van onze wereld'. Het Westen heeft daarom ook een aandeel in China's explosieve stijging van de jaarlijkse CO₂-uitstoot. Ten tweede blijven de per capita emissies in China erg laag: iets boven het mondiale gemiddelde en ongeveer de helft van wat een Europeaan gemiddeld per jaar uitstoot. Toch is het een bewijs dat er dringend nood is aan doortastend klimaatbeleid niet alleen in Europa en de Verenigde Staten, maar ook in China.

Afbeelding 1.
China's jaarlijkse CO₂-uitstoot 1980-2009

Bron: US Energy Information Administration, 2011
(www.eia.gov)

Het is dus niet zo merkwaardig dat China en de Europese Unie veruit de belangrijkste actoren zijn op de internationale markt voor CDM-emissiecertificaten. China staat in voor 58% van het aanbod van emissiecertificaten (zie afbeelding 2). Men kan haast zeggen dat China naast de 'werkplaats van de wereld' ook het 'emissiecertificaten centrum van de wereld' is geworden, althans tot het voorziene einde van de eerste verbintenisperiode van het Kyoto Protocol in december 2012.

China staat aan kop wat betreft het aantal CDM-projecten en het aantal CERs die daaruit voortkomen. De Chinezen produceren zelfs bijna vier keer zoveel certi-

ficaten als de tweede grootste speler, India (15,84%). Voor de Chinese overheid is het CDM een middel om technologietransfer mogelijk te maken en om de ontwikkeling van hernieuwbare energie te promoten. Het is daarnaast ook een bron van inkomsten voor haar ontwikkelende industrie.

Afbeelding 2.
Landen met de meeste CDM-projecten en uitgegeven emissiecertificaten, september 2011

Land	Uitgegeven emissiecertificaten (CERs)	Geregistreerde Projecten	Markt-aandeel (CERs)
China	429,667,609	1.592	57,80%
India	117,715,758	721	15,84%
Zuid-Korea	77,245,219	63	10,39%
Brazilië	57,989,901	195	7,80%
Andere	60,726,083	896	8,17%
Totaal	743,344,570	3.467	100%

Bron: UNFCCC, 2011 (<http://unfccc.int>)

De Chinese wetgeving omtrent het CDM geeft een voorkeursbehandeling aan projecten die investeren in energie-efficiëntie, hernieuwbare energie en milieuvriendelijke technologieën. Daarnaast heft de overheid een belasting op projecten die zware industriële gasen zoals distikstofmonoxide (N₂O) en fluorkoolwaterstof (HFC) vernietigen. Bovendien legt de Chinese overheid een bodemprijs op van acht euro per emissiecertificaat en gaat een deel van de verkoopopbrengst in een nationaal CDM-fonds. Dat fonds moet dienen om investeringen in klimaatvriendelijke economische ontwikkeling te stimuleren.

Opvallend is ook dat de meerderheid van Chinese CDM-projecten worden uitgevoerd zonder buitenlandse industriële partner.³ Chinese bedrijven stampen met andere woorden op eigen houtje CDM-projecten uit de grond en verkopen de certificaten daarna door op de markt. Oorspronkelijk was het CDM bedoeld om partnerschappen tussen bedrijven in ontwikkelingslanden en industrielanden te promoten en op die manier voor technologieoverdracht te zorgen. In China, en ook in de meeste andere ontwikkelingslanden, is de unilaterale aanpak echter de standaard. Op die manier gaan de financiële opbrengsten in hun totaliteit naar het land of bedrijf in kwestie, kosten voor adviesbureaus buiten beschouwing gelaten. Bovendien is er daarom ook op het vlak van technologieoverdracht minder vooruitgang dan oorspronkelijk voorzien.

Om een idee te krijgen van de impact van China op de handel in CDM-emissiecertificaten in Europa, kunnen we het EU ETS onder de loep nemen. Tussen 2008 en 2010 werden om en bij de 300 miljoen CERs aangekocht door Europese bedrijven om aan hun Kyoto-doelstellingen te voldoen.⁴ Van die 300 miljoen certificaten waren er ongeveer 51% van Chinese origine. Een ruime schatting van het totale bedrag dat via de private sector naar China ging via het CDM voor de periode 2008-2010 ligt dus om en bij de 1,2 miljard euro (berekend op basis van de Chinese bodemprijs van acht euro per certificaat). Daarbij zijn de aankopen op nationaal vlak van de lidstaten niet bijgeteld. Het is met andere woorden een realiteit dat de Europese Unie nu reeds voor meer dan een miljard euro de Chinese industrie heeft ondersteund via het CDM. Dat roept toch enige vraagtekens op, zeker gezien China's fenomenale economische ontwikkeling de afgelopen 30 jaar en de noodzaak aan investeringen in Europa op het vlak van hernieuwbare energie. Zou dat geld niet beter besteed kunnen worden aan het stimuleren van klimaatvriendelijke technologie in Europa zelf, in plaats van een concurrerende industrie te subsidiëren? En hoe zeker is het dat die emissiereducties ook daadwerkelijk plaatsvinden volgens de internationale regels? Is het bovendien wel ethisch verantwoord om de eigen historische verantwoordelijkheid inzake klimaatverandering gedeeltelijk 'af te kopen' in ontwikkelingslanden?

Milieu

De belangrijkste voorwaarde verbonden aan het gebruik van het CDM om emissiecertificaten te produceren is het 'additionaliteitsbeginsel'. Dat beginsel ligt aan de grondslag van het CDM en vormt de basis voor de realisatie van haar doelstellingen, met name (1) ontwikkelde landen helpen hun uitstoot te verminderen op een flexibele en goedkope manier en (2) duurzame ontwikkeling en technologieoverdracht stimuleren in ontwikkelingslanden. Additionaliteit houdt in dat een project in principe pas geregistreerd kan worden als het een bijkomende uitstootvermindering realiseert bovenop wat er in de installatie zou gerealiseerd worden zonder het bestaan van het CDM. Een project is dus pas additioneel als het bewezen is dat het project niet sowieso zou hebben plaatsgevonden, bijvoorbeeld omdat het financieel interessant is, of omdat er op nationaal vlak wettelijke verplichtingen toe bestaan. De additionaliteit van een project bewijzen is echter geen sinecure. De emissiereducties worden namelijk berekend op basis van wat er zou gebeurd zijn in afwezigheid van het project, ook bekend als het *business-as-usual* (BAU) scenario, of de

baseline. Het bedrijf is zelf verantwoordelijk voor de berekening daarvan. Een derde partij verifieert de additionaliteit vooraleer het geregistreerd wordt. Het is echter het bedrijf dat die analyse betaalt en dus bestaat de kans op belangenvermenging. In de realiteit is een groot deel, volgens sommige schattingen zelfs tot tweederde, van de CDM-projecten helemaal niet additioneel. Dat wil zeggen dat die projecten eigenlijk sowieso zouden hebben plaatsgevonden.

De milieu-integriteit van het mechanisme wordt dus vooral ondergraven door de intrinsieke moeilijkheden verbonden aan het bewijzen van de additionaliteit van CDM-projecten. Daarnaast is het zo dat er een probleem is met bepaalde types van CDM-projecten. Tot eenderde van de tot nu toe opgenomen CDM-emissiecertificaten in het EU ETS vloeien voort uit projecten die fluorkoolwaterstof (HFC, een krachtig ozon- en broeikasgas) afbreken, voornamelijk in China en India.⁵ Door emissiecertificaten te kopen uit HFC-projecten ondermijnt de EU het Montreal Protocol, dat reeds voorziet in de uitfasering van HFC. Bovendien is het zo dat bepaalde bedrijven, onder andere in China, met opzet hun productiecapaciteit verhogen. Daarna kunnen ze immers op een voordelige manier de extra HFC gassen die vrijkomen laten vernietigen via een CDM-project. Het voordeel schuilt erin dat HFC een erg krachtig broeikasgas is, vele malen krachtiger dan CO₂, en dat de vernietiging ervan dus enorm veel certificaten tegelijk kan produceren. De Europese Commissie heeft weliswaar besloten dat HFC-certificaten vanaf 2013 verbannen worden uit het EU ETS, maar het kwaad is tegen dan reeds geschied. Ook andere types CDM-projecten komen steeds meer onder vuur te liggen, met name zogenaamde *super-critical* (hyperefficiënte) steenkoolcentrales en grote waterkrachtcentrales.⁶ Ook bij die projecten zou er een groot probleem bestaan inzake additionaliteit, voornamelijk vanwege economische planningsdocumenten op nationaal vlak (ook in China en India), die zulke projecten sowieso al verplicht maken.

Economie

Gezien de meerderheid van de projecten in China – en in het CDM in het algemeen – wordt ondernomen zonder industriële partner uit een ontwikkeld land, vindt er relatief weinig klimaatvriendelijke technologieoverdracht plaats.⁷ Studies hebben bovendien aangetoond dat het CDM slechts een beperkte bijdrage levert aan duurzame ontwikkeling in ontwikkelingslanden.⁸ De enige wettelijke provisie die namelijk voorzien is om duurzame ontwikkeling te promoten in het CDM, is dat het gastland verklaart dat dit gebeurt wanneer

ze een lokaal project goedkeurt. In realiteit wordt er wel enigszins rekening gehouden met lokale effecten, voornamelijk door het uitvoeren van impactanalyses en consultatie van de plaatselijke bevolking. In verhouding met de schaal die het CDM nu bereikt heeft, kan men echter nauwelijks spreken van een substantiele verbetering op het vlak van duurzame ontwikkeling dankzij het mechanisme. Naast de eerste algemene doelstelling van het mechanisme is dus ook de tweede doelstelling ernstig in vraag te stellen. Het is immers wel zo dat er geld vloeit naar ontwikkelingslanden via het CDM, maar of dit geld wel degelijk gebruikt wordt voor additionele emissiereducties te creëren en duurzame ontwikkeling te verwezenlijken is betwifelbaar. De grote spelers zoals Brazilië, India en China verdienen goed geld aan het mechanisme en dat zorgt zonder twijfel voor de verdere ontwikkeling van hun zware industrie. Dat gebeurt echter niet altijd op een sociaaleconomisch doordachte manier, noch vinden er in alle gevallen reële en additionele emissiereducties plaats.

Een tweede probleem dat aangekaart dient te worden, heeft betrekking op de rol van het CDM in Sino-Europese klimaatbetrekkingen zelf. Het ontvluchten van de eigen verantwoordelijkheid inzake emissiereducties heeft een erg kwalijk effect op de economische ontwikkeling op middellange termijn. Het voornaamste argument voor het CDM in de ontwikkelde landen, kostenefficiëntie, gaat enkel op voor bepaalde bedrijven en op de korte termijn. Bekijkt men het CDM over een termijn van tien of 20 jaar, dat wil zeggen tot 2020 en verder, dan ziet men heel duidelijk de *inefficiëntie* van dit systeem. De relatie tussen Europa en China is een uitstekend voorbeeld. Europa zal tussen 2008 en 2020 voor enkele miljarden euro's Chinese emissiecertificaten opkopen om aan zijn doelstellingen te voldoen. Maar om klimaatverandering daadwerkelijk aan te pakken moet de uitstoot na 2020 drastisch omlaag, tot een vermindering van 80% in 2050. In plaats van nu reeds de nodige investeringen te doen op het vlak van hernieuwbare energie, infrastructuur, transport, energiebesparingen en dergelijke meer, worden die broodnodige ingrepen – die trouwens ook de nodige jobs opleveren – tien jaar of langer uitgesteld. Verre van kostenefficiënt, dus.

Wanneer China zich in de toekomst ook internationaal engageert om zijn broeikasgasemissies te verminderen, is het trouwens belangrijk om erop toe te zien dat de emissiereducties gerealiseerd onder het CDM niet worden 'gerecycleerd'. Het gevaar bestaat namelijk dat China geen rekening houdt met het feit dat die reducties niet op zijn conto geschreven mogen worden, een fenomeen dat men 'dubbel tellen' (*double counting*) noemt. Op die manier kan China het internationale boekhoudsysteem voor emissiereducties ondermijnen. Het is in die zin niet verwonderlijk dat er tijdens de internationale onderhandelingen erg veel aandacht gaat naar de opmeting en verificering van emissiereducties (*measurement, reporting and verification, MRV*), een van de breekpunten tussen China en de VS op de top in Kopenhagen in 2009. Ook op de top in Durban zal het internationale toezicht op het boekhoudsysteem een centraal discussiepunt zijn. Wellicht zal er naast MRV ook een ander systeem voorzien worden om emissiereducties in ontwikkelingslanden internationaal te verifiëren. Dat zou een minder strikte vorm van toezicht moeten worden, die de soevereiniteit van het land in kwestie verzekert. Het nieuwe systeem zou 'internationale consultatie en analyse' (*international consultation and analysis, ICA*) genoemd worden. ICA was het resultaat van een deal tussen president Barack Obama en premier Wen Jiabao tijdens de onderhandelingen in Kopenhagen, en werd een jaar later geïncorporeerd in de akkoorden in Cancún (2010). Hoe dat precies zal functioneren en wat het verschil zal zijn met het huidige systeem van internationale rapportering en verificering is nog onduidelijk.

Ethiek

Het doorschuiven van de eigen verantwoordelijkheid brengt ons bij het laatste en meest wezenlijke gebrek waar het CDM aan lijdt. Vanuit een ethisch standpunt voldoet het CDM namelijk niet aan een aantal fundamentele menselijke waarden. De manier van produceren en consumeren in de ontwikkelde landen sinds de industriële revolutie, die nu stilaan wordt overgenomen door de ontwikkelingslanden, is de oorzaak van de klimaatproblematiek. Klimaatwetenschappers zijn het erover eens dat zonder ingrijpen de klimaatverandering aan miljoenen mensen het leven zal kosten en/of hun levensstandaard ernstig zal beïnvloeden. Hoe langer er ongelimiteerd broeikasgassen worden uitgestoten, hoe meer mensen er zullen onder lijden. Het is dan ook onmogelijk om het uitstellen van gedragsverandering op persoonlijk en maatschappelijk vlak ethisch te verantwoorden. Het 'afkopen' van een deel van die verantwoordelijkheid staat gelijk met het betalen van anderen om van consumptie- en productiepatroon te veranderen zodat men zelf door kan gaan met de manier van leven die het probleem heeft veroorzaakt. Dat is vanuit een ethisch perspectief onaanvaardbaar, en op zich een reden om af te zien van het CDM en de eigen verantwoordelijkheid op te nemen.

Conclusie

Met het einde van de eerste verbintenisperiode van het Kyoto Protocol (december 2012) staat het CDM op de helling. Het is verre van duidelijk wat er precies met het mechanisme zal gebeuren in afwezigheid van een internationaal akkoord in Durban, maar het staat wel vast de Europese Unie een minder prominente rol voor het mechanisme nastreeft in de periode 2013-2020. Huidig Europees beleid voorziet dat enkel certificaten van projecten geregistreerd voor januari 2013 toegelaten zijn op de Europese markt. Certificaten uit projecten geregistreerd vanaf die datum zijn enkel toegelaten uit de minst ontwikkelde landen of uit landen waar de EU een bilateraal akkoord mee heeft afgesloten. Men ziet nu dan ook een piek in ingediende projecten die voor die deadline geregistreerd willen zijn. Certificaten van Chinese oorsprong zullen dus ook in de komende jaren Europa blijven binnenstromen.

Die evolutie in het beleid wil echter niet zeggen dat de Europese Unie afziet van het 'afkopen' van emissiereducties in ontwikkelingslanden op zich. Europa zou graag een sectoraal mechanisme invoeren dat voorziet in samenwerking met landen zoals China, maar dat emissiereducties in een volledige sector tegelijk zou financieren en mét een eigen bijdrage van het ontwikkelingsland in kwestie. Dat laatste zou een stap vooruit zijn in vergelijking met de huidige situatie, en gedeeltelijk tegemoet komen aan de beperkingen op het vlak van milieu, economie en ethiek waar het CDM aan lijdt.

Hoe dan ook is het van belang om lessen te trekken uit het verleden, zowel voor de relaties met China als voor andere bilaterale of multilaterale relaties op het vlak van klimaat en energie. Nieuwe financieringsmechanismen, al dan niet via de markt, dienen ecologisch betrouwbaar te zijn. Het CDM bewijst hoe moeilijk dat kan zijn. Ook sociaaleconomische neveneffecten en de impact op duurzame ontwikkeling dienen strikt in het oog gehouden te worden. Men moet ook werk maken van klimaatvriendelijke en koolstofarme investeringen hier in Europa, zeker als je de historische verantwoordelijkheid van het Europese continent voor ogen houdt. Ook naar de toekomst toe is het economisch gezien een goed idee om de eigen economische ontwikkeling zo snel mogelijk koolstofarm te maken, in plaats van zware industrie te subsidiëren in een concurrerende economische grootmacht. Ten slotte is het ethisch de meest verantwoorde keuze om enerzijds de eigen uitstoot drastisch te verminderen en anderzijds

emissiereductieprojecten in ontwikkelingslanden te financieren onafhankelijk van de eigen inspanningen. Alleen op die manier zal men in staat zijn om op de klimaatproblematiek een eerlijk en krachtig antwoord te bieden.

Noten

1. David Belis werkte na een master in de Sinologie en in de Internationale Politiek aan het Leuven Centre for Global Governance Studies (GGS) als coördinator van de Inbev-Baillet Latour EU-China Chair. Nu werkt hij als externe consultant voor het Onderzoeksinstituut Voor Arbeid en Samenleving (HIVA), verbonden aan de K.U.Leuven. Sarah Van Eynde werkt na een master in de Sinologie en in de Internationale Politiek aan het HIVA als onderzoekster aan een doctoraat rond EU-Azië-klimaatrelaties. Lieven De Smet is onderzoeksleider van de onderzoeksgroep Duurzame Ontwikkeling aan het HIVA en is master in de Handelswetenschappen (EHSAL), Ontwikkelingsstudies (UCL) en Milieuwetenschappen (UA). Hij werkt zowel rond klimaatadaptatie als -mitigatie.
2. SANDBAG, 2011, *Carbon Fat Cats*.
3. Wei SHEN, 'Understanding the dominance of unilateral CDM projects in China', *The Governance of Clean Development Working Paper Series (GCD)*, July 2011.
4. Europese Commissie, 2011, *Emissions trading: EU ETS emissions increased in 2010 but remain well below pre-crisis level*.
5. SANDBAG, 2011, *A crucial test for the environmental integrity of the EU emissions trading scheme*.
6. CDM Watch, 2011, *Why Coal Projects in the CDM Undermine Climate Goals*.
7. Bo WANG, "Can CDM bring technology transfer to China? An empirical study of technology transfer in China's CDM projects", *The Governance of Clean Development Working Paper Series (GCD)* August 2009.
8. BOYD *et al.*, 2009, "Reforming the CDM for sustainable development: lessons learned and policy futures" *Environmental Science & Policy* 12, 820-831.

Arbeid en handel in het multilaterale systeem: tijd voor een nieuw begin?

Montserrat González-Garibay¹

Inleiding

Het debat rond arbeidsrechten en handel is iedereen op de een of de andere manier bekend, zij het door de Schone Kleren Campagne, de vakbondsacties voor waardig werk of de rellen van Seattle in 1999. Samengevat draait dat debat rond de vraag of het comparatief voordeel van een land in de productie van bepaalde goederen gerechtvaardigd is indien het zijn oorsprong vindt in de overtreding van bepaalde arbeidsstandaarden, en of handelssancties de juiste oplossing daarvoor bieden. Bekende voorbeelden van zulke overtredingen zijn zowel in de 19de-eeuwse Belgische textielindustrie als in het huidige India of Colombia te vinden.

Alhoewel het antwoord op de rechtvaardigheidsvraag strikt genomen het werk is van filosofen, juristen en economen, is haar politieke dimensie niet meer weg te denken van het internationale toneel sinds de jaren '90 toen de relatie tussen arbeid en handel in de agenda's opdook van zowel de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) als de Wereldhandelsorganisatie (WTO).² In beide instanties stelden verschillende ontwikkelde landen voor, met de steun van de internationale arbeidersbeweging, om een werkgroep op te richten die zich over de relatie tussen handel en arbeid zou buigen. Dat zorgde voor het nodige ophef bij een aantal ontwikkelingslanden, die zich telkens succesvol tegen het voorstel mobiliseerden. De impasse bereikte haar maximale spanning tijdens de Ministeriële Conferentie van de WTO te Seattle in 1999, die uiteindelijk mede door de arbeidsdiscussie uitdraaide in een mislukking.

Alhoewel het thema uit de multilaterale politieke agenda verdwenen is sinds de aanvang van de onderhandelingen van Doha (2001) duikt de vraag op of de tijd rijp is voor een hervatting van de discussies in de veranderde context van vandaag, die gekenmerkt is door zowel ingrijpende veranderingen (de opkomst van China) als door stapsgewijze ontwikkelingen die aan het oog van de media en het grote publiek zijn ontsnapt (de samenwerking tussen de IAO en de WTO op technisch vlak en de proliferatie van prefe-

rentiële handelsakkoorden die arbeidsclausules bevatten).

Dit artikel schetst zowel de mogelijkheden als de politieke valkuilen die de veranderde context schept voor een vernieuwde rol van zowel de WTO als de IAO, zonder normatieve oordelen te vellen over het al dan niet wenselijke karakter van een relatie tussen het handels- en het arbeidsregime. De eerste paragraaf geeft een bondige samenvatting van de geschiedenis van de arbeid-handelsrelatie weer, terwijl de tweede de politieke perspectieven van die relatie bekijkt in het kader van de huidige context. De conclusie plaatst daar een kritische noot bij.

De stormachtige geschiedenis van arbeid en handel in vogelvlucht

De vraag naar de legitimiteit van een comparatief voordeel gebaseerd op goedkope arbeid of schendingen van de arbeidsrechten is niet nieuw: ze werd voor het eerst gesteld ten tijde van de Industriële Revolutie, naar aanleiding van de verhoogde handelsstromen en het oploeiende debat rond mensenrechten.³ Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw werden er bovendien unilaterale sancties opgelegd aan handelspartners door landen zoals Argentinië, Oostenrijk en de Verenigde Staten als gevolg van de schending van arbeidsrechten⁴ (i.e. lage lonen, dwangarbeid, excessieve werkuren). Bovendien voorzag artikel 7 van het Charter van Havana, dat de mislukte Internationale Handelsorganisatie oprichtte na de Tweede Wereldoorlog, in samenwerking met de IAO. Die samenwerking betrof, onder andere, mogelijke geschillen rond arbeidsstandaarden en handel, die bovendien opgenomen werden in het geschillenreguleringmechanisme van de handelsorganisatie.⁵ Daarbij werd aangenomen dat lage arbeidsstandaarden moeilijkheden creëerden voor het vlotte verloop van de internationale handel. Met andere woorden werd er gevreesd dat er, in de context van een geliberaliseerde economie, een *race to the bottom* zou ontstaan

waarbij de landen hun arbeidsstandaarden competitief zouden verlagen om exportmarkten te veroveren.⁶ Alhoewel er tijdens de jaren '60 en '70 discussies ontstonden rond de rol van multinationale bedrijven in de ontwikkelingslanden⁷ en de VS in de jaren '80 het thema probeerde binnen te loodsen in het multilaterale handelsregime, was het pas in 1994 dat de vraag of de handels- en arbeidsregimes gekoppeld zouden moeten worden, al dan niet via handelssancties, grootschalige proporties aannam. Dat gebeurde als gevolg van twee gelijktijdige gebeurtenissen. Ten eerste probeerden de Verenigde Staten om binnen de toen pas opgerichte WTO een werkgroep op te richten die zich zou bezighouden met het bespreken van de relatie tussen arbeid en handel. Ten tweede probeerde de Belg Michel Hansenne, toenmalige Directeur-Generaal van de IAO, de rol van zijn organisatie te rechtvaardigen na het einde van de Koude Oorlog door een brug te bouwen met de WTO aan de hand van, bijvoorbeeld, een 'sociale clausule' die bestaande handelsbarrières zou afbouwen in ruil voor de nakoming van fundamentele arbeidsnormen.⁸ Dat veroorzaakte grote opschudding tussen de ontwikkelingslanden, die onder leiding van India en Pakistan weerstand boden aan de voorstellen. Daarbij voerden ze verschillende argumenten aan. Ten eerste zou het Amerikaanse voorstel, dat steun genoot van andere Westerse landen, gemotiveerd zijn door protectionistische druk van de vakbonden, in een context van hoge werkloosheid en verplaatsing van de productie van arbeidsintensieve goederen naar de ontwikkelingslanden. Ten tweede was zo'n voorstel in hun ogen procedureel onaanvaardbaar: de WTO was niet bevoegd om arbeidskwesties te behandelen vermits er al een organisatie was (de IAO) die zich daarmee bezig hield. Bij de IAO stelden ze dat handel het domein was van de WTO. Opmerkelijk daarbij is dat de ontwikkelingslanden snel van een *worst-case scenario* uitgingen: ze beschouwden elk voorstel als een intentie tot het opleggen van sancties, ondanks het feit dat de meeste landen die de werkgroep of de IAO-WTO samenwerking verdedigden die handelswijze formeel afzwoeren.⁹

Vermits de *race to the bottom*-redenering die de voorstellen van de VS en de IAO motiveerde geen wetenschappelijk bewijs kent, bleven de discussies op een puur politiek niveau en werden ze snel gepercipieerd als een Noord-Zuid-confrontatie ondanks het feit dat zelfs binnen de Europese Unie geen eensgezindheid bestond: terwijl het Verenigd Koninkrijk zich fel tegen het Amerikaanse voorstel kantte kwam er steun vanuit landen zoals Frankrijk en Finland. Bovendien zagen de ontwikkelingslanden Michel Hansenne als

een bondgenoot van de VS. De spanningen kwamen zo ver dat de uitnodiging aan Hansenne om de Ministeriële Conferentie van de WTO te Singapore (1996) aan te spreken teruggetrokken werd op aanvraag van India en Pakistan.¹⁰

Tijdens de Conferentie werd er uiteindelijk op het laatste moment besloten om in de Ministeriële Verklaring van Singapore rond het thema een paragraaf op te nemen die als officiële positie van de WTO zou dienen.¹¹ Terwijl de WTO-lidstaten hun engagement in het nakomen van internationale arbeidsstandaarden (geïnterpreteerd als de IAO-standaarden) hernieuwden en de rol van de IAO als bevoegde instantie voor hun behandeling bevestigden, keurde het document het gebruik van arbeidsstandaarden met protectionistische doeleinden af, en bevestigde het dat het comparatief voordeel van de lageloonlanden niet in vraag zou worden gesteld. Bovendien merkte de verklaring op dat de 'bestaande samenwerking' tussen de IAO en de WTO voortgezet zou worden.¹²

Al snel bleek dat de Ministeriële Verklaring eerder een compromis dan een consensus was geweest: terwijl de ontwikkelingslanden ze als het grafchrift van de discussie beschouwden, zagen de VS de Verklaring als een springplank naar de realisatie van hun doelen. Dat blijkt ten eerste uit het feit dat de discussie zich tijdens 1997 en 1998 bij de IAO herhaalde: tijdens de onderhandelingen die de Verklaring over Fundamentele Principes en Rechten op het Werk voorafgingen, flakkerde het argument over protectionisme weer op.¹³ De finale versie van de IAO-verklaring, die als hoofddoel had het vernieuwingsproces dat Hansenne in 1994 in gang had gezet te verzilveren, neemt in die zin de taal uit Singapore bijna letterlijk over.¹⁴ Ten tweede probeerden Amerikaans President Bill Clinton en Handelsvertegenwoordigster Charlene Barshefsky, onder druk van de binnenlandse vakbondsbeweging, nog een keer het thema door te drukken tijdens de Ministeriële Conferentie van Seattle in 1999, terug in de vorm van een IAO-WTO werkgroep. Deze keer kregen ze de steun van de Europese Commissie, die een vergelijkbare formule voorstelde.¹⁵

De confrontatie rond het arbeidsvraagstuk in Seattle was de druppel die de emmer deed overlopen. De bewering van Bill Clinton in een interview dat hij mogelijkwijze een op sancties gebaseerde benadering van het thema zou steunen,¹⁶ wat tegen de beloftes van Barshefsky inging, vernietigde het vertrouwen van de ontwikkelingslanden volledig. Nadat er bovendien bekend werd dat de VS en de toenmalige Europese Gemeenschap geen akkoord hadden bereikt over de

liberalisering van handel in landbouwproducten werd de Conferentie zonder duidelijke conclusies afgesloten in een klimaat van gebrekkige logistiek en straatdemonstraties door vakbonden en milieuorganisaties.¹⁷ Na 2001, toen de Verenigde Staten en enkele Europese landen de zoveelste onsuccesvolle poging ondernamen om de kwestie te introduceren in de WTO tijdens de Ministeriële Conferentie van Doha, leek het debat op multilaterale vlak helemaal te zijn uitgestorven. Desalniettemin levert een meer gedetailleerde analyse van een aantal ontwikkelingen tijdens de eerste jaren van de 21ste eeuw nieuwe inzichten in het thema. Die ontwikkelingen worden vervolgens toegelicht.

Recente ontwikkelingen

De relaties tussen de IAO en de WTO

Na het vertrek van Michel Hansenne in 1999 werd Juan Somavía, vroeger Chileense ambassadeur bij de Verenigde Naties, Directeur-generaal van de organisatie. Het werd al snel duidelijk dat hij een andere koers zou varen dan de omstrede Hansenne. In plaats van rechtstreeks naar de relatie tussen handel en arbeidsstandaarden te refereren in zijn toespraken en officiële documenten schakelde Somavía over naar de 'sociale dimensie van mondialisering' en repte hij verder met geen woord over samenwerking met de WTO. De Verklaring van 1998 (zie *supra*) verdween naar de achtergrond en sinds 1999 kwam in de plaats daarvan de 'Waardig Werk'-agenda als hoofddoel van de organisatie. Die agenda stelt dat er actie nodig is op vier beleidsvlakken om een rechtvaardige mondialisering te realiseren: tewerkstelling, arbeidsrechten, sociale bescherming en sociaal overleg.¹⁸

Het succes van 'Waardig Werk' is evident: de terminologie werd overgenomen zowel op multilateraal vlak¹⁹, als door beleidsactoren op nationaal niveau²⁰, wat een vernieuwde impuls heeft gegeven aan de IAO. In het kader van dat gunstige klimaat werd de agenda verder geïnstitutionaliseerd in 2008 door middel van de 'Verklaring van de IAO betreffende de sociale rechtvaardigheid voor een billijke mondialisering'.

In de context van het handelsvraagstuk valt een fragment van de verklaring op. Bij de beschrijving van de arbeidsrechtencomponent van de agenda wordt gesteld dat "(...) het schenden van de fundamentele arbeidsprincipes en – rechten niet zal worden ingeroepen noch gebruikt zal worden als geldig comparatief voordeel, en (...) de arbeidsnormen niet zullen worden

ingezet als protectionistische handelsdoeleinden".²¹ De referentie naar protectionisme is allesbehalve nieuw: ze verwoordt de essentie van de Ministeriële Verklaring van Singapore. Daarentegen is het eerste deel van de zin opmerkelijk, vermits ze een limiet stelt aan de onschendbaarheid van het comparatief voordeel van (lageloon) landen dat de Ministeriële Verklaring van Singapore liet uitschijnen (zie *supra*). Alhoewel de juridische kracht van de IAO-verklaring nihil is en zijn mogelijke invloed beperkt blijft tot het symbolische, kan er gesproken worden van een grote doorbraak betreffende de relatie van arbeid en handel, vermits de alinea als precedent kan dienen bij toekomstige discussies. In deze zin is het niet ondenkbaar dat de tekst verder geïnstitutionaliseerd zal worden binnen de IAO net zoals de Ministeriële Verklaring van Singapore geïnstitutionaliseerd werd als de officiële positie van de WTO. Daarbij blijft het uiteraard onduidelijk of het aanvaarden van de alinea te danken is aan een werkelijke mentaliteitswijziging of een verspreking van de ontwikkelingslanden. De afwezigheid van discussies over de kwestie op multilateraal vlak maakt het moeilijk om eventuele veranderingen in te schatten.

Een tweede belangrijke doorbraak betreft de samenwerking tussen de IAO en de WTO: sinds 2007 zijn er drie technische studies gezamenlijk uitgegeven door de twee organisaties omtrent de relatie tussen handel en tewerkstelling, globalisering en informeel werk in de ontwikkelingslanden en een sociaal duurzame globalisering.²² Het feit dat geen enkele publicatie refereert naar de relatie tussen arbeidsstandaarden en handel in de termen van de jaren negentig en de duidelijke preferentie voor technische samenwerking in plaats van grootschalige initiatieven wijzen op een voorzichtige, stapsgewijze benadering van het thema. Daarbij dient gemerkt te worden dat de samenwerking waarschijnlijk vergemakkelijkt wordt door de toetreding van Pascal Lamy, die de benadering van 'harnessing globalization' lanceerde als EU-commissaris voor handel,²³ tot de positie van Directeur-generaal van de WTO in 2005.

De proliferatie van sociale clausules in preferentiële handelsverdragen

Het feit dat de multilaterale handelsliberalisering weinig vooruitgang heeft geboekt sinds het begin van de Doha-onderhandelingsronde in 2001 betekent niet dat handelsliberalisering op zich ook stil heeft ge-

staan: het aantal verdragen die de handel en investeringen tussen bilaterale en regionale partners liberaliseren is tijdens het laatste decennium aanzienlijk toegenomen.²⁴ Sommige auteurs beweren zelfs dat de traagheid waarmee de multilaterale agenda vordert het directe gevolg is van de proliferatie van preferentiële overeenkomsten.²⁵

Een deel van de verdragen die ondertekend worden door de ontwikkelde landen, en in het bijzonder door de VS en de EU, bevat arbeidsgelateerde bepalingen of is gekoppeld aan parallelle verdragen over arbeidsrechten.²⁶ In het geval van de VS-verdragen komen die bepalingen neer op een sociale clausule, waarbij het overtreden van arbeidsstandaarden kan leiden tot bilateraal overleg en in bepaalde gevallen tot het opleggen van geldelijke boetes of, zoals in het recent akkoord met Colombia, zelfs tot handelssancties.²⁷ In het geval van de Europese Unie is er een sterke variatie naar gelang het soort akkoord: terwijl sommige overeenkomsten (EU-Zuid-Afrika, EU-Chili) slechts in samenwerking rond arbeidskwesties voorzien bevat het Economisch Partnerschapsakkoord (EPA) met de Caraïbische landen een meer gesofisticeerd overzichtssysteem dat vergelijkbaar is met de VS, al worden er in het EPA geen sancties of boetes voorzien. Naast de preferentiële akkoorden koppelen de al lang bestaande Algemene Preferentiesystemen van zowel de VS en de EU evenwel arbeidsrechten aan unilaterale handelsvoordelen voor een groot aandeel van de ontwikkelingslanden.²⁸

De incorporatie van arbeidsclausules aan preferentiële handelsverdragen door de VS en de EU geniet tot nu toe van weinig legitimiteit bij de ontwikkelingslanden:²⁹ ze is eerder te wijten aan een machtsvertoon dan aan een echte consensus.³⁰ Nochtans zou zulke incorporatie de multilaterale discussie op lange termijn kunnen rechtvaardigen door een zekere institutionele legitimiteit te verlenen aan de combinatie tussen arbeid en handel.

De veranderde economische context: China

De economische constellatie die als achtergrond diende voor de discussies over handel en arbeid is tijdens de laatste tien jaar volledig veranderd onder invloed van China, waarvan de macht als exportland versterkt werd door zijn toetreding tot de WTO, en van de aanhoudende financieel-economische crisis.

De Chinese uitvoer omvat zowel hoogtechnologische, kapitaalintensieve goederen zoals computers of mo-

biele telefoons als arbeidsintensieve producten zoals kledij en schoeisel.³¹ Dit heeft twee implicaties voor de mondiale economische constellatie. Ten eerste wordt de toenemende werkloosheid in Europa en de Verenigde Staten vaak in verband gebracht met handelsliberalisering en de Chinese concurrentie. Het is waarschijnlijk dat deze perceptie, aangezwengeld door de aanhoudende economische crisis, zal leiden tot het nemen van maatregelen die als doel hebben het terugdrinken van de invoer van Chinese producten. De kans dat de vraag naar een "sociale clausule" terug opduikt bij vakbonden in deze context is niet ondenkbaar, zeker in het licht van berichtgeving over de slechte prestaties van China op vlak van arbeidsrechten.³²

Ten tweede ervaren de ontwikkelingslanden een dubbele concurrentie. Aan de ene kant worden hun binnenlandse markten overspoeld met Chinese goederen, zoals recent opgemerkt werd voor Brazilië.³³ Aan de andere kant worden hun arbeidsintensieve producten weggeconcurrereerd door China in de Europese en Amerikaanse markten. Indien we rekening houden met het feit dat een aantal van de grotere ontwikkelingslanden beter scoren dan China in termen van arbeidsrechten, tenminste op formeel vlak (ze hebben bij voorbeeld meer IAO-Conventies geratificeerd), zouden ze daar in principe druk op kunnen uitoefenen via multilaterale kanalen met als argument zijn slechte afdwinging van arbeidsrechten. In dat verband gebruikten reeds een aantal werkgeversorganisaties in Mexico de slechte arbeidsomstandigheden in China als reden om voor handelsbarrières te lobbyen.³⁴

Uit het voorgaande volgt dat er nieuwe breuklijnen zouden kunnen ontstaan tussen aan de ene kant de landen met een relatief goede prestatie op vlak van arbeidsrechten en aan de andere kant China en andere (vooral Aziatische) opkomende landen zoals Vietnam, Thailand of zelfs India, die min of meer flagrante schendingen begaan. De vraag blijft uiteraard of de economische veranderingen sterk genoeg zullen zijn om de politieke constellatie te doen kantelen.

Conclusie

Uit de voorgaande paragrafen wordt het duidelijk dat de relatie tussen arbeid en handel het technische debat overstijgt en een sterk politieke gehalte bevat. In de afwezigheid van eenduidige econometrische bewijzen over de exacte relatie tussen vrijhandel en arbeidsstandaarden blijft de discussie onderhevig aan de *zeitgeist* en de dominante ideologische constella-

ties. Bewijs daarvan is het contrast tussen het Havana Charter, die de koppeling tussen de twee onderwerpen min of meer probleemloos legitimeerde, en de storm rond de Ministeriële Verklaring van Singapore. Derhalve blijft het mogelijk dat het tij zal keren en dat er formele banden tussen het handels- en het arbeidsregime op multilateraal vlak zullen ontstaan onder invloed van een gunstige conjunctuur.

Alhoewel de drie besproken ontwikkelingen (de groeiende IAO-WTO samenwerking, de proliferatie van preferentiële handelsakkoorden en de veranderde economische situatie) de arbeid-handelsdiscussie in de multilaterale schijnwerpers kunnen zetten is het niet gegarandeerd dat nieuwe initiatieven meteen succes zullen boeken. Om te beginnen is het onduidelijk welke vorm zo'n initiatief zou aannemen: een IAO/WTO werkgroep, de aanvraag van waarnemersstatus voor de IAO bij de WTO of de incorporatie van arbeidsstandaarden als criterium om het handelsbeleid van de WTO-lidstaten te beoordelen binnen het bestaande Overzichtsmechanisme voor Handelsbeleid, die tijdens het vorige decennium voorgesteld is geweest door de internationale vakbondsbeweging. Bovendien duikt het spook van protectionisme op bij elk van de drie initiatieven. De discussies van de jaren '90 hebben diepe sporen nagelaten in het beleid van de ontwikkelingslanden: geleidelijk aan werden ze gesocialiseerd in het verzet tegen eender welk initiatief rond arbeid en handel zodat het bij het einde van de discussies bijna een reflex werd. Het is derhalve niet evident, zelfs in het kader van een veranderde economische samenstelling, dat die reflex zal verdwijnen. Het feit dat de arbeidsbepalingen in de preferentiële handelsverdragen niet geheel aanvaard worden verwijst daarbij naar een zekere continuïteit.

Verder is het ondenkbaar dat de Westerse landen dezelfde proactieve houding van de jaren negentig aannemen. In deze zin zullen de tactieken van de VS (forceren van het thema arbeid-handel in de agenda, verwarrende boodschappen) nog minder succesvol blijken dan toen, zeker in het licht van de verhoogde legitimiteit van de G20 als motor van de wereldconomie.

Samenvattend kan beweerd worden met enige zekerheid dat een succesvolle benadering van de arbeid-handelsrelatie tijdens de komende jaren niet zal steunen op grootschalige initiatieven maar eerder op een stapsgewijze toenadering, vergelijkbaar met de stappen die tot nu toe door de Directeurs-Generaal van de IAO en de WTO zijn ondernomen. De vraag blijft wel

open of de recente aankondiging van het vroegtijdige aftreden van Juan Somavía gevolgen zal hebben voor de samenwerking tussen de organisaties.

Noten

- 1 Senior onderzoekster aan het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving (HIVA) van de Katholieke Universiteit Leuven.
- 2 De afkorting van de Engelstalige benaming (*World Trade Organization*) wordt hier gebruikt om verwarring te vermijden met de Wereldgezondheidsorganisatie (*World Health Organization*, afgekort als WHO).
- 3 S. L. ENGERMAN, "The history and political economy of international labour standards", in K. BASU, H. HORN, L. ROMÁN en J. SHAPIRO, *International labour standards*, Oxford, Blackwell, 2003, 7-68.
- 4 Voor een overzicht van maatregelen op historisch perspectief zie S. CHARNOVITZ, "The influence of international labour standards on the world trade regime. A historical overview", *International Labour Review* 1987, 126 (5), 565-584.
- 5 Het Charter zou uiteindelijk nooit in werking treden wegens gebrek aan steun van de Verenigde Staten. Voor de volledige tekst zie <http://www.worldtradelaw.net/misc/havana.pdf>.
- 6 De tegenhanger van de *race to the bottom* is de *regulatory chill*, waarbij de lage standaarden uit een land voorkomen dat andere landen hun eigen normen verhogen uit vrees om marktaandeel of investeringen te verliezen. Zie hierover K. BAGWELL en R.W. STAIGER, "The WTO as a mechanism for securing market access property rights: implications for global labour and environmental issues", *The Journal of Economic Perspectives* 2001, 15 (3), 69-88.
- 7 Naar aanleiding daarvan nam de IAO in 1977 de Tripartiete principeverklaring betreffende multinationale ondernemingen en sociaal beleid (Tripartite declaration of principles concerning multinational enterprises and social policy (MNE Declaration) aan. Zie http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---multi/documents/publication/wcms_094386.pdf

- 8 ILO, *Defending Values, Promoting Change. Social Justice in a Global Economy: an ILO Agenda*. Geneva, ILO, 1994.
- 9 Voor een meer uitgebreid relaas van de discussies zie M. GONZÁLEZ-GARIBAY, "The trade-labour and trade-environment linkages: together or apart?", *Journal of International Trade Law and Policy* 2011, 10(2), 165-184.
- 10 B. BURGOON, "The rise and stall of labor linkage in globalization politics", *International Politics* 2004, 41 (2), 196-220.
- 11 *Ministerial Conference, Singapore - Singapore Ministerial Declaration - Adopted on 13 December 1996*, document WT/MIN(96)/DEC, 18 december 1996.
- 12 In werkelijkheid was die samenwerking beperkt tot informele contacten.
- 13 Het rapport van de onderhandelingen kan geraadpleegd worden op www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc86/com-decl.htm.
- 14 Voor de tekst van de verklaring zie www.ilo.org/declaration/thedeclaration/textdeclaration/lang-en/index.htm
- 15 M. GONZÁLEZ-GARIBAY, *op. cit.*
- 16 H. PAULSON, "Clinton says he will support trade sanctions for worker abuse", *The Seattle Post-Intelligencer*, 1 december 1999.
- 17 R. WILKINSON, *The WTO. Crisis and the governance of global trade*, Oxon, Routledge, 2006.
- 18 ILO, *Report of the Director-General: Decent Work*, Geneva, ILO, 1999.
- 19 Zie bij voorbeeld de inclusie van indicatoren rond Waardig Werk in de ontwikkelingsindicatoren van de Wereldbank: <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/wdi09introch2.pdf>
- 20 Voorbeeld daarvan zijn de ACV-acties rond waardig werk. Zie daarvoor www.acv-online.be/Actualiteit/Campagnes/Waardig_werk_confed/waardig-werk.asp
- 21 IAO, *Verklaring van de IAO betreffende de sociale rechtvaardigheid voor een billijke mondialisering*, Genève, IAO, 2008, A, iv).
- 22 M. JANSEN en E. LEE, *Trade and employment. Challenges for policy research*. Geneva, ILO and WTO, 2007; M. BACHETTA, E. ERNST en E. J.P. BUSTAMANTE, *Globalization and informal jobs in developing countries*, Geneva, ILO and WTO, 2009; M. BACHETTA en M. JANSEN, *Making globalization socially sustainable*, Geneva, ILO and WTO, 2011.
- 23 P. LAMY, "Europe and the future of economic governance", *Journal of Common Market Studies* 2004, 42 (1), 5-21.
- 24 Voor een volledige lijst van alle preferentiële handelsverdragen die van kracht zijn zie <http://wits.worldbank.org/gptad/library.aspx>.
- 25 J. BHAGWATI, *Termites in the trading system. How preferential agreements undermine free trade*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- 26 Voor een recent overzicht zie R. PEELS, *The inclusion of labour provisions in EU's bilateral trade and investment agreements: what about dialogue and disputes?*, Brussels, ACV-CSC & HIVA, 2011.
- 27 www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/colombia-fta/final-text. Zie vooral Hoofdstuk 17.
- 28 Alhoewel er tijdens de laatste jaren vooruitgang is geboekt op vlak van arbeidsrecht door onder andere de introductie van arbeidscontracten roepen incidenten zoals de recente golf van zelfmoorden bij Foxconn vragen op omtrent de arbeidsomstandigheden. Zie bij voorbeeld www.economist.com/node/16231588
- 29 www.economist.com/node/21530144
- 30 NOTIMEX, "Pide cadena textil auxilio", *El Siglo de Torón*, 3 juli 2004.
- 31 M. GONZÁLEZ-GARIBAY en J. ADRIAENSEN, 'The illusion of choice: the European Union and the trade-labour linkage', voorgesteld op de workshop 'Diverging paradigms on EU trade policy', Leuven, 16-17 december 2010.
- 32 Zie bij voorbeeld, voor de EU, M. GONZÁLEZ-GARIBAY, "Developing country perceptions of the EU's trade-labour linkage", *European Foreign Affairs Review* 2010, 14, 763-784.
- 33 Vergelijk bij voorbeeld het strengere karakter van de sociale clausules in verdragen met kleine handelspartners, zoals de ACP-landen, met de inschikkelijkheid die de EU-onderhandelaars ten aanzien van India hebben getoond. Zie M. GONZÁLEZ-GARIBAY en J. ADRIAENSEN, *op. cit.*
- 34 Voor recente cijfers zie <https://www.uschina.org/statistics/tradetable.html>.

De EU, België, Vlaanderen en de VN: Toespraak van de voorzitter van de Europese Raad, de heer Herman VAN ROMPUY, voor de 66ste Algemene Vergadering van de Verenigde Naties

Op 22 september 2011 hield Herman van Rompuy als voorzitter van de Europese Raad een historische toespraak in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. De toespraak is historisch te noemen omdat het de eerste keer was dat een permanente voorzitter van de Europese Raad deze hoge vergadering mocht toespreken. Eén en ander heeft te maken met de aanpassingen in de waarnemersstatus van de Europese Unie bij de Algemene Vergadering.

Hieronder volgt een integrale weergave van zijn toespraak.

Mesdames et Messieurs les Chefs d'Etat et de Gouvernement,
Monsieur le Président de l'Assemblée générale,
Monsieur le Secrétaire-Général,

Excellences,
Mesdames et Messieurs,

L'Europe vous apporte un message de coopération, de soutien et de partenariat.

Je félicite le nouveau Président de l'Assemblée générale, l'Ambassadeur Al-Nasser du Qatar. Nous partageons entièrement votre engagement pour la médiation comme chemin privilégié de la résolution paisible de conflits.

Votre tout premier prédécesseur était Paul-Henri Spaak, un homme qui – dans les années d'après-guerre – joua aussi un rôle décisif dans la genèse d'une nouvelle et unique coopération parmi les Etats européens.

Au commencement, nous étions six nations de l'Europe occidentale.

Aujourd'hui, nous sommes une Union de 27 pays membres, s'étalant sur tout le continent, avec 500 millions d'habitants et des partenaires dans le monde entier.

Je ne suis pas le premier Président du Conseil européen qui s'adresse à cette Assemblée pour partager les expériences et la vision de l'Europe. Par contre, je suis le premier dans ce rôle à ne plus être en même temps le Chef d'Etat ou de Gouvernement de son pays, le premier à travailler à plein-temps à rassembler les 27. Cette innovation institutionnelle donne à notre Union une plus grande continuité et cohérence, également vis-à-vis des dirigeants du reste du monde. Je tiens donc à remercier l'Assemblée de reconnaître cette innovation en me donnant la parole.

[EN] Mr President,

In the one year since the previous General Assembly, the world has changed. And in some ways, changed for the better.

I should like to speak, first of all, about our hope, secondly about some of our worries, and thirdly about the responsibility the European Union assumes in this world of hope and worries.

Firstly, there is hope

Hope for the millions of men and women who recently climbed out of poverty – in Asia, in Latin America and fortunately more and more in Africa too. 'Emerging economies' become 'emerged societies'.

Hope for the newest member of this Assembly, the Republic of South Sudan, after its transition to independence. Although concerns about the fighting remain, we applaud the end to decades of civil war.

New hope, most of all, thanks to the will of the peoples in Northern Africa and the Middle East to take the road of democracy. Even if the fighting is not over, we have seen the defeat of repression, the defeat of terrorism, and the victory of forward-looking change.

For us, the Arab Spring is one of the most momentous political developments since the end of the Cold War. We Europeans, so close to the Arab world by the bonds of history and geography, we wish this Spring to blossom. That's why we support all steps towards democratic transformation and economic reforms benefitting the people – with financial resources, with access to our markets, with mobility among our countries, and with assistance for state- and nation building.

Our aim is that the young men and women in our Southern Neighbourhood feel they can build a future in their own country.

A hope for a better life.

We have done more. When, earlier this year, there was the risk of a bloodbath in Benghazi, European leaders, together with others, acted with swiftness and determination, diplomatically (here in New York) and militarily. We could not allow the Libyan regime to take the lives of its own people. The principle of "res-

ponsibility to protect" was put into action – with perseverance and success. Now there is a "responsibility to assist" the new Libya with the political transition, the reconciliation and the reconstruction of a united country. The Transitional National Council, today in the Libya seat, is ready for that task. Europe was, is, and will remain on the side of the Libyans.

Mr President,

In my view the Arab Spring is telling two important lessons.

The first one. When ten years ago almost to the day, the horrific terrorist attacks of 9/11 were committed in this very city, many feared the start of an era of religious hatred. That has not happened. The people in the streets of Tunis, Cairo, Benghazi and across the Arab world aspired to dignity, jobs, equal opportunities, social justice and democracy. We witnessed no extremism, not the so-called clash of civilisations, but an episode in the fight for freedom and for justice. And these should remain the overriding objectives for the future.

Second lesson: a political system which does not allow for peaceful change will remain weak at heart. We praise, therefore, the leaders that are taking courageous steps towards positive change.

But alongside the hope, there is reason for worry too. Worry about the brutal and on-going repression by the Syrian regime against its own citizens. Europe is keeping the pressure on the regime with sanctions, urging others to join us.

Of course, there are other worries too:

Worry about the famine in Somalia, where thousands of children have died and many more are at risk -- and where we must act decisively;

Worry about on-going wars and conflicts;

About the safety of nuclear reactors;

About nuclear proliferation and the behaviour of the Iranian and North-Korean leadership;

And worry about climate change.

In each case, we have to ask ourselves, as international community: Are we doing what we should be doing? Both in the short term: protecting human lives, and in the longer term: preserving life for mankind.

Mr President,

Faced with these realities of hope and worry in the world, the European Union takes up its responsibility. We act. Supporting the forces of hope. Fighting the causes of worry. And very concretely so.

With means and money. The European Union is the world's largest donor of development aid and a major donor of climate finance for the poorest nations.

With manpower. We have not only tens of thousands of development workers, but also thousands of soldiers, policemen and judges in missions around the world: peacekeeping in Africa's Great Lake region, training police in Afghanistan and Iraq, patrolling off the coast of Somalia.

With a sense of the global common good. In the issues of global governance, Europe looks for solutions. We are constructive in world trade negotiations, ambitious in climate talks, and forthcoming in the reform of the international financial institutions, recognizing the shift in global economic power. We simply cannot accept a stalemate, be it in Durban, Doha, Rio, or Cannes.

With expertise in mediation. We mediate in conflicts in our neighbourhood and beyond, drawing from our experience of overcoming age-old rivalries. In the Balkans, we bring parties together. And as a member of the Quartet, we are fully engaged in finding a solution in the Middle East Peace Process.

A word on that issue. The parameters for a solution on the Israeli-Palestinian conflict are well-known. The EU has outlined these on numerous occasions, also here at the United Nations: no reason to repeat them. Now is the time for politics: for dialogue and negotiations. Populations have lived in fear and suffering for too long.

The principle of a two states solution was established more than 60 years ago. Only half of it has been implemented. The EU's political position on the Middle East Peace Process is well-established; it includes a reference to the 1967 borders with territorial swaps acceptable to both parties. Moreover, the EU is fully supporting financially the state-building process by the Palestinian Authority.

Now, the resumption of direct talks between Israel and the Palestinian Authority is the top priority.

The legitimate aspirations of both the Palestinian and Israeli peoples for peace, safety and statehood must be fulfilled, with an agreement that will lead to the existence of two states living side by side in peace and security – and therefore including Israel's legitimate security needs, and the Palestinians' desire to end the occupation.

That's why I say to the leaders on both sides: The time to act is now. There are political risks, but you need to take them – just like some of your predecessors did – with a view of offering a better and safer future to your communities. The status quo is no option. The wind of change across the entire region should help you to get out of impasses.

And I say to them: History is a severe judge for short-sightedness. Over time, it only rewards political courage and statesmanship. And from the European experience, we can tell you: A lasting compromise is grounded on mutual sacrifice and trust.

Mr President,

In a few weeks, a woman somewhere will give birth to a child -- to the 7-billionth human being on earth... The birth of a baby: the strongest sign of hope. But on what planet will this child live?

As things stand, we cannot be certain to save the environment. Present patterns of production and con-

sumption are unsustainable. Moreover, our actions to combat climate change are insufficient, below the politically agreed objectives.

Clearly more needs to be done to align words and deeds, starting in the Durban Conference on climate. Europe sticks to its commitments. We are delivering on the emission targets. And we invite the rest of the industrialised countries to join us.

At next year's 'Rio+20 Conference', the world should show its renewed commitment to sustainable development. 'Green growth' must become the rallying cry; in countries big and small, rich and poor. And as I said, Europe is ready to help the most vulnerable nations.

Mr President,

Europe takes its responsibility: in the world but also at home. The most serious test since years we are now facing is the sovereign debt crisis in the Eurozone. European leaders are taking the decisions, individually and jointly, to bring this storm to rest. We are acting with determination and in a spirit of solidarity. It requires political courage and statesmanship.

The responsibility which I feel around the table of our 27 Presidents and Prime Ministers, is not just related to the euro's weakest economies, nor to the Eurozone alone; no, we feel a responsibility for the world economy as such.

Looking to the weeks and months ahead, you may be assured that we will continue to do what it takes to safeguard the financial stability of the Eurozone, working on more governance, fiscal discipline and fiscal integration. It is the defining challenge for my generation.

We are aware that people in other economies look at us, since our problems may affect their jobs, pensions or savings. We likewise expect the other major economies to take responsibility for their internal challenges. Each has to bring its own house in order – be it by bringing down its public debt, by stimulating domestic demand or by aligning exchange rates to economic fundamentals.

[FR] Monsieur le Président,

Evidemment notre agenda est beaucoup plus large.

Vous pouvez être rassuré que l'Europe restera engagée auprès de vous afin de construire un monde de paix et de sécurité, de promouvoir les valeurs universelles des Droits de l'Homme et de la démocratie, et de combattre la famine et la pauvreté. Dans un monde qui se mondialise chaque jour davantage, le rôle des Nations Unies est indispensable.

Les 500 millions d'Européens refusent le repli sur soi, le 'splendid isolation'.

De plus, le monde n'appartient à aucune nation.

Ce monde est notre monde, à nous tous.

Thank you, Mr President.

De EU, België, Vlaanderen en de VN: Verslag van een verblijf bij de Verenigde Naties: De Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds (AEWA)

Catherine Morel¹

Migrerende diersoorten hebben het moeilijk om hun weg te vinden op onze planeet. Hun trekroutes lopen over de landsgrenzen heen, dus er is internationale samenwerking nodig om hen te beschermen. De meest indrukwekkende reizen worden afgelegd door watervogels, zoals de Noordse stern, die van de Noordpool naar de Zuidpool vliegt. Trekkende watervogels zijn niet alleen afhankelijk van hun broed- en overwinteringsgebieden, maar ook van specifieke rust- en voedselgebieden op hun route. Maar moderne infrastructuur verspert de weg, natuurgebieden verdwijnen, jacht en klimaatsverandering eisen veel vogelleven. Het is dan ook niet verwonderlijk dat één op de tien vogelsoorten achteruitgaat of met uitsterven bedreigd is.²

Foto: Sergey Dereliev (UNEP/AEWA)

ons Environment Program). Binnen het kader van de UNEP werd tijdens dezelfde conferentie gewerkt aan een instrument om met betrekking tot migrerende diersoorten internationale samenwerking te verwezenlijken⁵. Hoe modieus (en noodzakelijk) het ook is om te stellen dat ons milieu om economische redenen beschermd moet worden, toch draait het bij CMS om iets anders: "...about the wonderful spectacle of animals and nature...", "...about the obligation we all have to ensure these treasures...".⁶ Daarom is CMS een juweel onder de verdragen.

In diezelfde periode vonden in Europa discussies plaats over de dramatische toestand van de Europese wetlands, belangrijke waterecosystemen die vele trekvogels herbergen. Het ontwikkelen van een instrument om deze wetlands te beschermen, werd perfect mogelijk onder de kersverse CMS. Ook de Afrikaanse en een deel van de Aziatische gebieden werden erbij betrokken, en een nieuwe multilaterale overeenkomst zag het licht: AEWA, *Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds*.⁷

20

Een verdrag rond vogelbescherming... waarom?

De economische waarde van trekvogels wordt vaak onderschat.³ We hebben het dan zowel over de ecosystemendiensten⁴ die ze aan de mens leveren, als over hun rechtstreekse opbrengst via vogelkijktourisme. Maar economie was niet de drijfveer van de grondleggers van het Verdrag inzake de Bescherming van Migrerende Diersoorten (CMS).

Tijdens de Conferentie van Stockholm van de Verenigde Naties (VN) over het Menselijk Milieu in 1972, waren de wereldnaties tot het besef gekomen dat ze zouden moeten samenwerken om het natuurlijk evenwicht te herstellen. Daar werd dan ook het VN-Milieuprogramma opgericht: de UNEP (*United Nati-*

De werking van AEWA

AEWA werd van kracht in 1999 en tot nu toe zijn 63 landen⁸ partij geworden bij AEWA. Vooral Europa en Afrika zijn goed vertegenwoordigd – in Azië is er nog werk aan de winkel.

De partijen engageren zich om actie te ondernemen zoals beschreven in het 'Actieplan', een soort van handleiding waarin staat uitgelegd hoe de partijen de problemen kunnen aanpakken. De oprichters van AEWA wilden een zeer gerichte, pragmatische overeenkomst maken⁹: hoe kan u als land uw trekvogels beschermen? Met andere woorden: hoe doet u aan soortbescherming, habitatbescherming, beheer van menselijke activiteiten, onderzoek en monitoring,

vorming, informatieoverdracht en implementatie? Dit maakt het AEWA-verdrag uniek.

Foto: Sergey Dereliev (UNEP/AEWA)

Hieronder volgt een extract uit het *Single Species Action Plan* van AEWA voor de kleine flamingo (*Phoenicouaias minor*)¹⁰:

Vooraf de Afrikaanse en Aziatische landen kunnen AEWA's praktische hulp goed gebruiken om hun doelstellingen te bereiken. In Europa is de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn in combinatie met de LIFE-projectgelden het meest doeltreffende instrument voor vogelbescherming.¹¹

Nood aan modernisering

Het secretariaat van AEWA helpt de partijen met de implementatie van het Actieplan. Om dit te kunnen doen, verplicht Artikel V(1)(c) van de AEWA-overeenkomst de partijen om driejaarlijks een rapport in te zenden over de vooruitgang die werd geboekt inzake hun implementatie van het Actieplan. Dit rapport bestaat uit een standaard vragenlijst, die door de partijen moet ingevuld worden. Daaruit kan AEWA vervolgens afleiden hoe effectief het verdrag is. Maar omdat het secretariaat verontrustend weinig rapporten ontving van haar partijen, werd in 2005 een werkgroep opgericht om te onderzoeken op welke manier meer partijen aangemoedigd zouden kunnen worden om een rapport in te zenden. Eerste conclusie: er moest een nieuw, compacter rapportformaat ontworpen worden. De vele open vragen moesten vervangen worden door een kortere digitale vragenlijst waarin antwoorden snel konden ingetypt of aangeklikt worden¹². Deze taak heb ik voor mijn rekening genomen tijdens mijn stageperiode op het AEWA-secretariaat in Bonn (Duitsland).

	Action Plan	Indicators of success	Sources of verification	Assumptions
Aim	Remove the Lesser Flamingo from the IUCN Red List of Threatened Species...	Red List categorisation as a species of Least Concern	...	
Objective	Stabilise the size and distribution of the regional and global non-breeding populations...	...	Coordinated annual African/Asian Waterbird Census surveys and tri-annual aerial surveys	1. An accurate method of counting Lesser Flamingos from the air can be developed for 2009 ...
Results to be achieved by:	Reducing the effects on regional populations of toxicological and/or infectious diseases	Mass die-offs in the East African regional population eliminated	... working group reports	Event can be controlled or influenced by national conservation authorities
	Minimising collisions with man-made structures

Een kijkje achter de schermen van AEWa

Na drie maanden stage was het nieuwe rapportformaat zo goed als klaar. Het was erg waardevol een kijkje te hebben kunnen nemen achter de schermen van AEWa. In het begin was ik wat sceptisch over het nut van een verdrag dat geen strenge compliance-mechanismen heeft. Als pas afgestudeerde biologe leek het me logisch om de 'ongehoorzame' landen fikse boetes te laten betalen. Tijdens mijn stage kreeg ik natuurlijk te horen dat het spijtig genoeg niet zo eenvoudig was. Toch hebben de gesprekken met het enthousiaste AEWa-team me alleen maar hoop gegeven. Ik heb geleerd dat het mogelijk is om een papieren overeenkomst om te zetten in praktijk. Op de 19de verdieping van het VN-gebouw in Bonn gebeurt meer dan bureauwerk. De mensen die er rondlopen zijn oprecht bezorgd over de natuur, en willen iets zien veranderen tijdens hun loopbaan. Ze gaan op missie naar de problematische regio's, nodigen er invloedrijke personen uit om workshops over vogelbescherming bij te wonen, overtuigen hen om hun land bij AEWa aan te sluiten. Verfrissende nieuwsbrieven en Twitterberichten met inspirerend vogelnieuws worden de wereld in gestuurd en er wordt aan fundraising gedaan. Op de VN-dag worden posters en stickers uitgedeeld aan het brede publiek, zodat ook zij te weten komen wat er gebeurt daar in dat hoge VN-gebouw langs de Rijn.

Foto: Florian Keil (UNEP/AEWa)

Foto: Sergey Dereliev (UNEP/AEWa)

Onderweg

Er is nog een lange weg te gaan, maar we mogen niet vergeten dat AEWa een relatief jong verdrag is (12 jaar oud), en zoals de meeste UNEP-secretariaten over een beperkt budget beschikt. Enkele onbeantwoorde

vragen duiken dan ook op: is het wel voor een juridisch verdrag weggelegd om te gaan sensibiliseren, projectgeld bijeen te zoeken, activiteiten te organiseren, missies te ondernemen? Is dat niet eerder de taak van natuurverenigingen en actiegroepen? Is AEWa niet een beetje idealistisch?

De toekomst zal het uitwijzen. Maar wanneer ik nu aan de VN denk, zie ik niet langer enkel bureaus en vergaderzalen, maar ook prachtige dieren op tocht, met een grotere kans om hun eindbestemming te bereiken.

Noten

- 1 Catherine Morel studeerde biologie (dierkunde) aan de Universiteit Gent, en bleef daar twee jaar onderzoek doen in het domein van aquacultuur. Ze vervolledigde haar studies met een manama in milieubeheer aan de *Université Catholique de Louvain*. In het kader van deze studie liep ze stage bij de Verenigde Naties (UNEP-AEWa) in Bonn, Duitsland. Momenteel volgt ze de lerarenopleiding aan de UGent en geeft ze les biologie en chemie in het Sint-Barbaracollege te Gent.
- 2 JOHNSON & VAGG, *Survival*, London, Stacey International, 2010, p. 32.
- 3 JOHNSON & VAGG, *Survival*, London, Stacey International, 2010, p. 32.
- 4 Trekvogels vormen onder meer een schakel van de voedselketen in het zoetwaterecosysteem. Als deze schakel verdwijnt, kan het ecosysteem uit balans geraken, en zal het mogelijk niet meer de diensten leveren die het normaal aan de mens levert, zoals drinkwater verstrekken, bestuiving van gewassen, recreatie, etc.
- 5 JOHNSON & VAGG, *Survival*, Stacey International, London, 2010, p. 15.
- 6 HEPWORTH, in JOHNSON & VAGG, *Survival*, Stacey International, London, 2010, p. 15
- 7 BOERE, *The history of the agreement on the conservation of African-Eurasian migratory waterbirds*, UNEP/AEWa Secretariat, Bonn, 2010, p.
- 8 <http://www.unep-aewa.org/map/parties.htm>
- 9 ADAM, *Waterbirds, the 2010 Biodiversity Target, and Beyond: AEWa's Contribution to Global Biodiversity Governance*. Lewis & Clark Law School's Environmental Law, issue 38 :1
- 10 www.unep-aewa.org/publications/technical_series.htm.
- 11 Persoonlijke communicatie met NATUURPUNT vzw, 2011.
- 12 Persoonlijke communicatie met het AEWa-secretariaat, 2011.

In de kijker: De groei van de wereldbevolking. Is het einde in zicht? Misschien, maar zeker niet zonder eerst nog een forse aangroei

Ronald C. Schoenmaeckers¹

Volgens de laatste bevolkingsprognoses van de Verenigde Naties zou tegen eind oktober 2011 de wereld precies zeven miljard inwoners tellen. Dat is bijna drie keer zoveel als in 1950: toen waren er 2,5 miljard mensen. Volgens diezelfde prognoses zouden er tegen 2100 10,1 miljard mensen zijn. Dat betekent een extra aangroei van ruim drie miljard of 44% over een periode van 90 jaar. Omgerekend op jaarbasis gaat het over een gemiddelde aangroei van 0,41%. Dit is nog altijd veel, maar niettemin duidelijk minder dan de gemiddelde aangroei van 1950 tot nu: 1,69%. Betekent dit dat er een einde is gekomen aan de 'bevolkingsexplosie' en dat er een stabilisatie van de wereldbevolking optreedt tegen 2100? Hierover is geen zekerheid want er zijn tekenen dat in vele 'Minder ontwikkelde landen' de vruchtbaarheid minder snel daalt dan wat tot voor kort werd vermoed.

In deze bijdrage gaan wij kort in op de mogelijke achtergronden en kijken we naar de achterliggende oorzaken van de 'demografische transitie' en vergelijken we met de daling van de vruchtbaarheid in de westerse landen sinds eind 18de eeuw. De belangrijkste oorzaak zou sociaal-cultureel kunnen zijn; deze oorzaak is alleszins even belangrijk als de economische of industriële ontwikkeling. Wij besluiten dat de beste garantie voor een verdere (en duurzame) daling van de vruchtbaarheid het verder uitbreiden is van onderwijs, vooral voor meisjes als een voorwaarde voor meer 'empowerment of women'. Dit is trouwens een belangrijk aandachtspunt uit het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling uit 1994.

Inleiding

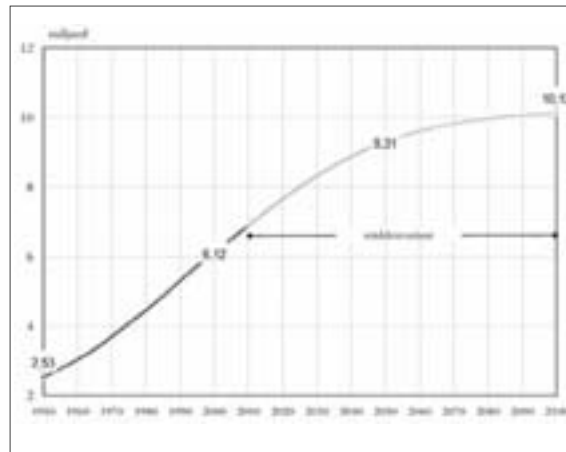
Volgens de Verenigde Naties (VN) zou de wereld op 31 oktober 2011 'precies' zeven miljard inwoners tellen. 'Precies' moet niet al te letterlijk worden begrepen want het is uiteraard onmogelijk om bevolkingsprojecties met een dergelijke nauwkeurigheid te maken, het gaat eerder over een symbolische datum.

Op basis van de VN-prognose zou in de loop van het

jaar 2011 de wereld bijna drie keer zo veel inwoners tellen dan in 1950 (2,5 miljard). Er bestaat een grote kans dat tegen 2100 de wereld 10,1 miljard inwoners zal tellen, zoals voorspeld wordt in de laatste VN-prognose, de *2010 Revision* van de *World Population Prospects*, waarvan de resultaten begin mei 2011 aan de pers werden voorgesteld.²

Een inwonersaantal van 10,1 miljard houdt in dat wij een extra groei mogen verwachten van ruim 44% over minder dan 90 jaar tegenover het inwonersaantal van vandaag (zeven miljard). Dat is veel. Maar we stellen vast dat het groeitempo van de wereldbevolking de laatste decennia sterk is afgenomen. Dit kan worden afgeleid uit de curve in figuur 1, die de evolutie van de wereldbevolking van 1950 tot 2100 weergeeft.

Figuur 1
Evolutie van de wereldbevolking, 1950-2100

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Van 1950 tot 2000 is de wereldbevolking aangegroeid met 142% (of 3,59 miljard, van 2,53 tot 6,12 miljard); van 2000 tot 2050 wordt verwacht dat de wereldbevolking zal aangroeien met 'maar' 52% (of 3,19 miljard); na 2050 zou er nog een extra aangroei komen van 9% (0,81 miljard). De curve in figuur 1 duidt op een duidelijke afname van de aangroei van de wereldbevolking; op basis hiervan kan een stabilisatie van de wereldbevolking worden verwacht in de decennia

volgende op 2100 (van misschien 10,15 miljard inwoners?). Deze cijfers berusten op de middenvariant van de VN-projecties.³ De middenvariant komt overeen met de meest waarschijnlijke scenario's inzake de evolutie van vruchtbaarheid, sterfte en de migratie. Wij mogen er dus van uitgaan dat de curve in figuur 1 een vrij realistisch beeld geeft van de (toekomstige) loop van de wereldbevolking. Maar of tegen 2100 de wereldbevolking inderdaad 10,1 miljard mensen zal tellen en in hoeverre er inderdaad een stabilisatie van de wereldbevolking mag worden verwacht in de daaropvolgende decennia, zal natuurlijk afhangen van de juistheid van de onderliggende hypothesen.

Er zijn redenen om te vrezen dat de 10,1 miljard zal worden overschreden. Hierover later meer. Laat ons eerst verkennen hoe de toekomstige wereld er zal uitzien op basis van de resultaten van de middenvariant van de VN-scenario's.

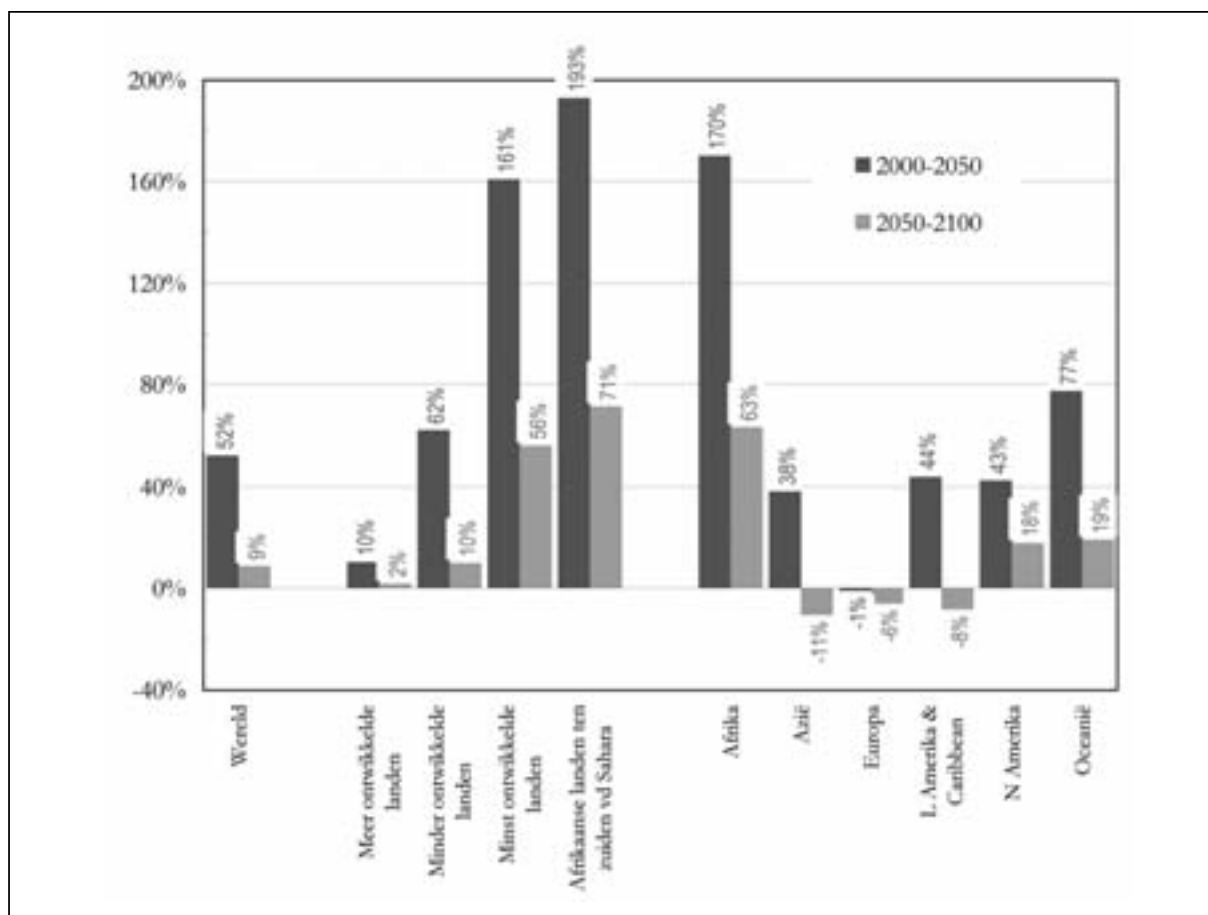
Een andere demografische wereldorde

In de loop van de 21ste eeuw zal de wereldkaart op demografisch vlak ernstig door elkaar worden geschud. Er komt een nieuwe demografische wereldorde omdat de aangroei van de bevolking erg ongelijk verloopt tussen de verschillende landen en continenten.

Sterke verschillen in aangroei tussen regio's en continenten

Figuur 2 toont de procentuele aangroei van de bevolking naar regio en continent in de jaren 2000-2050 en 2050-2100. Het is meteen duidelijk dat de 'Minder ontwikkelde'⁴ landen een veel grotere bevolkingsaangroei zullen kennen dan de 'Meer ontwikkelde' landen. Het is ook duidelijk dat het merendeel van deze aangroei nog vóór 2050 zal plaatsvinden.

Figuur 2:
Procentuele aangroei van de wereldbevolking naar regio en continent, vergelijking jaren 2000-2050 met jaren 2050-2100

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Resultaten van de middenvariant.

Van 2000 tot 2050 zullen de Minder ontwikkelde landen een aangroei van 62% kennen; na 2050 zullen zij nog verder aangroeien met een extra 10%. In schril contrast hiermee staat de erg beperkte aangroei in de Meer ontwikkelde landen: respectievelijk 10% en 2%.

De verschillen worden nog scherper op het niveau van de continenten. De grote blikvanger is Afrika, met een aangroei van niet minder dan 170% voor de jaren 2000-2050. Maar ook na 2050 zal de Afrikaanse bevolking nog fors blijven aangroeien met 63%. De overige continenten kennen veel kleinere groeicijfers; in verschillende continenten zullen na 2050 (ook in Azië) zelfs negatieve groeicijfers worden opgetekend.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat tegen 2100 het relatieve aandeel van de Afrikaanse bevolking in de wereldbevolking sterk zal zijn toegenomen.

Een andere geografische spreiding van de wereldbevolking

In figuur 3 wordt een vergelijking gemaakt in de geografische spreiding van de wereldbevolking naar continent tussen de (geobserveerde) situatie in 2010 en de (verwachte) situatie in 2100.

Tegen 2100 zullen de rijke, geïndustrialiseerde landen – Europa, Noord-Amerika – niet meer dan 12% van de wereldbevolking vertegenwoordigen.⁵ Dat is vier per-

centagepunten minder dan in 2010 (16%). Ook het aandeel van Azië krimpt: van 60% in 2010 naar 45% in 2100. Zoals kon worden verwacht, stijgt het aandeel van Afrika: van 15% in 2010 naar 35% in 2100. Tegen 2100 zal Afrika dus ruim één derde van de wereldbevolking vertegenwoordigen.

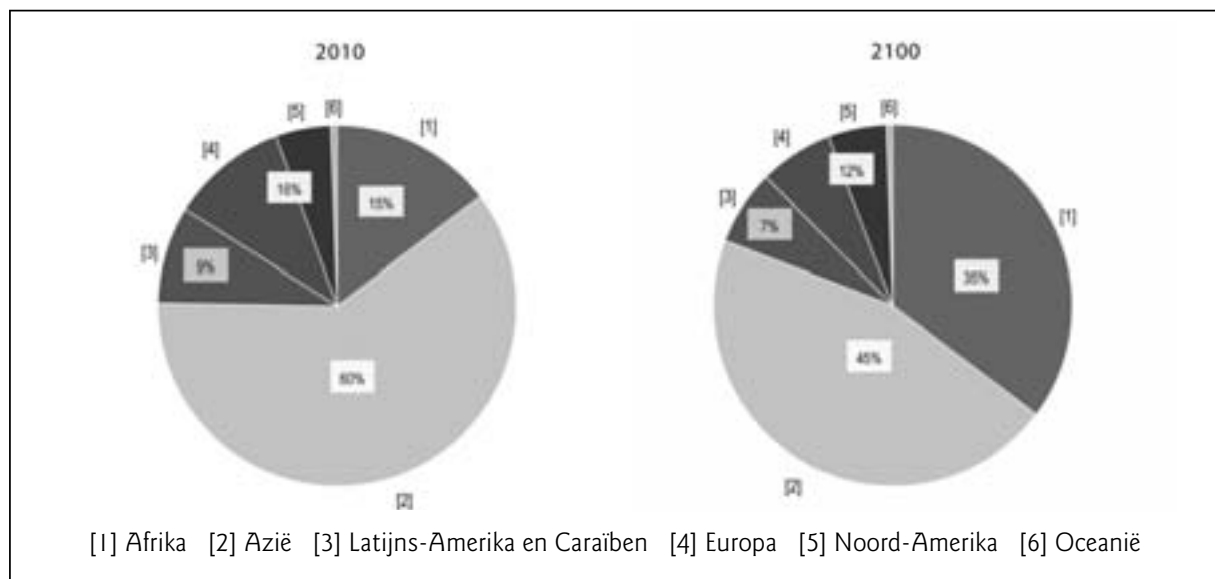
De belangrijkste verklaring voor de hoge aangroei in Afrika is de aanhoudende hoge vruchtbaarheid in dit continent.

Grote verschillen in vruchtbaarheid

Figuur 4 vertoont het verloop van de vruchtbaarheid sinds 1950 voor groepen van landen; voor de jaren na 2010-2015 komen de curven overeen met de hypothesen die zijn gebruikt in de middenvariant.

Volgens de VN zouden tegen 2100 alle landen een gemiddeld kindertal kennen dat aanleunt tegen 2,1. Is dit een realistische hypothese? Op basis van de voorbije geobserveerde trends, is het alleszins niet onmogelijk. Maar het is voor een deel ook *'wishful thinking'* want een kindertal van 2,1 komt overeen met het vervangingsniveau. Dit is de voorwaarde voor het bereiken van stabilisatie van de bevolkingsgroei of van *'zero population growth'*.⁶ Het beheersen van de *'bevolkingsexplosie'* was het initiële streefdoel van de VN bij de oprichting van de Bevolkingsdivisie eind jaren 1940.

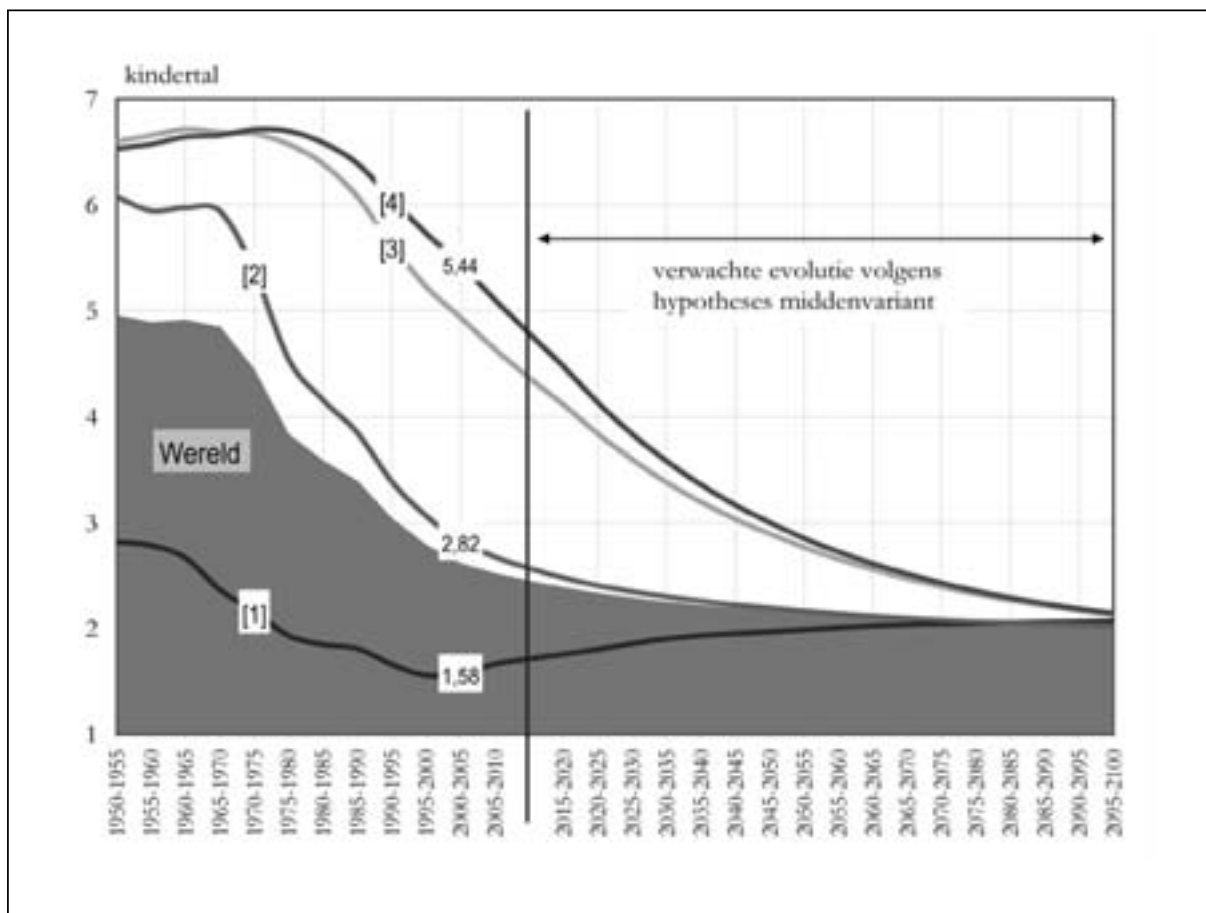
Figuur 3: De spreiding van de wereldbevolking over de continenten, vergelijking situatie 2010 met situatie 2100

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Resultaten van de middenvariant.

Figuur 4:
Geobserveerde en verwachte evolutie (volgens middenvariant) van de vruchtbaarheid, naar groep van landen, jaren 1950-2100

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Maar ook al wijzen geobserveerde trends in de richting van een gemiddeld kindertal op vervangingsniveau – en dan hebben wij het hoofdzakelijk over de trend die bestaat voor het Aziatische continent, met ruim 50% van de wereldbevolking (zie figuur 3) – dan betekent dit helemaal niet dat het ‘doel’ van 2,1 kinderen al tegen 2100 zal zijn bereikt. Als er ‘extra tijd’ nodig is voor het behalen van het vervangingsniveau, betekent dit dat de wereldbevolking verder blijft aangroei.

De plotse (en onverwachte) daling⁷ van de vruchtbaarheid tot onder het vervangingsniveau (in sommige landen zoals Italië, Spanje of Griekenland van minder dan 1,4 kinderen) die vele Europese landen sinds de jaren 1960 hebben gekend, werd door demografen de ‘tweede demografische transitie’ genoemd (LESTHAEGHE EN VAN DE KAA, 1986)⁸. Alle onderzoek ten spijt, bestaat er geen eenduidige verklaring voor het fenomeen. Er zijn wel aanwijzingen dat de lage vruchtbaarheid te maken heeft met de veranderde maatschappelijke

positie van de vrouw. Er is dus ook geen duidelijkheid over de voorwaarden voor een mogelijke stijging van de vruchtbaarheid. Er zijn wel indicaties dat het ‘dieptepunt’ achter de rug is, maar tot op heden konden er alleen maar voor Frankrijk (1,97), Noorwegen (1,92) en Zweden (1,90) waarden worden opgetekend die dicht aanleunen bij twee kinderen. Er bestaat dus hoegenaamd geen zekerheid dat tegen 2100 alle Europese landen een vruchtbaarheid rond het vervangingsniveau zullen hebben.⁹

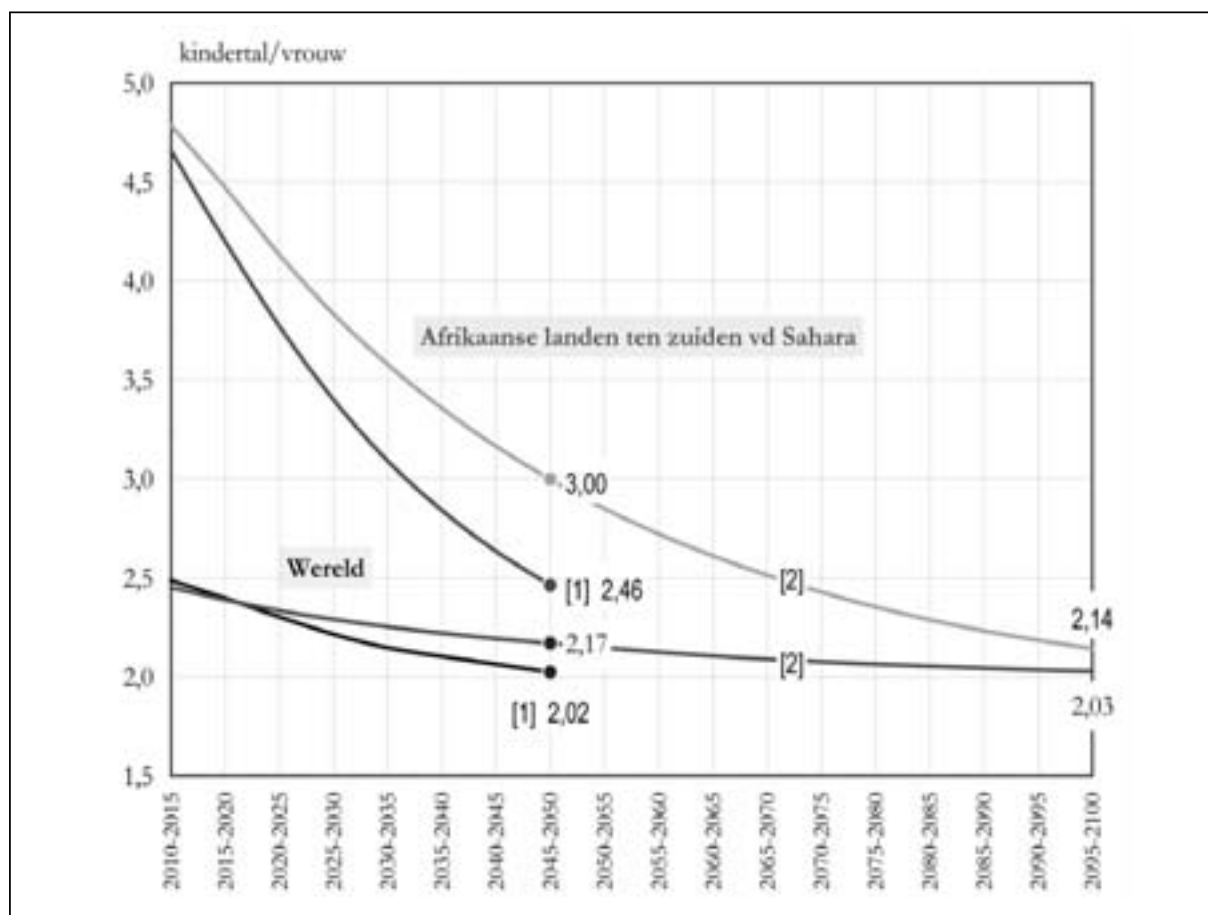
De grootste onzekerheid en ongerustheid, want in dit geval zou een afwijking van de middenvariant een verhoging van de uiteindelijke bevolkingsomvang betekenen, heeft betrekking op de daling van de vruchtbaarheid in Afrika, meer bepaald in de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Zoals uit figuur 4 kan worden afgeleid, kenden de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara tot in de jaren 1970 een erg hoge vruchtbaarheid van meer dan zes

Figuur 5:

Verwachte evolutie van de vruchtbaarheid in de wereld en in de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara, 2010-2100: vergelijking van de hypothesen tussen de 2008 Revision en de 2010 Revision

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

kinderen; in de periode 1970-75 was deze zelfs gestegen tot gemiddeld 6,71 kinderen. Pas vanaf 1980 kan men spreken over een 'duurzame' daling en is de huidige vruchtbaarheid (2005-2010) gelijk aan 5,10 kinderen. Maar de vraag blijft in hoeverre er ook in de volgende decennia sprake zal zijn van een duurzame daling van de vruchtbaarheid met als resultaat een gemiddelde van 2,1 kinderen tegen 2100.¹⁰ Er zijn echter redenen om te geloven dat de daling minder snel verloopt dan wat tot voor enkele jaren werd verondersteld. Dat is het onderwerp van de volgende paragraaf.

De aanhoudende hoge vruchtbaarheid in Afrika

Voor een belangrijk deel hangt de omvang van de toekomstige wereldbevolking af van de evolutie van de vruchtbaarheid in Afrika. Over de snelheid van de bevolkingsgroei is er nog onzekerheid.

Verschillen in hypothesen tussen de 2008 en 2010 Revision

Volgens de resultaten van de 2008 Revision zou tegen 2050 de wereld 9,5 miljard inwoners tellen.¹¹ Volgens de 2010 Revision zouden er 9,31 miljard mensen worden verwacht.¹² De reden voor het bijkomende aantal van 156 miljoen is dat in de 2010 Revision de hypothese over de daling van de vruchtbaarheid voor de Afrikaanse landen beduidend is bijgesteld, er wordt een minder snelle daling verondersteld.

Zoals kan worden afgeleid uit figuur 5 zou tegen 2045-2050 het gemiddelde kindertal voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara nog drie kinderen zijn, dit is veel hoger dan het gemiddelde van 2,46 kinderen dat in de 2008 Revision werd verondersteld. Het gemiddelde op wereldvlak wordt geraamd op 2,17 kinderen tegenover 2,02 kinderen in de vorige projecties. Waarom deze bijstelling?

De *World Population Prospects* worden aangemaakt op basis van het materiaal dat wordt aangeleverd door de nationale statistische overheden. Ze worden tweejaarlijks herzien om bij de formulering van de hypothese rekening te kunnen houden met de meest recente trends. Op basis van surveyresultaten bestaan er aanwijzingen dat de afname van de vruchtbaarheid in vele landen – niet alleen in Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara – wel eens trager zou verlopen dan voorheen gedacht (of verhoopt) werd.¹³

Surveygegevens zijn niet altijd even precies als registratiegegevens. Maar blijkbaar waren er voor de Bevolkingsdivisie voldoende indicaties om de hypothese over de afname van de vruchtbaarheid bij te stellen.

Recente indicaties voor een stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid

De hypothese dat afname van de vruchtbaarheid afzwakt of 'stagneert' – *stalling of fertility* – wordt afgeleid uit de resultaten van *Demographic and Health Surveys* (DHS).¹⁴ Het fenomeen van stagnatie is voor het eerst onderkend door John BONGAARTS, een bekend demograaf verbonden aan de *Population Council* (<http://www.popcouncil.org>). Zijn bevindingen staan in twee *working papers* (BONGAARTS, 2005, 2008). In het abstract van de 1ste paper staat (uittreksel):

"An examination of fertility trends in countries with multiple DHS surveys found that in the 1990s fertility stalled in mid-transition in seven countries: Bangladesh, Columbia, Dominican Republic, Ghana, Kenya, Peru, and Turkey. In each of these countries fertility was high (>6 births per woman) in the 1950s and then declined to fewer than 5 births per woman in the early or mid-1990s, before stalling. [...] An analysis of trends in the determinants of fertility revealed a systematic pattern of levelling off or near levelling in a number of determinants, including contraceptive use, the demand for contraception, and wanted fertility. [...]"

De stagnatie van de vruchtbaarheid is dus niet beperkt tot Afrikaanse landen. In de tweede paper is de analyse gebaseerd op de resultaten van opeenvolgende DHS-surveys. BONGAARTS (2008) concludeert dat de situatie vooral verontrustend is voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Mogelijke verklaringen voor de 'stagnatie' van de afname van de vruchtbaarheid

BONGAARTS geeft geen eenduidige verklaring voor het feit dat de afname van de vruchtbaarheid in sommige

landen afzwakt. In de bespreking van de resultaten verwijst hij wel naar vroeger werk met Susan WATKINS (BONGAARTS en WATKINS, 1996; WATKINS, 1986 en 1987) over de daling van de vruchtbaarheid in ontwikkelingslanden zoals deze in Europa in de 18de en 19de eeuw is gekend onder de noemer van de *'demografische transitie'*.

De demografische transitie wordt gedefinieerd als de overgang van een demografisch regime gekenmerkt door hoge sterfte en hoge vruchtbaarheid naar een regime gekenmerkt door lage(re) sterfte en lage(re) vruchtbaarheid (cf. THOMPSON, 1929; CHENAIS, 1986). Algemeen wordt aangenomen dat de demografische transitie samenhangt met de industriële revolutie. Een betere voedselvoorziening en betere levensvoorwaarden hebben een daling van de sterfte teweeggebracht, deze daling zou op haar beurt hebben geleid tot een daling van de vruchtbaarheid.

Maar socio-economische veranderingen alleen verklaren niet alles. Een ander deel moet worden gezocht in veranderingen in de 'sociaal-culturele' sfeer. Het belang van een 'mentaliteitswijziging' is een kerngedachte in het werk van LESTHAEGHE (1977) over de daling van de vruchtbaarheid in België in de loop van de negentiende eeuw. LESTHAEGHE verwijst onder meer naar de samenhang tussen de daling van de vruchtbaarheid en ontkerkelijking. Het zou ook een verschil in mentaliteit zijn die verklaart waarom de afname van de vruchtbaarheid vroeger is gestart in Frankrijk dan in het toenmalige economisch meer ontwikkelde Engeland, de bakermat van de industriële revolutie.

De 'mentaliteitswijziging' komt neer op een meer individueel handelen. Socioculturele veranderingen, mede onder invloed van meer onderwijs, hebben ertoe geleid dat vrouwen in het Westen gedurende de laatste 2 eeuwen hun kindertal op een meer bewuste manier hebben bepaald, rekening houdende met hun individuele wensen en positie in de maatschappij, los van overheersende sociale normen. In dit licht zijn de extreem lage vruchtbaarheidscijfers die het Westen heeft gekend vanaf 1960, niet zozeer het gevolg van een lagere kinderwens maar van het feit dat de vruchtbaarheid nagenoeg volledig kon worden gecontroleerd, onder meer dankzij de beschikbaarheid van de anticonceptiepil. De resultaten van de vroegere NEGOSURVEYS¹⁵ die eind jaren 1960 door het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie werden georganiseerd, zijn hiervoor illustratief. Gaandeweg werd anticonceptie niet louter aangewend om het uiteindelijke kindertal te beperken, maar ook om de *timing*, meer bepaald de komst van het eerste kind, te controleren (CLIQUET & SCHOENMAECKERS, 1976).

Wanneer wij deze redenering transponeren naar een meer 'traditionele' context - tot op vandaag nog altijd het overheersende patroon in nog vele delen van Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara - dan betekent dit dat meer zelfontplooiing of *empowerment* van vrouwen een basisvoorwaarde is voor een 'duurzame' daling van de vruchtbaarheid. Het krijgen van kinderen zou in de nieuwe context het resultaat moeten zijn van een individuele beslissing van de vrouw en van het koppel, los van traditionele patronen of voorschriften waarin het aantal kinderen dat men krijgt afhankelijk is van de wil van de (schoon)ouders, de familie, de stamleden, ... of de 'wil van God' (SCHOENMAECKERS e.a., 1981).

Empowerment houdt in dat vrouwen meer zelfstandig zijn in hun handelen en meer bepaald het nemen van beslissingen.¹⁶ Het concept van '*empowerment of women*' is op internationaal vlak voor het eerst gebruikt in het Actieprogramma van de *International Conference on Population and Development* (ICPD) die in 1994 in Cairo heeft plaatsgevonden. Het concept leunt nauw aan bij een kerngedachte van het ICPD-Actieprogramma (cf. Principe 8 en paragraaf 7.3).¹⁷

"All couples and individuals have the basic right to decide freely and responsibly the number and spacing of their children and to have the information, education and means to do so."

Het Actieprogramma propageert dus de 'vrije keuze' voor het krijgen van kinderen. Maar 'vrije keuze' is niet voldoende. Het krijgen van kinderen moet ook op een *verantwoorde* en *beredeneerde* keuze gebeuren. Dit zou onmogelijk zijn zonder een minimum aan informatie en scholing. Volgens eigen (rudimentair) onderzoek zou het 'gebrek aan scholing' wel eens de onderliggende oorzaak kunnen zijn van de stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid die in meerdere landen wordt geobserveerd.

Volgens recente edities van het *Human Development Report* (HDR)¹⁸ zou in verscheidene Minder ontwikkelde landen het percentage 'geletterde' vrouwen nauwelijks zijn verbeterd. Voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara zou over de laatste 25 jaar - van 1985 tot 2010 - het percentage zijn gestegen met nauwelijks 11 percentagepunten, van 48,0% naar 59,3%. In sommige landen (Ghana, Kenia) zou in de laatste tien jaar er helemaal geen verbetering zijn geweest; in Nigeria zou er zelfs sprake zijn van een daling van het percentage geletterde vrouwen.

De voorafgaande redenering kan worden aangevochten met het argument dat de relatie tussen 'scholing' en 'zelfontplooiing' vooralsnog niet is aangetoond.

Maar onderzoek wijst ondubbelzinnig op het feit dat er wel degelijk een nauwe samenhang bestaat tussen 'scholing' en kindertal. In Minder ontwikkelde landen gaat het overwegend over een negatieve relatie, daarenboven zouden enkele jaren scholing voldoende zijn voor een lager kindertal.¹⁹

Maar de afname van de vruchtbaarheid hangt niet alleen af van een lagere kinderwens. Vrouwen zouden ook toegang moeten hebben tot *family planning* (of gezinsplanning). Volgens recente statistieken zou de '*unmet need*' naar *family planning* nog steeds erg groot zijn in Afrika. Er bestaat met andere woorden de vrees dat een deel van de verklaring voor de stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid moet worden gezocht in de gebrekkige uitvoering van het ICPD-Actieprogramma.

Het belang van de verdere uitvoering van het ICPD-Actieprogramma

Volgens het UNFPA zouden 200 miljoen vrouwen die een zwangerschap wensen uit te stellen of zelfs te vermijden, geen moderne anticonceptiva gebruiken (UNFPA *fact sheet* "A Global Need for Family Planning").²⁰

"Worldwide, around 200 million women say they want to delay or prevent pregnancy but are not using effective contraception. Either they have no access to it, they think they will not get pregnant, they fear side effects or their families object."

De eigenlijke oorzaak van het probleem van '*unmet need*' zou moeten worden gezocht in de gebrekkige uitvoering van het ICPD-Actieprogramma (waarvoor UNFPA verantwoordelijk is) of concreter in de bestaande tekorten aan donorbijdragen. Op de *fact sheet* staat verder:

"To meet the unmet need for contraceptives, global population assistance should now exceed US\$1.2 billion per year for family planning and increase to over \$1.6 billion by 2015. Current assistance is \$550 million — less than half of today's needed amount".

De VN-autoriteiten zijn zich terdege bewust van het probleem. In hun verklaringen voor de *Commission on Population and Development* (CPD), het VN-orgaan dat instaat voor de opvolging van de uitvoering van het ICPD-Actieprogramma, wordt de onderfinanciering van het programma aangeklaagd. Tijdens de laatste CPD-zitting, die plaatsvond van 11 tot 15 april 2011, heeft de huidige *Executive Director* van UNFPA gewag gemaakt van het bestaan van een financieel

tekort van niet minder dan \$24 miljard.²¹ In het statement van de *Under-Secretary-General for Economic and Social Affairs* werd expliciet de link gelegd tussen het gebrek aan *family planning programmes* en het tekort aan financiële middelen:

“Over the past decade, support for family planning has weakened, and donor funding in this area has nearly dropped by half. This is despite the fact that the number of women of reproductive age, particularly in low-income countries, has increased over the same period.”

Het is dus belangrijk dat het ICPD-Actieprogramma wordt voortgezet. Een ondermaatse uitvoering van het programma zou wel eens een bestendinging kunnen betekenen voor een stagnatie van de afname van de vruchtbaarheid. En dit is een reden voor ongerustheid. Zelfs een iets hogere vruchtbaarheid (dan deze voorzien met de middenvariant) zou belangrijke ge-

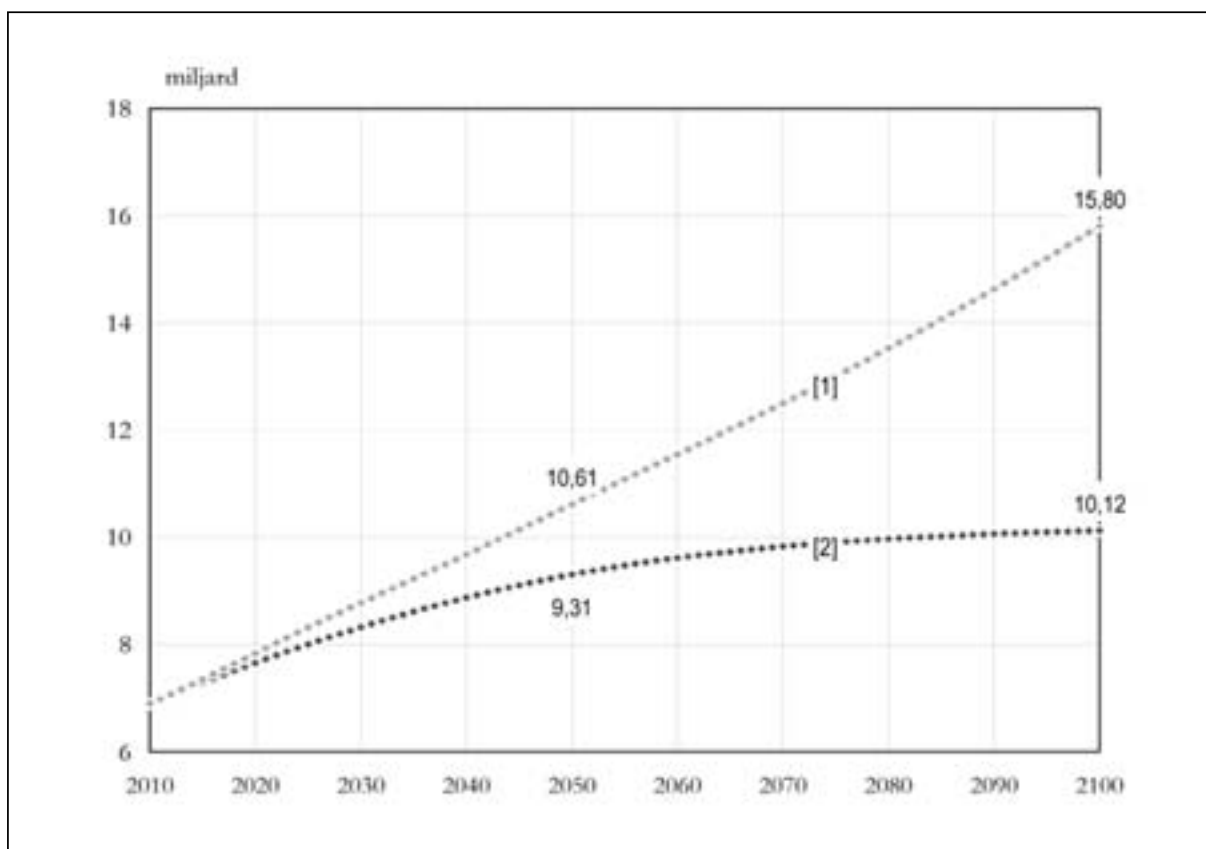
volgen kunnen hebben voor de uiteindelijke bevolkingsomvang van de wereld.

Een alternatief scenario: het effect van een ‘half’ kind meer

In de *2010 Revision* van de *World Population Prospects* is naast de middenvariant ook een ‘hoge variant’ uitgewerkt. Hierin ligt de hypothese voor de vruchtbaarheid een ‘half’ kind hoger dan in de middenvariant. Het resultaat van deze hypothese voor de wereldbevolking wordt weer gegeven in figuur 6.

Een tragere afname van de vruchtbaarheid in vergelijking met de middenvariant zou betekenen dat tegen 2100 de wereld geen 10,12 miljard mensen zou tellen, maar wel 15,80 miljard, zijnde ruim 50% meer. Zelfs een kleine verschuiving van de vruchtbaarheid zou dus erg grote gevolgen hebben op het totaal van de wereldbevolking.

Figuur 6:
Vergelijking tussen de resultaten van de hoge variant met de middenvariant

Bron: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.

Een slotbedenking: wat is wenselijk? 10 of 15 miljard mensen?

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de middenvariant van de VN-bevolkingsprojecties een te optimistisch perspectief zou kunnen zijn. De kans bestaat dat er tegen 2100 meer dan 10,1 miljard mensen zijn. Als de vruchtbaarheid minder snel afneemt dan wat wordt verondersteld in de middenvariant, zou de wereldbevolking wel eens 15 miljard kunnen benaderen.

Is het perspectief van tien miljard zo veel beter dan het perspectief van 15 miljard? Is een wereld met 15 miljard wel 'leefbaar'? Moeilijk te zeggen. BONGAARTS pleit voor het 'voorzichtigheidsprincipe' (cf. quote in een artikel van de *New York Times* van 3 mei 2011 naar aanleiding van het voorstellen aan de pers van de *World Population Prospects: The 2010 Revision*):

"Every billion more people makes life more difficult for everybody it's as simple as that. Is it the end of the world? No. Can we feed 10 billion people? Probably. But we obviously would be better off with a smaller population."

Het is duidelijk dat de evolutie van de vruchtbaarheid cruciaal is. Als de vruchtbaarheid niet daalt, zou de wereldbevolking tegen 2100 geen tien, geen 15, maar 27 (!) miljard mensen tellen - nagenoeg vier keer meer dan het huidige aantal van zeven miljard.²²

Wij moeten ook niet te pessimistisch zijn. De voorbije 50 jaar is er veel veranderd. Het merendeel van de Minder ontwikkelde landen wordt niet langer geconfronteerd met een verdubbeling van zijn bevolking na amper 30 jaar. Dit is echter niet het geval voor de Minst ontwikkelde landen – en dus voor vele Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara – die nog steeds een jaarlijkse aangroei van 2,3% kennen (de toestand in de jaren 1950-1975: 2,4%).

Daartegenover staat dat een verdere afname van de vruchtbaarheid niet 'spontaan' zal gebeuren. Een verdere uitvoering – en een verdere (betere) financiering door de donorlanden – van het ICPD-Actieprogramma is hiertoe een belangrijke hefboom.

Literatuurlijst

BONGAARTS, J. (2005), *The causes of stalling fertility transitions*. Working paper no. 14. NY: The Population Council.

BONGAARTS, J. (2008), *The Fertility Transitions in Developing Countries. Progress or Stagnation?* Series Poverty, Gender and Youth, Working paper no. 7. NY: The Population Council.

BONGAARTS, J. & WATKINS, S.C. (1996), Social interactions and contemporary fertility transitions. *Population and Development Review* 22(4): 639-682.

CALDWELL, J.C. (1976), Toward A Restatement of Demographic Transition Theory. *Population and Development Review*, 2 (3/4): 321-366.

CHESNAIS, J.-C. (1986), *La transition démographique: étapes, formes, implications économiques : étude de séries temporelles. (1720-1984) relatives à 67 pays*. Paris: Presses Universitaires de France.

CLIQUET, R.L. & SCHOENMAECKERS, R. (1976), *Van toeval- lig naar gepland ouderschap*, Studies en Documenten 1975/6, CBGS, Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin. De Sikkell, Kapellen.

DREZE, J. & MURTHI, M. (2000), *Fertility, Education and Development*. Discussion Paper No. DEDPS 20 (January 2000). London: London school of Economics and Political Science.

LESTHAEGHE, R.J. (1977), *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

LESTHAEGHE, R.J., & VAN DE KAA, D. (1986), "Twee demografische transitie's?", in LESTHAEGHE & VAN DE KAA (eds): *Bevolking - Groei en Krimp*. Mens en Maatschappij, Deventer: Van Loghum Slaterus.

PAGE, H.J. & LESTHAEGHE, R.J. (Eds.) (1981), *Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change*. Academic Press, London.

SCHOENMAECKERS, R. (1995), *Samenvatting van het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling 1994* [Summary of the ICPD Programme of Action 1994]. CBGS-document 1995/3 (November).

SCHOENMAECKERS, R. (1999), Vooruitzichten van de wereldbevolking. *Bevolking en Gezin*, 28/2 (1999). Brussel, Den Haag.

SCHOENMAECKERS, R. (2009), *Naar een nieuwe demografische wereldorde?* Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse Regering. Deel 1: Algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen. Studiedienst met medewerking van beleidscellen van verschillende domeinen. Brussel, SVR, luik AI, pp. 8-18.

SCHOENMAECKERS, R. (2011), *Is het einde van de bevolkingsgroei werkelijk in zicht? Van 7 miljard mensen naar een stabilisatie rond de 9,5 miljard?* MO* paper, nummer 54 (mei 2011): <http://www.mo.be>.

SCHOENMAECKERS, R., SHAH, I.H., LESTHAEGHE, R.L. & TAMBASHE, O. (1981), *The Child Spacing Tradition and the Postpartum Taboo in Tropical Africa: Anthropological Evidence*. In: PAGE, H.J. & LESTHAEGHE, R.L. (Eds.), "Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change". Academic Press, London.

WATKINS, S.C. (1986), *Conclusions*. In COALE A.J. and WATKINS, S.C. (Eds.), *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

WATKINS, S.C. (1987), The Fertility Transition: Europe and the Third World compared. *Sociological Forum* 2(4): 645-673.

THOMPSON, W.S. (1929), Population. In *American Journal of Sociology*, Vol. 34, No.6. (May, 1929), p. 959-975.

United Nations (2011), *World Population Prospects: The 2010 Revision*. Department of Economic and Social Affairs, UN, New York.

Noten

- 1 Ronald Schoenmaeckers is Wetenschappelijk directeur bij de SVR (ronald.schoenmaeckers@dar.vlaanderen.be). Sinds midden 2009 werkt hij ook als consultant voor UNFPA (*UN Population Fund*) in de Democratische Republiek Congo. Zijn werk in de DR Congo staat in het kader van de voorbereiding van de toekomstige algemene volkstelling
- 2 De VN-bevolkingsprognoses zijn een tweejaarlijkse oefening van de Bevolkingsdivisie die deel uitmaakt van het *Department of Economic and Social Affairs* (DESA) van de VN. Deze prognoses, die worden aangemaakt voor alle landen op basis van de gegevens doorgestuurd door de nationale statistische overheden, zijn gekend als de *World Population Prospects*. De resultaten van de *World Population Prospects* zijn beschikbaar op de website van de Bevolkingsdivisie: www.un.org/esa/population/.
Alle statistische gegevens verder in de tekst zijn ontleend aan de laatste VN-bevolkingsprognose: *World Population Prospects: The 2010 Revision*.
- 3 Het is gebruikelijk met de aanmaak van bevolkingsprojecties dat verschillende varianten worden toegepast. Dit gebeurt ook bij de aanmaak van de *World Population Prospects*.
- 4 De hieronder gebruikte terminologie wordt gebruikt door de VN: *More developed regions*, *Less developed regions*, en *Least developed countries*. Met Meer ontwikkelde landen wordt verwezen naar de rijke, geïndustrialiseerde landen van Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw Zeeland, Japan; de Minder ontwikkelde landen zijn de zogenaamde 'Derdewerldlanden'; de Minst ontwikkelde landen ten slotte zijn een subgroep van 48 landen binnen de groep van Minder ontwikkelde landen, met een meerderheid (69%) in Afrika. In de statistieken voor de groep Minder ontwikkelde landen zijn de gegevens voor de groep van Minst ontwikkelde landen inbegrepen.
- 5 Ook wanneer hieraan de cijfers voor Japan, Australië en Nieuw-Zeeland worden toegevoegd, bedraagt het relatieve aandeel amper 13%.
- 6 Het feit dat het vervangingsniveau meer dan twee is, is nodig als compensatie voor de sterfte op jonge leeftijd (niet alle meisjes overleven tot een vruchtbare leeftijd). Dit betekent dat het precieze cijfer afhangt van de sterfte op jonge leeftijd. In een bevolking met een erg hoge sterfte is het ver-

- eiste kindertal iets hoger dan 2,1. Een gemiddelde van 2,1 kinderen wordt algemeen aanvaard als voorwaarde voor het bereiken van 'zero population growth'.
- 7 Het probleem stelt zich vooral voor de Europese landen (en Japan), veel minder voor Noord-Amerika. Gelijkaardig aan de Europese landen hebben ook de Verenigde Staten en Canada een daling van de vruchtbaarheid gekend na 1960. Maar vergeleken met vele Europese landen hebben beide (vooral de VS) een relatief hoge vruchtbaarheid gekend. Het huidige vruchtbaarheidspeil (periode 2005-2010) is gelijk aan 2,07 (VS) en 1,65 (Canada).
 - 8 Met deze benaming wordt gerefereerd naar de 'eerste' demografische transitie van twee eeuwen terug die samengaat met de industriële revolutie. Meer over de achtergronden van de demografische transitie verder in paragraaf 2.3.
 - 9 Voor de recente bevolkingsprognoses voor het Vlaamse Gewest aangemaakt door de Studiedienst van de Vlaamse Regering (met als eindjaar 2030), is de hypothese gemaakt dat de vruchtbaarheid zou stabiliseren op 1,85 kinderen (zie <https://vo-rapportering-ontw.vonet.be>).
 - 10 Volgens de middenvariant van de *World Population Prospects* zou tegen 2100 het gemiddelde kindertal gelijk zijn aan 2,14.
 - 11 In beide gevallen gaat het over de resultaten van de middenvariant.
 - 12 Een vergelijking van de wereldbevolking in 2100 is onmogelijk. De *2010 Revision* is de eerste editie van de *World Population Prospects* met als eindjaar 2100. Voor alle vorige edities was (enkele langtermijnprojecties buiten beschouwing gelaten) was het eindjaar 2050. De mate van onzekerheid van bevolkingsprojecties vergroot naarmate verder in de toekomst wordt gekeken.
 - 13 Een groot deel van de minder ontwikkelde landen beschikt nog niet over een uitgebreid statistisch systeem zoals dit gekend is in de meeste Europese landen. In dit geval moeten trends worden afgeleid uit survey-gegevens. Dit is een risicovolle bezigheid want surveys gebeuren veelal op een irreguliere manier en geven niet altijd robuuste indicators (van bijvoorbeeld de vruchtbaarheid). Het probleem betreft niet alleen trends. In landen met een zwak of nagenoeg onbestaande statistisch systeem, moeten soms ook bevolkingsaantallen worden bijgesteld, meer bepaald de cijfers naar leeftijdsgroep.
 - 14 De DHS is de opvolger van de *World Fertility Survey* (WFS) uit de jaren 1960 en 1970. Het DHS-programma wordt gefinancierd door het *United States Agency for International Development* (USAID). Sinds 1984 zijn er meer dan 240 surveys uitgevoerd in 84 ontwikkelingslanden. Voor meer info, zie www.measuredhs.com.
 - 15 NEGO staat voor Nationale Enquête Gezinsontwikkeling.
 - 16 De Franse tegenhanger van 'empowerment', zijnde 'autonomisation', verwoordt goed de centrale idee.
 - 17 Het volledige ICPD-Actieprogramma is beschikbaar op de website van UNFPA, het VN-Bevolkingsfonds: www.unfpa.org.
 - 18 De HDR-rapporten zijn een jaarlijkse publicatie van UNDP, het VN-Ontwikkelingsprogramma. Een kernidee van de HDR-rapporten is dat 'ontwikkeling' (of 'welvaart') niet kan gemeten worden op basis van het bruto binnenlands product (BBP) alleen, maar dat er ook rekening moet worden gehouden met onder meer levensverwachting, opvoeding en politieke participatie van vrouwen.
 - 19 Het negatieve effect van scholing op de vruchtbaarheid is aangetoond in talrijke publicaties (ondermeer op basis van WFS en DHS surveymateriaal). Voor een overzicht, zie bijvoorbeeld DREZE & MURTY (2000).
 - 20 De laatste aanpassing dateert van juni 2008.
 - 21 Op een vroegere CPD-zittijd stelde mevrouw Obaid, die tot eind december 2010 de post van *Executive Director* van UNFPA bekleedde, dat de belangrijkste oorzaak voor het financiële tekort de kost van de AIDS-bestrijding is, die uiteindelijk veel hoger is uitgevallen dan wat ten tijde van de Cairo-Conferentie in 1994 was ingeschat.
 - 22 Naast de middenvariant en de hoge variant zijn nog twee andere alternatieven uitgewerkt: de lage variant en de *constant fertility* variant. Met de *constant fertility* variant wordt de vruchtbaarheid constant op het huidige peil gehouden. In dat geval zou de wereldbevolking tegen 2100 26,84 miljard mensen tellen. In de lage variant wordt een snellere afname van de vruchtbaarheid verondersteld. In dat geval zou tegen 2100 de wereldbevolking 'maar' 6,18 miljard mensen tellen (iets minder dus dan het huidige aantal van zeven miljard).

Opinie: Het internationale beheer van hernieuwbare energie: zet IRENA de VN op een zijspoor?

Thijs Van de Graaf¹

Inleiding

In januari 2009 werd het *International Renewable Energy Agency* (IRENA) opgericht tijdens een internationale conferentie in Bonn, Duitsland. Niet minder dan 75 landen ondertekenden toen het oprichtingsverdrag van IRENA. De oprichting van IRENA weerspiegelt de groeiende bezorgdheid over de klimaat- en energiecrisis. Fossiele brandstoffen leveren momenteel 80% van de wereldwijde energievoorziening maar zijn terzelfder tijd verantwoordelijk voor bijna 60% van alle mondiale CO₂-emissies.² De vraag naar deze brandstoffen stijgt spectaculair, terwijl de reserves steeds meer uitgeput raken. Zo berekende het Internationaal Energieagentschap (IEA) in 2008 dat de wereld tegen 2030 zes 'Saudi-Arabië's' moet vinden om aan de verwachte vraag naar aardolie tegemoet te komen. Hernieuwbare energiebronnen zoals zonne-energie en windenergie bieden in deze context aantrekkelijke alternatieven voor de schaarse en vervuilende fossiele brandstoffen.

Vandaag hebben reeds 148 landen het IRENA-verdrag ondertekend en 81 landen, plus de Europese Unie (EU), hebben het verdrag ook al geratificeerd. Opmerkelijk is wel dat, ondanks het feit dat het IRENA-verdrag open staat voor alle landen in de wereld, IRENA niet binnen de schoot van de Verenigde Naties (VN) is opgericht. In plaats daarvan is het opgericht als een autonome internationale organisatie, zonder formele banden met andere organisaties. Nog opmerkelijker is dat het hoofdkwartier van deze nieuwe organisatie voor hernieuwbare energie is gevestigd in de Verenigde Arabische Emiraten (VAE), een prominent OPEC-lid en één van de grootste olie- en gasproducenten in de wereld. Voorlopig zit het secretariaat van IRENA nog in het centrum van Abu Dhabi, één van de zeven emiraten, maar op termijn zou de hele administratie verhuizen naar Masdar, 's werelds eerste koolstofneutrale en afvalvrije stad die momenteel wordt gebouwd in de woestijn net buiten Abu Dhabi.

De organisatie is operationeel sinds april 2011, maar

heeft voorlopig slechts een mager jaarlijks budget van zo'n 14 miljoen dollar. Ter vergelijking: het jaarlijks budget van de Wereldhandelsorganisatie is zo'n 200 miljoen dollar, en de Voedsel- en Landbouworganisatie van de VN (FAO) beschikt zelfs over zo'n miljard dollar. Toch is de oprichting van IRENA in meerdere opzichten belangwekkend: het is de allereerste internationale organisatie die onder Duits leiderschap is opgericht, het is de eerste grote internationale instelling die gevestigd is in het Midden-Oosten, en het is de eerste internationale organisatie waarvan de Verenigde Staten lid zijn geworden in 15 jaar.³

De oprichting van IRENA roept echter een aantal vragen op, vooral wat betreft het gekozen institutionele design. Zo overlapt het mandaat van IRENA duidelijk met dat van andere internationale organisaties zoals het Internationaal Energieagentschap (IEA), een aantal gespecialiseerde VN-instellingen en enkele regionale organisaties. Waarom werd ervoor gekozen om een compleet nieuwe organisatie op te richten en niet te werken via deze bestaande instellingen? Vooral de afwezigheid van een formele link met de VN-structuren is opvallend. Het lidmaatschap van IRENA stond van bij het begin open voor alle VN-leden, waarom werd IRENA dan niet gewoon binnen de schoot van de VN opgericht? En waarom werden de belangrijkste regels en procedures binnen IRENA uiteindelijk toch geïnspireerd op de VN-structuren, ook al werd de VN-familie initieel afgewezen als geschikte institutionele thuis voor IRENA? Waarom zit het secretariaat van een hernieuwbare energieorganisatie in een OPEC-land en niet in Duitsland, dat al jaren een diplomatieke campagne voerde voor deze organisatie en een leider is inzake hernieuwbare energie? Om op deze en andere vragen een antwoord te bieden, kijkt deze bijdrage naar de geschiedenis en werking van IRENA, en probeert ze een verklaring te bieden voor de institutionele keuzes die zijn gemaakt, en hun gevolgen. Het artikel besluit dat IRENA wel degelijk VN-compatibel is en de komende jaren wellicht zal worden geïntegreerd binnen de VN-structuren.

De weg naar IRENA

De eerste plannen voor een internationaal agentschap voor hernieuwbare energie dateren al van begin jaren 1980. Het idee werd geopperd in het Brandt-rapport (1980) en de VN organiseerde in 1981 voor de eerste maal een grote internationale conferentie over nieuwe en hernieuwbare energiebronnen in Nairobi. Op deze top in Nairobi werd de rol van alternatieve energiebronnen onderzocht, niet enkel in het licht van de olieshocks van de jaren 1970, maar ook als reactie op 'de andere energiecrisis' van dat moment, met name de snelle uitputting van brandhout als energiebron.⁴ Echte vooruitgang kon er niet worden geboekt en een voorstel om een specifiek energiefiliaal te creëren in de schoot van de Wereldbank werd afgeschoten door de nieuwe Reagan-administratie.

Eén persoon heeft een cruciale rol gespeeld om de kwestie vanaf het begin van de jaren 1990 terug op de agenda te krijgen: de Duitse politicus Hermann Scheer. Scheer was een lid van de Sociaaldemocratische Partij (SPD) en heeft gezeteld in de Bundestag, het Duitse parlement, van 1980 tot aan zijn onverwachte dood in oktober 2010. Reeds in 1990 schreef Scheer zijn eerste memorandum voor de oprichting van wat hij toen nog als een 'International Solar Energy Agency' omschreef. In de daaropvolgende maanden en jaren zou hij proberen om zijn idee te verkopen bij de VN-Secretaris-generaal, de Amerikaanse Senaat, en de

Europese Commissie, maar behalve declaratoire steun leverde dat weinig op. Scheer gaf niet op en kwam in 2001 met een nieuw voorstel op de proppen, ditmaal voor een 'International Renewable Energy Agency' (IRENA).

Als lid van het uitvoerend comité van de SPD zorgde Scheer ervoor dat IRENA werd ingeschreven in het partijprogramma voor de verkiezingen van 2002. Dankzij tussenkomst van Scheer's collega-parlementslid Hans-Josef Fell, lid van de Duitse groene partij (Bündnis 90/Die Grünen), steunden ook de groenen dit voorstel. De rood-groene coalitie slaagde erin om bij die verkiezingen een nipte meerderheid te behouden en de regering van kanselier Gerhard Schröder werd verdergezet. In het nieuwe regeerakkoord van oktober 2002 werd de intentie ingeschreven om een initiatief te nemen ter oprichting van IRENA.

Ongeveer terzelfder tijd, in augustus-september 2002, vond in Johannesburg de VN-top over Duurzame Ontwikkeling plaats. Duitsland hoopte dat er een sterke resolutie over hernieuwbare energie uit de bus zou komen, maar de meningsverschillen bleken te groot. Aan het einde van de conferentie stak een groep van landen de koppen bijeen en werd beslist om de *Johannesburg Renewable Energy Conference* (JREC) op te richten, een soort 'coalition of the willing' van landen die internationale samenwerking rond hernieuwbare energie wilden promoten. In zijn speech op

één van de laatste dagen van de top in Johannesburg nodigde kanselier Schröder de delegaties uit voor een internationale conferentie over hernieuwbare energie in Duitsland.

Die conferentie werd uiteindelijk gehouden in Bonn, van 1 tot 4 juni 2004. Zeer opmerkelijk is dat de slottekst, die unaniem door de 154 nationale delegaties werd goedgekeurd, geen enkel gewag maakte van IRENA. De tekst riep op om de inspanningen rond hernieuwbare energie op te drijven, en sommige landen dienden zelfs concrete plannen in over hoe ze dat zouden gaan doen, maar over de oprichting van een nieuwe organisatie kon geen overeenstemming worden bereikt. De Bonn-conferentie zou het startschot geven voor een reeks van internationale conferenties over hernieuwbare energie die tot dusver hebben plaatsgevonden in Beijing (2005), Washington (2008) en Delhi (2010).

De federale verkiezingen van 2005 in Duitsland leidden tot een grote coalitie tussen socialisten (SPD) en christendemocraten (CDU/CSU) onder leiding van Angela Merkel. De intentie om IRENA op te richten werd opnieuw ingeschreven in het regeerakkoord. In januari 2007 vatte de Duitse regering een aantal bilaterale gesprekken aan met landen van over de hele wereld om hun steun te bekomen voor IRENA. Drie speciale ambassadeurs werden voor deze taak ingezet. Op de conferentie in Washington over hernieuwbare energie, in 2008, lanceerde Duitsland voor de eerste keer een formeel voorstel voor de oprichting van IRENA aan de andere landen. Twee voorbereidende conferenties werden gehouden in Duitsland en in Spanje, in 2008, en IRENA werd uiteindelijk boven de doopvont gehouden in januari 2009. De stichtingsconferentie werd bijgewoond door meer dan 120 nationale delegaties; 75 ervan ondertekenden de statuten van de nieuwe organisatie.

De werking en functies van IRENA

Het statuut van IRENA trad in werking op 8 juli 2010, één maand na de vijftienvingste ratificatie. Op dat moment begonnen de drie organen van IRENA officieel te werken, de 'Assemblée', de 'Raad', en het 'Secretariaat'. De Assemblée is het hoogste orgaan van het nieuwe agentschap en heeft het laatste woord over alle belangrijke beslissingen, waaronder de goedkeuring van de begroting en het werkprogramma, het

amenderen van het statuut, en de benoeming van de Directeur-generaal. Ze is samengesteld uit alle lidstaten en komt minstens eenmaal per jaar samen. Elke lidstaat heeft één stem, maar gewichtige beslissingen worden steeds per consensus genomen of met 'bijna-consensus' (d.w.z., hoogstens twee tegenstemmen). Daarnaast is er ook een Raad die bestaat uit 11 tot 21 vertegenwoordigers van de lidstaten, die voor een termijn van twee jaar worden verkozen. De Raad komt elke zes maanden samen en bereidt de agenda voor van de Assemblée. Binnen de Raad worden belangrijke beslissingen genomen met een tweederde meerderheid. Het Secretariaat, ten slotte, implementeert het werkprogramma van de organisatie en wordt geleid door een Directeur-generaal met een ambtstermijn van vier jaar.

IRENA's hoofddoelstelling is het wereldwijd promoten van de toepassing en het duurzame gebruik van alle vormen van hernieuwbare energie.⁵ In artikel III van haar Statuut wordt een niet-exhaustieve lijst gegeven van de hernieuwbare energiebronnen die worden gepromoot: biomassa, geothermische energie, waterkracht, energie uit de oceanen, zonne-energie, en windenergie. In de praktijk zal IRENA fungeren als een internationaal kenniscentrum inzake hernieuwbare energie. Het is dus een soft forum, dat vooral inzake kennisvergaring en -verspreiding voor multilaterale coördinatie zal zorgen. Volgens haar Statuut, zal IRENA vooral beleidsanalyses uitvoeren, beleidsadviezen formuleren, technologieoverdracht faciliteren, capaciteitsopbouw stimuleren, aanbevelingen geven omtrent financiering en onderzoek promoten.⁶ IRENA zal geen bindende beslissingen kunnen nemen, noch zal het zelf over eigen financiële middelen beschikken voor concrete projecten rond hernieuwbare energie. Het belangrijkste doel van IRENA is om uit te groeien tot het internationale referentiepunt bij uitstek voor hernieuwbare energie.

Controverse omtrent de hoofdzetel en directeur-generaal

In juni 2009 werd beslist om het Secretariaat van IRENA onder te brengen in het prestigieuze project van Masdar City in Abu Dhabi. Masdar is een stad die momenteel wordt gebouwd in de woestijn, net buiten de hoofdstad van het petroleum-emiraat. Zodra de werken klaar zijn, zou Masdar volledig kunnen draaien op zonne-energie en andere hernieuwbare energiebron-

nen. Zodoende zou het de allereerste koolstofneutrale en afvalvrije stad ter wereld worden. Op dezelfde vergadering, in juni 2009, werd ook afgesproken dat H  l  ne Pelosse, toenmalig adjunct-directeur van het kabinet van de Franse Minister van Milieu, de eerste Directeur-generaal van IRENA zou worden.

De keuzes voor Masdar en Pelosse waren een harde klap voor Duitsland. Ten eerste had Duitsland gehoopt dat Bonn de hoofdzetel van het nieuwe agentschap in de wacht zou slepen. Bonn huisvest nu reeds het hoofdkwartier van het Raamverdrag van de VN inzake Klimaatverandering (UNFCCC). Bovendien had Hermann Scheer, de Duitse politicus die jarenlang het publieke gezicht was achter de campagne voor de oprichting van IRENA, gehoopt dat hij IRENA's eerste Directeur-generaal zou worden, maar de Duitse regering had hem niet voorgedragen omdat ze vreesde dat zijn kandidatuur zou wegen op de kansen voor Bonn om geselecteerd te worden als hoofdkwartier. De Duitse regering heeft zich hier duidelijk misrekend want uiteindelijk verkreeg het noch het Secretariaat noch de post van Directeur-generaal.

Ten tweede stonden een aantal Duitse ambtenaren wantrouwig tegenover de Franse candidate, H  l  ne Pelosse, omdat ze vreesden dat Frankrijk van IRENA een agentschap wou maken dat   lle koolstofneutrale energiebronnen zou promoten, dat wil zeggen inclusief kernenergie.⁷ Frankrijk heeft wereldwijd een koppositie opgebouwd qua nucleaire industrie, terwijl Duitsland in de nasleep van Fukushima heeft besloten vast te houden aan zijn *Atomausstieg*. Alle Duitse kerncentrales moeten tegen 2022 de deuren sluiten.

Om de pil voor Duitsland te verzachten, kreeg Bonn het nieuwe Innovatie en Technologiecentrum van IRENA toegewezen. In Wenen, de andere kandidaat voor het hoofdkwartier, werd een *Liaison Office* opgericht voor het contact tussen IRENA en andere internationale organisaties, in het bijzonder de VN Industriële Ontwikkelingsorganisatie (UNIDO), het Atoomenergieagentschap (IAEA) en OPEC.

De keuze voor Abu Dhabi als hoofdkwartier was het resultaat van een indrukwekkende diplomatieke campagne die de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) hadden opgezet, vooral naar de Afrikaanse landen toe.⁸ Daarnaast beloofden de VAE ook om massaal in IRENA te investeren. Terwijl Duitsland zo'n 11 miljoen dollar aanbood om IRENA te huisvesten, boden de

VAE niet minder dan 136 miljoen dollar aan, gespreid over de eerste zes jaar. Bovendien engageerden de VAE zich om de volledige logistieke kosten verbonden aan het hoofdkwartier voor hun rekening te nemen.⁹ Alsof dat nog niet genoeg was beloofde het *Abu Dhabi Fund for Development* ook om, gedurende de eerste zeven jaar, 50 miljoen dollar per jaar te reserveren om IRENA projecten in ontwikkelingslanden te financieren.

IRENA's turbulente eerste maanden

De eerste twee jaren na het ondertekenen van IRENA's Statuut zijn heel turbulent geweest. Minder dan 18 maanden na haar verkiezing als eerste Directeur-generaal, nam H  l  ne Pelosse ontslag op 19 oktober 2010. In een interview zei Pelosse dat de VAE haar ontslag had gewild en daartoe de Franse regering onder druk zou hebben gezet. Volgens haar hadden de VAE problemen met haar beleid van genderpariteit in de rekruteringen voor IRENA. Zo had ze ooit op een klimaatconferentie in Amsterdam een T-shirt gedragen met het opschrift '*IRENA will recruit 50% women*'. Bovendien beschuldigde ze de regering van de VAE van intimidatie door bij haar thuis in te breken, haar telefoon en kantoor af te luisteren, en haar bagage te doorzoeken in het hotel.¹⁰

Enkele dagen na het ontslag van Pelosse kwam Hermann Scheer, IRENA's *founding father*, plots te overlijden na een hartaanval. In enkele interviews net voor zijn dood had Scheer het opgenomen voor Pelosse en had hij het 'administratieve comité' van IRENA, een orgaan dat was opgezet om het agentschap te helpen oprichten, ervan beschuldigd Pelosse tegen te werken. Een anoniem lid van dat comité sprak deze beschuldigen echter tegen en zei dat Pelosse verschillende misstappen had begaan, zoals op de website verkondigen dat ze gekant is tegen kernenergie alsook tegen *carbon capture and storage*, een controversiële technologie om CO2 op te vangen in energiecentrales en op te slaan onder de grond of onder de zeebodem.¹¹

Enkele lidstaten, waaronder de Verenigde Staten en Japan, waren bovendien niet tevreden omdat Pelosse in hun ogen niet in staat bleek om de boekhouding van IRENA op goede wijze te beheren. Daarom hielden zij de Financiële steun in die ze hadden beloofd voor het jaar 2010. Dat was een serieuze aderlating voor IRENA, dat tegen juni 2010 al haar uitgaven moest bevroren en haar programma's moest terugschroeven.

Uiteindelijk werden deze budgettaire problemen opgelost dankzij een grote financiële injectie van, alweer, de VAE. In oktober 2010 werd een nieuwe Directeur-Generaal aangesteld, Adnan Amin, met brede steun onder de lidstaten.

IRENA en de VN: partners of rivalen?

De VN ontplooit heel veel activiteiten rond hernieuwbare energie, maar er is geen coherent programma of zichtbare institutionele entiteit aangaande energie binnen de VN. Sinds 2004 is er wel een coördinerend bureau, genaamd 'UN-Energy', dat voor meer institutionele coherentie moet zorgen, maar dat bureau is sinds haar oprichting nagenoeg onzichtbaar gebleven. De verschillende wereldtoppen van de VN in Rio (1992) en Johannesburg (2002) zijn er ook niet in geslaagd om een gecoördineerd programma op te richten rond energie. Het thema heeft reeds tweemaal op de agenda gestaan van de Commissie voor Duurzame Ontwikkeling (CSD), maar ook daar bleken de tegenstellingen te groot om met sterke verklaringen naar buiten te komen. De promotie van hernieuwbare energie blijft zo beperkt tot instellingen die niet in de eerste plaats op energie gericht zijn, maar wel op andere domeinen als armoedebestrijding (denk aan de Wereldbank), voedselveiligheid (denk aan de FAO, dat relevant is voor biobrandstoffen), of klimaatverandering (denk aan het 'Clean Development Mechanism' binnen het Kyoto Protocol).

Ondanks deze bestaande VN-activiteiten rond hernieuwbare energie is ervoor gekozen om IRENA buiten de VN op te richten. Dit was een bewuste keuze van IRENA's *founding fathers*, die vreesden dat de typische bureaucratische structuur en consensuele besluitvormingsprocessen binnen de VN het oprichtingsproces zouden vertragen. De grote conferentie over hernieuwbare energie die Scheer en Schröder in 2004 in Bonn hadden georganiseerd, had hen geleerd dat het moeilijk was om daadkrachtige verklaringen te verkrijgen in een context van consensus. Later schreef Scheer dat de Bonn conferentie verworden was tot een soort 'VN-light conferentie' waarbij het belangrijker bleek om alle partijen aan boord te hebben bij de politieke eindverklaring, zelfs de Bush administratie en OPEC, dan tot een betekenisvolle tekst te komen. De conclusie voor Scheer was duidelijk: "the size of the conference is in inverse proportion to its level of efficiency."¹² Voortaan zou Scheer, en met hem de hele

Duitse regering, van strategie veranderen. In plaats van de VN-weg, gebaseerd op unanimiteit en universaliteit, kozen zij voortaan enkel door te gaan met gelijkgestemde landen.

Desalniettemin staat het lidmaatschap van IRENA toch open voor alle lidstaten van de VN en is het systeem van financiële bijdragen van IRENA volledig geënt op het VN model. Verschillende andere indicaties wijzen erop dat IRENA en de VN wel degelijk compatibel zijn en dat IRENA op termijn binnen de VN structuren gelooft kan worden. Zo werd als opvolger van Pelosse gekozen voor Adnan Amin, een man met ruime ervaring als VN ambtenaar, die onder meer voor het Milieuprogramma van de VN (UNEP) heeft gewerkt. Ook bij de keuze van het logo voor IRENA viel het veel waarnemers op dat men heeft gekozen voor dezelfde blauwe tint als in het VN-logo. Het is dus zeer waarschijnlijk dat IRENA metertijd zal verhuizen naar de VN sfeer. IRENA's *Liaison Office* in Wenen moet nu al de weg daartoe bereiden door het aanhalen van nauwe banden met UNIDO en andere VN-instellingen.

Bron: www.irena.org/home/index.

Slotbemerkingen

Vergeleken met andere internationale organisaties is IRENA in een recordtempo uit de grond gestampt. Ook het ratificatieproces is enorm snel verlopen. Die snelheid heeft te maken met de toegenomen bezorgdheid over de energie- en klimaatcrisis, die de belangenconfiguratie tussen de landen flink door elkaar schudt. Voor landen met een sterke binnenlandse industrie inzake hernieuwbare energie, zoals Duitsland, Denemarken en Spanje, biedt IRENA nieuwe economische opportuniteiten. Voor het olie-exporterende Abu Dhabi verleent de hoofdzetel van IRENA meer prestige aan het koolstofneutrale Masdar-project. Voor de Obama-administratie biedt het lidmaatschap van IRENA een gemakkelijke manier om te tonen dat er een andere weg wordt bewandeld in het klimaatdossier dan tijdens de Bush-administratie. En voor

de ontwikkelingslanden, die het grootste deel van het lidmaatschap van IRENA uitmaken, is er de hoop dat IRENA zal leiden tot meer technologietransfers en financiële steun.

Voorlopig zijn er nog twee opvallende afwezigen: China en België. China is razendsnel aan het opklimmen tot wereldmarktleider in enkele hernieuwbare energie-industrieën. Zo is het land intussen 's werelds grootste fabrikant van fotovoltaïsche zonnepanelen en windturbines. Er zijn drie denkbare verklaringen voor China's afwezigheid: (1) het land heeft duidelijk IRENA niet nodig om zijn binnenlandse industrie inzake hernieuwbare energie te promoten; (2) China staat argwanend tegenover IRENA omwille van de turbulente start van dit nieuwe agentschap; en (3) het ontbreekt China aan voldoende administratieve capaciteit om het binnenlandse, laat staan het internationale, beheer van hernieuwbare energie in goede banen te leiden.¹³

Verder is België, naast Hongarije, het enige EU-land dat nog niet is toegetreden tot IRENA. Verschillende studies en adviesorganen hebben nochtans geadviseerd dat het voor België en Vlaanderen belangrijk is om toe te treden.¹⁴ Ten eerste heeft de toetreding een belangrijk symbolisch belang. Ten tweede is het aandeel hernieuwbare energie in België en Vlaanderen op dit moment relatief laag en kan het best een duwtje in de rug gebruiken. Ten derde kan IRENA op termijn uitgroeien tot een belangrijk vehikel voor de uitvoer van hernieuwbare energietechnologieën.¹⁵ Met een beleidsdomein dat volledig versnipperd is over de federale regering en de drie gewesten is het natuurlijk niet gemakkelijk om snel een gemeenschappelijk standpunt in te nemen.

Noten

- 1 Thijs Van de Graaf is FWO-aspirant aan het Instituut voor Internationale Studies, Vakgroep Politieke Wetenschappen, Universiteit Gent.
- 2 IEA, *World Energy Outlook*, Parijs, OECD/IEA, 2010, p. 80; IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, Geneva, IPCC, 2007, p. 36.
- 3 Interview met G. M. THOMPSON, Senior Energy and Climate Advisor, US State Department, Washington D.C., 26 April 2011.
- 4 E. ECKHOLM, *The Other Energy Crisis: Firewood*, Washington, Worldwatch Institute, 1975. Zie ook: FAO, *Map of the Fuelwood Situation in the Developing Countries*, Rome, FAO, 1981.
- 5 Statuut van het Internationaal Hernieuwbaar Energieagentschap, artikel II.
- 6 *Ibid.*, artikel IV.
- 7 T. MACALISTER, 'Nuclear industry accused of hijacking clean energy forum', *Guardian*, 28 juni 2009.
- 8 Interview met G. M. THOMPSON, Senior Energy and Climate Advisor, US State Department, Washington D.C., 26 April 2011.
- 9 Persoonlijke correspondentie met Belgische diplomaat, 15 oktober 2010.
- 10 'Fearful French Woman Replaced as Renewables Agency Chief', *AFP*, 25 oktober 2010.
- 11 D.S. POWERS, 'Budget and Leadership Problems Plague Renewable Energy Agency', *New York Times*, 29 november 2010.
- 12 H. SCHEER, *Energy Autonomy: The Economic, Social and Technological Case for Renewable Energy*, London, Earthscan, 2007, p. 165.
- 13 Interview met G. M. THOMPSON, Senior Energy and Climate Advisor, US State Department, Washington D.C., 26 April 2011.
- 14 D. CRIEKEMANS, *Geopolitiek van de Hernieuwbare Energie van 2010 tot 2020: Uitdagingen en Opportuniteiten voor Vlaanderen*, Antwerpen, Steunpunt Buitenlands Beleid.
- 15 Zie het gezamenlijke advies van de Mineraad en Sariv over het Statuut van het Internationaal Agentschap voor Hernieuwbare Energie (IRENA), 16 september 2011.

Actualiteit: Tien jaar samenwerking tussen de Europese Unie en de Internationale Arbeidsorganisatie

Bregt Saenen¹

De Internationale Arbeidsorganisatie (*International Labour Organization*, ILO) en de Europese Unie (EU) vierden in 2011 de tiende verjaardag van hun vernieuwde samenwerking. Veel viel er echter niet te vieren, want hun partnerschap is in recente jaren in de verdrukking geraakt. Na het uitbreken van de financieel-economische crisis in 2008, oriënteerde de EU zich onder leiding van Duitsland meer op de recepten van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) dan op die van de ILO. Nieuwe investeringen in werkgelegenheid en sociale bescherming werden daardoor ingeruild voor strenge besparingsmaatregelen.

Tien jaar samenwerking...

40

Eind 2011 brachten het Internationaal Arbeidsbureau en de Europese Commissie (hierna 'de Commissie') samen een studie uit over de wisselwerking tussen internationale handel en werkgelegenheid. In *Trade and Employment: From Myths to Facts* stellen de auteurs vast dat de publieke opinie gelooft dat vrije internationale handel een goede zaak is voor de economische groei, maar ook leidt tot toenemende sociale ongelijkheid. Met andere woorden: de bevolking maakt zich zorgen dat niet iedereen van de voordelen van economische mondialisering kan genieten. 'Is dat wel zo?', vragen de auteurs zich af. Met deze studie willen ze bijdragen tot een betere kennis van de wisselwerking tussen handel en werkgelegenheid en daarmee een nieuwe aanzet geven tot een duurzaam economisch en sociaal beheer van de mondialisering.²

Het thema van de studie, het verband tussen internationale handel en werkgelegenheid, is een opvallende

herinnering aan de manier waarop de samenwerking tussen de EU en de ILO in 2001 een nieuw elan kreeg.

Tijdens de tweede helft van de jaren negentig probeerde de EU vruchteloos om een sociale clause te laten opnemen in het werk van de Wereldhandelsorganisatie (*World Trade Organization*, WTO). Met deze clause zou de naleving van bepaalde, fundamentele arbeidsstandaarden een voorwaarde worden om mee te kunnen genieten van de voordelige en vrije handel tussen WTO-leden. Het plan werd echter op luid protest onthaald in de derde wereld, waar gevreesd werd dat deze standaarden zouden ingezet worden als een nieuw soort verdoken protectionisme. De EU – waarbinnen ook onenigheid bestond over de kwestie – trok uiteindelijk zijn conclusies en net voor de start van de Doha conferentie in 2001 werd de clause opgeborgen.³ Meteen een van de eerste tekenen aan de wand dat de Westerse economieën de internationale handelsagenda niet langer meer op eigen houtje konden bepalen.

Het betekende het startschot voor een vernieuwd partnerschap met de ILO. Na de neergang van de sociale clause veranderde de Commissie het geweer van schouder en werd er ingezet op een bredere, maar ook minder dwingende aanpak van het Europees extern sociaal beleid. Als gevolg van de verhitte gemoeieren binnen de WTO, werd de discussie over de rol van internationale arbeidsstandaarden naar de ILO verschoven als een meer geschikt forum. Het debat rondom internationale handel en werkgelegenheid veroorzaakte op deze manier mee de hernieuwde toenadering tussen de EU en de ILO.

De ILO, een gespecialiseerd agentschap van de Verenigde Naties (VN), bevond zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw te midden van een structurele omwenteling. Het einde van de Koude Oorlog had de in 1919 opgerichte organisatie uitgedaagd om bij de tijd te blijven en zijn doelstellingen te vertalen naar de opkomende mondialisering. Welke rol zouden de internationale arbeidsstandaarden spelen in het nieuwe

Noord-Zuid debat? De ILO reageerde door in 1998 vier Fundamentele Arbeidsnormen (*Core Labour Standards*, CLS) te definiëren die door alle 183 lidstaten dienden te worden gerespecteerd: (1) de vrijheid tot het oprichten van vakverenigingen en de erkenning van het recht op collectief onderhandelen, (2) de afschaffing van alle vormen van dwangarbeid of verplichte arbeid, (3) de afschaffing van kinderarbeid en (4) de eliminatie van discriminatie in beroep en beroepsuitoefening.⁴ Nog eens tien jaar later, in 2008, werd met de Verklaring betreffende de Sociale Rechtvaardigheid voor een Billijke Mondialisering de kernboodschap van de organisatie opnieuw geformuleerd en de agenda voor Waardig Werk (*Decent Work Agenda*) als leidraad voor alle activiteiten van de ILO afgekondigd.⁵

De Commissie en het Internationaal Arbeidsbureau wisselden in 2001 brieven uit waarin ze hun gedeelde doelstellingen als basis voor verdere samenwerking uittekenden. Hoewel dit eerder ook al in 1958 was gebeurd, kreeg de samenwerking tussen beide organisaties duidelijk een nieuw elan na deze uitwisseling. Verschillende Europese instellingen engageerde zich voor de promotie van de CLS en de *Decent Work Agenda*. Daarnaast was de Commissie actief betrokken bij onderhandelingen over nieuwe arbeidsstandaarden in een coördinerende rol tussen de 27 Europese lidstaten.

Er wordt vaak aangehaald dat de samenwerking tussen de EU en de ILO is gestoeld op de gedeelde waarden en normen van beide organisaties. Directeur-generaal van de ILO Juan Somavia verklaarde in september 2011 voor het Europees Parlement nog dat

*“The EU and the ILO share the premise that lasting peace can only be secured through regional and international cooperation for social justice, with people’s guiding policy. And your historic achievement – above all others – has been uninterrupted peace for two generations of EU citizens. At the ILO we have put these shared values into practice.”*⁶

Niettemin bestaan er ook belangrijke verschillen tussen de EU en de ILO die hun samenwerking meer bemoeilijken dan op het eerste zicht duidelijk is. Hun meest fundamentele verschil ligt in hun uiteenlopende *raison d’être* en bijhorende doelstellingen. De ILO werd na de Eerste Wereldoorlog tijdens de onderhandelingen in Versailles opgericht als een internationaal orgaan voor sociale rechtvaardigheid. Door middel van universeel aanvaardde arbeidsstandaarden moet de

organisatie waken over het wereldwijde peil van werkomstandigheden en zo mee helpen om tot een duurzame vrede te komen. De EU ontstond na de Tweede Wereldoorlog op een soortgelijke manier als een vredesproject om de Franse en Duitse kempfanen voortaan met elkaar te verzoenen. Sindsdien is er echter veel veranderd en het Europese integratieproject heeft vandaag de dag bovenal een economische inslag, waarbij het zijn gemeenschappelijke markt en munt probeert te vrijwaren binnen de mondiale context. Kortom, de EU en de ILO houden er in hun huidige vorm erg verschillende oriëntaties op na.⁷

... in tijden van crisis

De uiteenlopende doelstellingen van de EU en de ILO hebben een nauwe samenwerking niet in de weg gestaan. De afgelopen tien jaar zijn de Europese instellingen en lidstaten een belangrijke partner gebleken in de promotie van internationale arbeidsstandaarden. Niettemin, wat zou er gebeuren wanneer de belangen van de twee organisaties met elkaar in conflict zouden komen? Zou hun samenwerking dan overeind blijven of langzaam uitgehold worden? Het uitbreken van de financieel-economische crisis in 2008 en de daarop volgende reactie van de EU en de ILO geeft ons een deel van het antwoord.

Sinds de crisis overwaaide naar het Europese continent en er lelijk huishield in de Zuidelijke landen, zijn de EU en de ILO opvallend ver uit elkaar gegroeid in hun pogingen om tot economisch herstel te komen. Hun visies op de noodzakelijke ingrepen om het tij te keren, verraden daarbij hun uiteenlopende oriëntaties.

De leden van de ILO reageerden snel op het uitbreken van de economische moeilijkheden. In juni 2009 werd *Recovering from the crisis: A Global Jobs Pact* bij consensus aangenomen tijdens hun jaarlijkse bijeenkomst. Consensus betekent daarbij dat het pact niet enkel gesteund wordt door de lidstaten, maar ook door de werkgevers en werknemers die elk een deel van de stemmen in handen hebben binnen de ILO. Met het pact wordt de *Decent Work Agenda* vertaald als een instrument om de crisis in te dijken en economisch herstel te bespoedigen. Centrale beleidsrecepten zijn het vrijwaren van de werkgelegenheid en sociale bescherming, twee noodzakelijke voorwaarden om naar de toekomst toe een duurzame economie op te bouwen.⁸ Het pact kreeg niet lang na zijn goedkeuring ook de steun van de G8 en verschillende VN organen.

Hoewel de lidstaten van de EU ruim vertegenwoordigd zijn in al deze organisaties en zich aansloten bij de consensus rond het *Global Jobs Pact*, zijn ze op Europees niveau een heel andere weg ingeslagen. Naarmate de crisis steeds harder toesloeg in de Zuidelijke landen en ook de stabiliteit van de hele Eurozone in het gedrang kwam, oriënteerde de EU zich onder leiding van Duitsland en de Commissie op de recepten van het IMF. Strenge besparingen op de overheidsfinanciën, loonmatiging voor werknemers, etc. De rode draad doorheen het Europees beleid is dat iedereen de buikriem moet aanhalen om de schulden uit het verleden af te betalen en daarmee de markten gerust te stellen.

Vandaag is er geruisloos een kloof tussen de aanpak van de EU en die van de ILO ontstaan. Terwijl de 27 Europese lidstaten zich onder druk van de markten steeds verder begeven in een verhaal van strenge besparingen, roept de ILO net op tot maatregelen om de tewerkstelling en sociale bescherming te vrijwaren. Officiële verklaringen zoals Somavia's toespraak voor het Europees Parlement borstelen over deze groeiende breuklijn, maar in de praktijk verschijnen er de eerste tekenen aan de wand. In september 2011 stuurde het Internationaal Arbeidsbureau bijvoorbeeld een missie naar Griekenland. Deze Zuidelijke lidstaat van de eurozone is het zwaarste getroffen door de crisis en heeft onder druk van de EU en het IMF zware besparingsmaatregelen moeten doorvoeren. Dit leidde tot een opmerking van de Griekse vakbondsfederatie die zich zorgen maakte over de naleving van 11 internationale arbeidsstandaarden waaraan het land gebonden is. De conclusies van de missie worden in juni verwacht, maar een voorlopig rapport bevestigt dat men zich ook in Genève zorgen maakt om de situatie.⁹

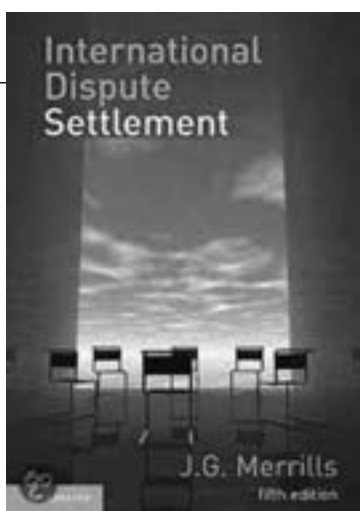
Wat betekent dit voor de samenwerking tussen de EU en de ILO? Recent verschenen er kleine barsten in het Europese discours van besparingen, maar de algemene teneur blijft onveranderd.¹⁰ De Europese instellingen blijven zich in de lettersoep van de VN overwegend oriënteren op de recepten van het IMF, waardoor het partnerschap met de ILO langzaam onder druk komt te staan. Voorlopig blijft het bij verontruste reacties vanuit het Internationaal Arbeidsbureau in Genève, maar de tendens is onmiskenbaar. Leidt dit er in de toekomst toe dat de nauwe samenwerking wordt ondergraven? Het wordt interessant om volgen hoe deze evolutie zich doorzet, zeker nu er voorlopig geen einde lijkt te komen aan de economische moeilijkheden in Europa.

Noten

- 1 Bregt Saenen studeerde Geschiedenis en Politieke Wetenschappen aan de Universiteit Gent. Sinds 1 oktober 2010 is hij als FWO Aspirant verbonden aan het Centrum voor EU Studies van de Universiteit Gent. Zijn onderzoek focust op het Europees extern en sociaal beleid, meer bepaald de positie en impact van de Europese Unie in de Internationale Arbeidsorganisatie.
- 2 M. JANSEN, R. PETERS & J.M. SALAZAR-XIRINACHS (Eds.) (2011), *Trade and Employment: From Myths to Facts*, Geneva, International Labour Office, 2011, XV + 307 p. De Commissie werkte recent ook samen met het *International Institute for Labour Studies* van de ILO aan twee andere studies: International Institute for Labour Studies, *Building a sustainable job-rich recovery*, Geneva, International Labour Organization, 2011, XII + 97 p. en International Institute for Labour Studies, *Toward a greener economy: the social dimensions*, Geneva, International Labour Organization, 2011, XII + 103 p.
- 3 J. ORBIE & L. TORTELL, "From the social clause to the Social Dimension of Globalization", in J. ORBIE & L. TORTELL (Eds.), *The European Union and the social dimension of globalization: how the EU influences the world*, New York, Routledge, 2009, 1-26.
- 4 www.ilo.org/declaration/thedeclaration/textdeclaration/lang--en/index.htm
- 5 www.ilo.org/global/meetings-and-events/campaigns/voices-on-social-justice/WCMS_099766/lang--en/index.htm
- 6 www.ilo.org/global/about-the-ilo/press-and-media-centre/statements-and-speeches/WCMS_162828/lang--es/index.htm
- 7 B. SAENEN & J. ORBIE, "Challenges to Coherence: exploring the European Union's role in the International Labour Organization", in J. LIEB, N. VON ONDARZA & D. SCHWARZER (Eds.), *The EU in International Fora. Lessons for the Union's External Representation after Lisbon*, Baden-Baden, Nomos, 2011, 159-174.
- 8 www.ilo.org/ilc/ILCSessions/98thSession/texts/WCMS_115076/lang--en/index.htm
- 9 www.ilo.org/global/standards/WCMS_170433/lang--en/index.htm
- 10 L. PHILLIPS, 'Cracks show in EU austerity doctrine', *EUobserver*, 14 oktober 2011.

International Dispute Settlement (5th ed.)

J.G. Merrills
Cambridge University Press (2011)
386 p.
ISBN 978-0-52115-339-3

De internationale politiek, zoals die heden ten dage bedreven wordt door bijna 200 soevereine staten, geeft onvermijdelijk aanleiding tot geschillen van allerhande aard. Zulke vaststelling zou eigenlijk niet mogen verbazen: onenigheden ontstaan van zodra een bewering of eis van één partij betreffende een feit, het recht of een specifiek beleid beantwoord wordt met een afwijzing, tegeneis of ontkenning van een andere partij. Sommige meningsverschillen mogen misschien bagatellen lijken, maar zelfs een kleinschalig geschil kan, indien onopgelost, een smet werpen op vriendschappelijke bilaterale betrekkingen. Onenigheden met een serieuzere inzet daarentegen kunnen bij het uitblijven van een duurzame oplossing een bedreiging vormen voor de internationale vrede en veiligheid. Hoe worden deze internationale geschillen dan op vreedzame wijze

beslecht? Met deze vraag in het achterhoofd, neemt Merrills de taak op zich om de lezer aan te tonen hoe Staten een einde stellen aan hun tweedracht.

Dit referentiewerk, inmiddels aan zijn vijfde editie toe, biedt een systematische bespreking van de technieken die er bestaan ten dienste van de internationale geschillenbeslechting. Onderhandelingen, de methode bij uitstek, kunnen diverse vormen aannemen. Naast de klassieke, vertrouwelijke diplomatieke kanalen, kunnen staten beslissen om gemengde commissies op te richten (voor langdurige, netelige kwesties bijv. grensafbakening) of zelfs topontmoetingen (*summits*) te houden die staatshoofden en regeringsleiders op één plaats samenbrengen in de kijker van de wereldopinie. Deze techniek is bijzonder geschikt om conflicten op preventieve wijze in de kiem te smoren of de punten van onenigheid voldoende te preciseren met oog op een bindende regeling door een rechter of arbiter. Toch merkt MERRILLS op dat onderhandelingen soms tot weinig nut strekken. Dit is onder andere het geval wanneer de diplomatieke betrekkingen verbroken worden of de standpunten van beide partijen dermate uiteenlopen dat gesprekken zinloos zijn.

Bemiddeling vergt de tussenkomst van een derde partij die gesprekken weer op gang brengt en constructieve voorstellen formuleert, maar zonder dat de partijen hun geschil uit handen geven. De actoren die zich in het verleden bereid hebben verklaard om de rol van bemiddelaar op zich te nemen komen uit allerlei milieus: NGOs, individuen, staten, international organisaties enz. Uiteraard zal bemiddeling slechts werken indien de betrokkenen bereid zijn om over te gaan tot wederzijdse toegevingen.

Feitenonderzoek door een onafhankelijke commissie is een weinig gebruikte methode die Staten toelaat om een objectief relaas te krijgen van betwiste gebeurtenissen die een pijnpunt vormen in hun onenigheid. Conciliatie gaat een stap verder. Hier heeft de com-

missie een ingrijpend mandaat, namelijk het aanreiken van een (niet-bindende) oplossing van het geschil. Ondanks de formele, soms ingewikkelde procedures die hierbij gepaard gaan, geniet conciliatie meer bijval dan louter feitenonderzoek; getuige hiervan de vele multilaterale verdragen die een conciliatieclausule bevatten in geval van twisten omtrent de interpretatie of toepassing van de respectievelijke verdragen.

Arbitrage en rechterlijke beslissing (voornamelijk door het Internationaal Gerechtshof) hebben in gemeen de vooraanstaande rol van een derde speler die, overeenkomstig het internationaal recht, een bindende uitspraak doet ter beëindiging van het interstatelijk geschil. Partijen die een beroep doen op arbitrage zien vooral heil in de flexibiliteit die deze regeling kenmerkt: zo kiezen ze zelf de arbiters, de toepasselijke rechtsregels en de modaliteiten van het proces. Bij de minpunten haalt MERRILLS onder meer de afwezigheid aan van procedures om toe te zien op de naleving van de beslissing en om te vermijden dat ontevreden partijen de uitspraak naast zich neer leggen door achteraf de nietigheid ervan in te roepen. De auteur schenkt bijzonder veel aandacht aan de centrale positie van het Internationaal Gerechtshof. Vooral interessant is zijn kijk op het spanningsveld waarin de rechters moeten werken, tussen enerzijds de strikte toepassing van de vigerende normen en anderzijds de rechtscheppende rol van het Hof die het internationaal recht verder doet ontwikkelen.

MERRILLS neemt tevens een reeks regimes en organisaties onder de loep die nauw betrokken zijn bij de vreedzame beslechting van geschillen, hoofdzakelijk het Zeerechtverdrag, mechanismen die fungeren in de context van internationale handel, de VN en regionale organisaties. Het hoofdstuk gewijd aan de VN is een tamelijk klassiek, doch helder overzicht van de hoofdorganen van de organisatie en hun respectievelijke taken ter behoud van de internationale vrede en veiligheid. Bij het evalueren van de doeltreffendheid van de VN op het domein van geschillenbeslechting merkt hij op dat wij eigenlijk twee aparte vragen dienen te stellen: hoe vaak wordt een beroep gedaan op de organisatie en hoe succesvol is de deelname van de VN in het aanmoedigen en bereiken van een akkoord? Wat de eerste vraag betreft, moet men drie periodes onderscheiden: de Koude Oorlog (waardoor een grote categorie conflicten buiten de organisatie werd gehouden), de dekolonisering (een geheel nieuwe agenda binnen de VN) en de periode na het einde van

de Koude Oorlog (toen de VN plots een nieuw elan kreeg). Zijn evaluatie van de daadkracht van de VN kan niet laaiend genoemd worden, noch afbrekend. MERRILLS schrijft bijvoorbeeld dat de stille diplomatie van de Secretaris-generaal, hoewel die geen sporen achterlaat in de archieven, toch in verscheidene geschillen succes heeft geboekt.

Tot slot, eindigt het boek met een aantal suggesties ter bevordering van de methodes van geschillenbeslechting. Wat de politieke technieken betreft, ziet MERRILLS vooral baat bij hervormingen van de Veiligheidsraad (een meer representatieve samenstelling en nieuwe werkmethoden om beslissingen aan te nemen) en het Secretariaat (meer financiële en logistieke middelen teneinde hun capaciteit te versterken). Met betrekking tot bindende, juridische beslissingen, wijst de auteur onder meer op de noodzaak voor rechters om goed bewust te zijn van elkaars rechtspraak, zodat tegenstrijdige uitspraken en bijgevolg de fragmentatie van het internationaal recht vermeden kunnen worden. Met *International Dispute Settlement* slaagt MERRILLS erin om op niet al te technische wijze de wereld van de internationale geschillenbeslechting uit de doeken te doen. Elke methode wordt telkens belicht aan de hand van talrijke voorbeelden gegrepen uit de dagdagelijkse praktijk en geëvalueerd in functie van zijn sterktes en beperkingen. Ook hecht de auteur duidelijk belang aan de wisselwerking en verhouding tussen de technieken die hij als het ware plaatst op een soort continuüm. Doordat het boek een gulden middenweg vindt tussen juridische analyse en politieke inzichten leent het zich uitstekend voor zowel studenten in de rechten als internationale betrekkingen.

Noten

- 1 Marco Benatar is Aspirant bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek aan het Centrum voor Internationaal Recht, Vrije Universiteit Brussel.
-

Nieuws in het kort

Door Neri Sybesma-Knol, met bijdragen van Marco Benatar en Cedric Ryngaert

Een blauwdruk voor Rio+20

Op 30 januari werd in Addis Abeba het eindrapport voorgesteld van het *High-level Panel on Global Sustainability: 'Resilient People; Resilient Planet; a Future Worth Choosing'*.

Het Panel formuleert aanbevelingen en voorstellen, die op de komende RIO+20 Conferentie besproken zullen worden.

Het Panel werd in augustus 2010 ingesteld door de Secretaris-generaal. De leden zijn 22 vooraanstaande deskundigen, waaronder gewezen regeringsleiders (zoals Gro Harlem Brundtland: Noorwegen, Kevin Rudd: Australië, Yukia Hatuyama: Japan, Micheline Calmy-Rey: Zwitserland, Ministers van Buitenlandse Zaken, van Milieu of van Ontwikkeling (Sheik Abdallah Al Nahyan: Verenigde Arabische Emiraten, Izabella Teixeira: Brazilië, Jairam GAMESH: India, Ali Babacan: Turkije, Gumilla Carlsson: Zweden), Europees Commissaris Conny Hedegaard en Susan Rice, Permanent Vertegenwoordiger van de Verenigde Staten bij de VN in New York.

Co-Voorzitters zijn de President van Zuid Afrika, Jacob Zuma en de President van Finland, Tarja Halonen.

Bij de voorstelling van het Rapport zei Ban Ki-moon dat hij van duurzame ontwikkeling dé prioriteit wil maken van zijn tweede ambtstermijn: "Wetenschap en economie tonen aan dat de huidige koers niet duurzaam is." President Zuma wees erop dat beleidsmakers overall op zoek zijn naar nieuwe ideeën en praktische suggesties om het hoofd te bieden aan de uitdagingen in deze tijden van crisis. En volgens Halonen moet de uitroeiing van armoede en het bevorderen van gelijkheid de eerste prioriteit blijven voor de wereldgemeenschap.

Het Rapport stelt dat na 25 jaar de conclusies uit het eerste 'duurzaamheidsrapport' (het Brundtland Rapport van 1987) nog steeds overeind blijven. Het pro-

bleem is dat duurzaamheid een concept gebleven is, meer dan een dagelijkse realiteit op het terrein.

Hoe dat komt? De politieke wil ontbreekt: politiek gaat over korte termijn planning, en een duurzaam beleid vraagt een visie voor de toekomst. Daarbij komt dat het concept van duurzaamheid nog niet is opgenomen in de mainstream van het nationale en internationale macro-economische debat en in het economische beleid.

Toch is dat van wezenlijk belang. Een nieuwe en operationele aanpak is nu nodig.

Het Panel formuleert een reeks van 56 aanbevelingen onder verschillende hoofdingen:

- Mensen in staat stellen om bewuste duurzame keuzes te maken.

Daarvoor dient aandacht te gaan naar een versterking van de positie van de vrouw, ook in de economie; naar onderwijs, opleiding en beroepsopleiding; naar steun aan jonge ondernemers, naar consumentenvoorlichting; naar bewuste keuzes op het gebied van landbouw, waterbeleid, etc.

- Een duurzame economie.

Dat houdt prijsbeheersing in en een doordacht energiebeleid; controle op financiële transacties; fraudebestrijding; investeringen in duurzame vernieuwing, ook van de infrastructuur; overheidsinvesteringen; het ontwikkelen van een stelsel van indicatoren voor duurzame ontwikkeling, etc.

- Versterken van het institutionele kader.

Dat betekent een deugdelijke wetgeving en goed bestuur; het recht op en toegang tot publieke informatie; een gezamenlijk beleid voor alle nationale overheden met een opname van het duurzaamheidsaspect op alle niveaus en in alle budgets; wetenschappelijke inbreng, ook op internationaal vlak; tenslotte: de oprichting van een VN-Raad voor Duurzame Ontwikkeling. Deze zou in de plaats komen van de bestaande

ECOSOC-Commissie voor Duurzame Ontwikkeling en rechtstreeks rapporteren aan de Veiligheidsraad.

Dit geheel van aanbevelingen zal worden voorgelegd aan RIO+20, de Conferentie die in juni bijeenkomt. Maar speciaal aan de Secretaris-generaal wordt gevraagd om 'Actie', nu meteen!

Finland treedt toe tot Landmijnenverdrag

Op 9 januari trad Finland formeel toe tot het Verdrag inzake het Verbod op het Gebruik, de Opslag, de Productie en de Overdracht van Antipersoonsmijnen, en inzake hun Vernietiging, het 'Verdrag van Ottawa' van 1997. 159 landen zijn nu partij bij dit Verdrag, en als Polen zoals verwacht dit jaar nog zal toetreden, zullen alle Europese landen daarbij zijn.

Al in de jaren tachtig ontstond ongerustheid over de wereldwijd groeiende toename en het ongecontroleerd gebruik van landmijnen: ook lang na afloop van een conflict vormen de miljoenen achtergebleven mijnen een bedreiging voor de bevolking. Jaarlijks worden duizenden mensen gedood of zwaar verminkt.

In eerste instantie leidde dit in 1995 tot een amendement van het bestaande Verdrag inzake Inhumane Wapens, maar al vanaf 1992 werd door een aantal NGOs, zoals Handicap International, actief campagne gevoerd voor een meer actieve aanpak. Deze *International Campaign to Ban Landmines* (ICBL) ontving trouwens in 1997 de Nobelprijs voor de Vrede. Op initiatief van enkele landen, waaronder België, kwam in 1997 tenslotte een specifiek Landmijnenverdrag tot stand.

Na tien jaar was het aantal slachtoffers al met de helft verminderd.

Verdragspartijen verbinden zich, geen antipersoonsmijnen meer in te zetten, te produceren en te exporteren. Ook gaan ze de verplichting aan om hun voorraden van dergelijke mijnen binnen vier jaar te vernietigen.

Er blijven nu nog 37 landen die het Verdrag niet hebben geratificeerd; daaronder China, Rusland en de Verenigde Staten.

President Obama kreeg het afgelopen jaar nog kritiek voor zijn besluit, het Verdrag niet te ratificeren. Ironisch genoeg hebben de Verenigde Staten sinds 1991

geen landmijnen meer ingezet, geldt sinds 1992 een exportverbod, en werd in 1997 de productie stopgezet.

De 2012 zitting van de VN-Ontwapeningsconferentie

Bij het begin van de eerste zitting van de VN-Ontwapeningsconferentie van 2012, op 24 januari, werd een boodschap voorgelezen waarin de Secretaris-generaal zijn diepe bezorgdheid uitdrukt over de toekomst van de Conferentie: zij voldoet niet langer aan de verwachtingen. De laatste maal dat zij een rol van betekenis speelde was in 1996, toen na drie jaar intensieve onderhandelingen een akkoord werd bereikt over een alomvattend verbod op kernproeven.

De Conferentie werd opgericht in 1979 als het centrale multilaterale forum voor onderhandelingen over ontwapening, in opvolging en op aanbeveling van de Bijzondere Zitting over Ontwapening van de Algemene Vergadering van 1978.

Ze werd de opvolger van vroegere Comités over Ontwapening die uit tien, later uit 18 leden bestonden. Opgericht met 40 leden, telt ze er nu 65.

Ze is het enige multilaterale ontwapeningsforum in de wereld.

De Conferentie komt drie maal per jaar samen in zittingen van tien, zeven en zeven weken;

ze rapporteert jaarlijks aan de Algemene Vergadering. In de loop der jaren werden belangrijke akkoorden onderhandeld, over non-proliferatie, over milieuveranderende wapentechnieken, over de zeebodem, over chemische en bacteriologische wapens en over kernproeven.

De Secretaris-generaal bracht dat alles nog eens in herinnering, in zijn boodschap van 24 januari. Maar, zei hij, de Conferentie voldoet niet langer aan de verwachtingen.

Een van de grote problemen is de kwestie van prioriteiten. Sommige staten willen onderhandelingen over kernwapens, terwijl andere prioriteit geven aan een discussie over splijtstoffen die worden gebruikt in kernwapens. Andere willen dan weer praten over de bescherming van niet-nucleaire staten tegen een bedreiging met kernwapens, en nog andere over een wapenwedloop in de Extra-atmosferische Ruimte.

En zelfs dan dreigen sommige leden ermee de traditionele consensus al bij voorbaat te zullen tegenhouden. Terwijl het toch duidelijk is dat nationale veiligheid het best kan worden bevorderd in het kader van dergelijke onderhandelingen en tijdens de daaropvolgende procedure van ondertekening en ratificatie.

“De toekomst van de Conferentie ligt in de handen van haar leden staten. Maar ik kan niet blijven toekijken en haar zien verglijden in irrelevantie, terwijl landen intussen al denken aan andere fora om te onderhandelen. De topbijeenkomst die ik in september 2010 belegde en de follow-up bijeenkomst van de plenaire Algemene Vergadering in juli 2011 dienden niet alleen om kritiek te leveren op de status quo, hoewel die er wel prominent aanwezig was. Het ging er vooral om de wereldgemeenschap de kans te geven om te vragen naar nieuwe vooruitgang op dit terrein.

In 2012 zal de toekomst van de Conferentie als nooit tevoren in de schijnwerpers staan. Klachten over de te strikte procedureregels, of over het gebrek aan politieke wil kunnen niet langer dienen als een verklaring voor het uitblijven van vooruitgang. De Algemene Vergadering neemt de zaak in behandeling en staat, als de Conferentie geblokkeerd blijft, klaar om andere mogelijkheden in overweging te nemen om vooruitgang te boeken.

Ik dring er bij u op aan om dit moment, waarop de wereld intens uitziet naar een verwezenlijking van de ontwapeningsdoelstellingen, aan te grijpen. Ik doe een beroep op u om onmiddellijk een begin te maken met onderhandelingen over de kwesties die op de agenda staan. Een voorafgaande overeenstemming over de reikwijdte of over het resultaat zou geen voorwaarde mogen zijn voor een begin van de onderhandelingen, of een excuus om ze te ontlopen.

De vloed van ontwapening komt op, terwijl de Conferentie dreigt te zinken. Laat ons de Conferentie opnieuw plaatsen in de centrale rol die ze kan en moet spelen in het versterken van de rol die het internationaal recht speelt op het gebied van ontwapening. Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid om de Conferentie te laten functioneren, niet alleen voor onszelf, maar voor toekomstige generaties.”

Anne Van Lancker gaat aan de slag bij de Verenigde Naties

Anne Van Lancker, jarenlang Europarlementslid voor de SP.A en nu nog gemeenteraadslid in Gent, verlaat de politiek. Ze gaat aan de slag bij de Verenigde Naties in Turkije. Van Lancker (57) wordt gender expert voor het Wereldbevolkingsfonds, in het nieuwe *UNFPA Regional Office for Eastern Europe and Central Asia* in Istanbul. Dit Bureau werd in mei 2011 geopend; het is het eerste VN-Bureau in Turkije en staat onder leiding van Thea Fierens, gewezen lid van de Nederlandse Tweede Kamer voor de Partij van de Arbeid.

Het vertrek uit de Gentse gemeenteraad is voor Van Lancker meteen haar afscheid van de politiek. In 1989 ging ze aan de slag op het kabinet van toenmalig Vlaams minister Roger De Wulf. In 1994 werd ze verkozen in het Europees Parlement, waar ze 15 jaar lang, tot 2009 zetelde. De voorbije vijf jaar was ze ook gemeenteraadslid in Gent.

What's in a name: voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië vs. Griekenland voor het Internationaal Gerechtshof

Marco Benatar

Op 5 december 2011 heeft het Internationaal Gerechtshof uitspraak gedaan in de zaak *voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië v. Griekenland*. De feiten die aanleiding gaven tot dit geschil gaan terug naar de implosie van Joegoslavië in de jaren '90 waarbij een nieuwe republiek, Macedonië, het levenslicht zag. Griekenland nam aanstoot aan het gebruik van deze term, die volgens de Grieken behoort tot hun cultureel patrimonium (men denke bijvoorbeeld aan Alexander de Grote) en een irredentistische nasmaak achterlaat. Ten einde de diplomatieke betrekkingen tussen beide landen te normaliseren werd in 1995 een interim akkoord bereikt. Overeenkomstig het akkoord dienen beide partijen zich aan bepaalde verplichtingen te houden. De belangrijkste afspraak is dat Macedonië enkel mag verzoeken om toe te treden tot internationale organisaties onder de naam “voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië” (in het Engels afge-

kort als: FYROM), terwijl Griekenland zulke aanvragen tot lidmaatschap niet mag belemmeren.

In 2008 hoopte FYROM een uitnodiging te krijgen van de NAVO om toe te treden tot deze organisatie, maar uiteindelijk bleef een uitnodiging uit. Macedonië beschuldigde Griekenland ervan haar veto te hebben uitgeoefend (beslissingen over toetreding tot de NAVO vergen unanimiteit) en maakte bijgevolg deze zaak aanhangig bij het Internationaal Gerechtshof.

Nadat het Hof zich bevoegd verklaarde om de grond van zaak te behandelen (gebaseerd op een compromissaire clausule vervat in bovenvermeld akkoord), bracht Griekenland verscheidene verweren naar voren. Zo poogde de Griekse staat onder meer te schuilen achter de 'collectieve' beslissing van de NAVO en te stellen dat de haara veto eigenlijk geen verband hield met het geschil omtrent de benaming van Macedonië. Dit en andere argumenten werden verworpen door de rechters in Den Haag. Zij beslisten met een verpletterende meerderheid (14 tegen een) dat Griekenland haar verbintenissen voortvloeiende uit het interim akkoord van 1995 had geschonden.

Nieuws van de Internationale Straftribunalen

Cedric Ryngaert

Internationaal Strafhof (ICC)

Op 23 januari 2012 bevestigde de kamer van vooronderzoek (Pre-Trial Chamber) van het ICC de aanklachten tegen een aantal Keniaanse hoogwaardigheidsbekleders die ervan verdacht worden de hand te hebben gehad in het in 2008 gepleegde electoraal geweld in Kenia. Dit betekent niet dat deze personen schuldig zijn, maar enkel dat er substantiële gronden zijn om te geloven dat ze misdaden hebben gepleegd waarover het Hof jurisdictie heeft, in dit geval misdaden tegen de mensheid. De beslissing leidde tot spanningen in Kenia. Kenia lijkt te aarzelen de beklagden te berechten voor hun beweerde misdaden; ze behoren immers tot verschillende etnische groepen wiens steun de Keniaanse regering nodig heeft.

De aanklachten tegen een andere verdachte, Callixte Mbarushimana (Democratische Republiek Congo), werden daarentegen niet bevestigd. Hij werd dan ook vrijgelaten.

De beslissing over de aanklachten tegen de voormalige president van Ivoorkust, Laurent Gbagbo, valt later dit jaar. Hij deed zijn eerste verschijning voor het Hof op 5 december 2011.

Omar al-Bashir, de president van Soedan tegen wie het ICC een aanklacht heeft uitgevaardigd, kon intussen ongestoord bezoeken brengen aan verschillende Afrikaanse landen. Het Hof liet niet na de Veiligheidsraad op de hoogte te brengen van het gebrek aan samenwerking van die landen met het Hof. Nog wat de situatie in Soedan (Darfur) betreft, verzocht de aanklager het Hof een aanhoudingsbevel uit te vaardigen lastens de huidige Soedanese minister van Defensie voor misdaden begaan in Darfur in 2003-2004.

Wat de situatie in Libië betreft maakte het Hof, na een bezoek van de aanklager, duidelijk dat het aanhoudingsbevel tegen Saif Al Islam Gaddafi nog steeds geldt en dat de Libische autoriteiten verplicht zijn hun medewerking te verlenen aan het Hof. Indien Libië Gaddafi, die in november 2011 werd opgepakt, op nationaal niveau wenst te vervolgen, zal het de ontvankelijkheid van de zaak moeten aanvechten bij het Hof. De zaak tegen Muammar Gaddafi werd daarentegen beëindigd gezien zijn dood in oktober 2011.

Tot slot, de Vergaderingen van Partijen heeft beslist wie de volgende hoofdaanklager van het Hof wordt: Fatou Bensouda (Gambia), die sinds 2004 adjunct-aanklager is. Ze zal Luis Moreno Ocampo, de eerste hoofdaanklager van het Hof, opvolgen.

Joegoslavië-tribunaal (ICTY)

Het ICTY lanceerde een webpagina over het zogenaamde 'residuele mechanisme' van het tribunaal (<http://www.icty.org/sid/10874>). Dit mechanisme is een ad hoc orgaan opgericht door de Veiligheidsraad bij Resolutie 1966 (2010). Na het verdwijnen van het ICTY zal het, vanaf volgend jaar, de noodzakelijke functies van het Tribunaal voortzetten alsook zijn erfenis bewaken. Het zal onder meer bevoegd zijn voor late beroepsprocedures, herzieningen van vonnissen, getuigenbescherming, toezicht op straffen, bijstand aan nationale rechtbanken en het bewaren van de archieven.

Een belangrijk aspect van de 'completion strategy' van het ICTY is de overdracht van zaken aan het nationale rechtbanken in het voormalige Joegoslavië. De aanklager van het ICTY en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) stelden in

dit verband dat de gerechtelijke autoriteiten van Bosnië-Herzegovina in staat zijn om oorlogsmisdadigers daadwerkelijk te vervolgen. De OVSE-missie in Bosnië had een aantal processen gevolgd en oordeelde dat de rechtbanken en aanklagers voldoende onafhankelijk en professioneel waren om complexe processen inzake oorlogsmisdaden te voeren.

Rwanda-tribunaal (ICTR)

Ook het ICTR zet in op de overdracht van strafvorderingen aan nationale autoriteiten, met name in Rwanda. In juni 2011 verwees het ICTR, na herhaalde verzoeken van de aanklager, voor het eerst een zaak (Uwinkindi) naar Rwandese gerechten. De beroepskamer van het ICTR bevestigde deze verwijzing op 18 december 2011. De documenten met betrekking tot de zaak werden vervolgens in een officiële ceremonie overgedragen aan Rwanda. De Rwandese procureur-generaal stelde dat dit een historische gebeurtenis was die de juridische hervormingen in Rwanda en de reconstructie van de Rwandese justitie erkende. Het valt te verwachten dat het ICTR nog meer zaken zal overdragen aan Rwanda. Op die manier kan het op tijd zijn deuren sluiten.

Eind 2011 velde de beroepskamer een aantal arresten waarin het de strafmaat van reeds veroordeelde beklaagden verminderde, terwijl het tribunaal in eerste aanleg een burgemeester tot 15 jaar gevangenisstraf veroordeelde omdat hij niet had ingegrepen toen de gemeentepolitie Tutsi om het leven bracht tijdens de Rwandese genocide.

Libanon-tribunaal

Op 1 februari 2012 besliste het Libanon-tribunaal, dat bevoegd is voor de moord op de voormalige Libanese premier Hariri, over te gaan tot een behandeling bij verstek, dit is een proces in afwezigheid van de verdachten. Het Libanon-tribunaal is het enige tribunaal dat een dergelijke 'in absentia'-bevoegdheid heeft. Het Tribunaal stelde dat het onmogelijk was gebleken de vier beklaagden aan te houden. Nadat het op 30 juni 2011 aanhoudingsbevelen tegen deze personen – Hezbollah-militanten – had uitgevaardigd en nadat hun namen in de media waren gepubliceerd, werd geen van hen nog opgemerkt in hun gekende verblijfplaats. Het Tribunaal wees een advocaat toe aan de beklaagden maar bepaalde nog geen datum voor het proces.

Cambodja-tribunaal

Op 3 februari 2012 veroordeelde de beroepskamer van het Cambodja-tribunaal Duch (Kaing Guek Eav), de chef van de Tuol Sleng-gevangenis, tot levenslang. In eerste aanleg was Duch nog tot 35 jaar veroordeeld. De beroepskamer was van oordeel dat de rechtbank in eerste aanleg te veel aandacht had besteed aan verzachtende omstandigheden en onvoldoende gewicht toegekend aan de ernst van de misdaden. Het Tribunaal wees erop dat Duch verantwoordelijk was voor minstens 12.272 doden, en dat zijn misdrijven zich afspeelden over een periode van meer dan drie jaar. Het feit dat Duch geen deel uitmaakte van het centrale commando van de Rode Khmer rechtvaardigde volgens het Hof geen lichtere straf.

De VN-kalender

door Piet Willems¹

Om met stip in uw agenda te noteren²:

1-7 februari	Wereldweek van interreligieuze harmonie (A/RES/65/5)	21-27 maart	Week van solidariteit met volken die strijden tegen racisme en rassendiscriminatie (A/RES/34/24)
4 februari	Wereldkankerdag (A/RES/62/10)	22 maart	Wereldwaterdag (A/RES/47/193)
20 februari	Werelddag voor sociale rechtvaardigheid (A/RES/62/10)	23 maart	Werelddag voor meteorologie (WMO/EC-XII/Res.6)
21 februari	Internationale dag van de moedertaal (A/RES/56/262)	24 maart	Wereldtuberculosedag (WMO/EC-XII/Res.6)
8 maart	Internationale vrouwendag	24 maart	Internationale dag voor het recht op de waarheid inzake ernstige mensenrechtenschendingen en de waardigheid van slachtoffers (A/RES/65/196)
21 maart	Wereldpoëziedag	25 maart	Internationale dag van de herdenking van de slachtoffers van slavernij en de afschaffing van de trans-Atlantische slavenhandel (A/RES/62/122)
21 maart	Internationale dag voor de uitbanning van rassendiscriminatie (A/RES/2142 (XXI))	25 maart	Internationale dag van solidariteit met vermiste en vastgehouden personeelsleden
21 maart	Internationale dag van Nowruz (A/RES/64/253)		
21 maart	Internationale dag voor Downsyndroom (A/RES/66/149)		

Enkele belangrijke afspraken op de VN vergaderagenda³

New York

07/09 - 09/09	Conferentie van de Verdragspartijen bij het Verdrag inzake rechten van personen met een beperkingen (4e sessie)
01/02 - 10/02	Commissie voor sociale ontwikkeling (50ste sessie)
09/02,	Comité voor de VN-bevolkingsprijs (1ste gewone vergadering)
17/02,	Comité voor niet-gouvernementele organisaties (reguliere sessie)
21/02 - 16/03	Speciaal comité voor operaties inzake vredeshandhaving en de bijbehorende werkgroepen, inhoudelijke sessie
23/02	Speciaal comité over het onderwerp van de implementatie van de Verklaring over de erkenning van de onafhankelijkheid van koloniale landen en volkeren
27/02 - 09/03	Commissie voor de status van vrouwen (56ste sessie)
28/02 - 02/03	Statistische commissie (43ste sessie)
12/03 - 16/03	Comité voor Ontwikkelingsbeleid (14de sessie)

12/03 - 30/03	Mensenrechtencomité (104de sessie)
12/03 - 13/03	Speciale 'high-level' vergadering van de Economische en Sociale Raad met de Bretton Woods instellingen, de Wereldhandelsorganisatie en UNCTAD
15/03,	Bijeenkomst Economische en Sociale Raad over internationale samenwerking in fiscale aangelegenheden
16/03,	Comité voor de VN-bevolkingsprijs (2de gewone vergadering)
19/03 - 27/04	Commissie voor de afbakening van het continentaal plat (29ste sessie)
26/03 - 27/03	Derde informele tussentijdse bijeenkomst ter voorbereiding van de VN-conferentie voor Duurzame Ontwikkeling
Maart	Algemene Vergadering, vijfde comité, hernomen sessie (vier weken)

Genève

13/02 - 02/03	Comité voor de uitbanning van discriminatie tegen vrouwen (51ste sessie)
13/02 - 09/03	Comité voor de uitbanning van rassendiscriminatie (80ste sessie)
27/02 - 23/03	Mensenrechtenraad (19de sessie)
27/02 - 02/03	Werkgroep voor discriminatie tegen vrouwen in recht en in de praktijk (derde sessie)
15/03 - 30/03	ILO, Raad van Bestuur en bijhorende comités (313de sessie)
20/03 - 22/03	Internationaal coördinatiecomité van nationale instanties ter promotie en bescherming van de mensenrechten (tweede sessie)

Wenen

05/03 - 09/03	Internationaal Atoomenergie Agentschap, Raad van Bestuur
12/03 - 16/03	Commissie voor verdovende middelen (55ste sessie)

Elders

27/02 - 09/03	Bangkok - Commissie voor internationale ambtenaren (74ste sessie)
06/02 - 07/02	Caïro - VN-seminarie over hulpverlening aan de Palestijnse bevolking
27/02 - 16/03	Montreal - Internationale Burgerluchtvaart Organisatie, Raad (195ste sessie)
07/02	Nairobi - Bijzondere vergadering van het comité van permanente vertegenwoordigers bij UNEP
20/02 - 22/02	Nairobi - Raad van Bestuur UNEP + Global Ministerieel Milieuforum (12de speciale sessie)
20/02 - 24/02	Rome - Internationaal Fonds voor Landbouwonwikkeling, Raad van Bestuur (35ste sessie)
Maart	Addis Abeba - Economische Commissie voor Afrika, comité van experts van de Conferentie van Afrikaanse ministers voor financiën, planning en economische ontwikkeling
14/03	Nairobi - Comité van permanente vertegenwoordigers bij UNEP (118de sessie)
21/03	Nairobi - Comité van permanente vertegenwoordigers bij UN-Habitat (44ste sessie)

De VVN-kalender

27 maart	Slotdag scholieren Model United Nations (Vredescentrum Antwerpen)
28 maart	Stagelezing bij Europa Direct Provincie Antwerpen
29 maart	Ontwikkelingsdebat: "Het is de politiek, <i>stupid</i> "
30 maart	Slotdag scholieren Model United Nations (Vredescentrum Antwerpen)
17 april	Slotdag scholieren Model United Nations (Vredescentrum Antwerpen)
11 mei	Slotdag scholieren Model United Nations (Vredescentrum Antwerpen)
5 november	Pedagogische studiedag rond Verkeersveiligheid
29 november – 2 december	VVN Model United Nations te Brugge

Noten

- 1 Lid van de Raad van Bestuur van VVN
 - 2 Voor een volledig overzicht van alle dagen en weken zie respectievelijk: www.un.org/observances/days.shtml en www.un.org/observances/weeks.shtml.
 - 3 Voor een volledig overzicht van alle VN vergaderingen en conferenties zie: <http://conf.un.org/DGAACS/Meetings.nsf/wByYear?OpenForm&Start=1&Count=60&Expand=2.10&Seq=7>.
-

VN-KANTOREN VOOR BELGIË

UN Office Brussels
VN-Kantoren in België
Bureau te Brussel
www.unbrussels.org

UNU
Universiteit van de VN
www.cris.unu.edu

UN WOMEN
VN-eenheid voor Gendergelijkheid en de
Empowerment van Vrouwen
www.unwomen.org

OHCHR
Bureau van de Hoge Commissaris
van de Verenigde Naties voor de
Mensenrechten.
www.europe.ohchr.org

WFP
Wereldvoedselprogramma
www.wfp.org

WMO
Wereld Meteorologische Organisatie
www.wmo.int

UNHCR
Bureau van de Hoge Commissaris
van de Verenigde Naties voor de
Vluchtelingen Regionaal Bureau
voor België, Luxemburg en de
Europese Instellingen
www.unhcr.org

UNDP
Ontwikkelingsprogramma
van de VN
www.undp.org/eu

UNISDR
De internationale strategie van de
Verenigde Naties voor de beperking
van het risico op rampen
www.unisdr.org/europe

DFS: Departement voor Ondersteuning
van Activiteiten op het Terrein
DPKO: Departement Vredesoperaties
DPA: Departement Politieke Aangelegenheden
www.un.org/en/peacekeeping/about/dfs
www.un.org/en/peacekeeping/
www.un.org/depts/dpa

WHO
Wereldgezondheidsorganisatie
www.who.int

IOM
Internationale Organisatie voor Migratie
www.belgium.iom.int

FAO
Voedsel- en Landbouworganisatie
van de VN, Verbindingsbureau met
de EU en België
www.fao.org

UNFPA
Bevolkingsfonds van de VN
www.unfpa.org

UN OCHA
UNOCHA
Bureau voor de Coördinatie van
Humanitaire Zaken van de VN,
Verbindingsbureau met EU/NAVO en
andere relevante EU Instellingen
en NGO's
www.ochaonline.un.org

UNICEF
Kinderfonds van de VN
www.unicef.org

UNEP
Milieuprogramma van
de VN, Verbindingsbureau
voor de Europese Unie
www.unep.org

UN ODC
UNODC
VN-Bureau voor Drugs en Criminaliteit
www.unodc.org

UNIDO
Organisatie van de
Verenigde Naties voor
Industriële Ontwikkeling
www.unido.org

Wereldbankgroep
www.worldbank.org

UNRIC
Regionaal Informatiecentrum van de VN
www.unric.org

ILO
Internationale Arbeidsorganisatie
Bureau voor de Europese
Unie en de Beneluxlanden
www.ilo.org/brussels

UN-HABITAT
VN-Centrum voor Menselijke
Nederzettingen, Verbindingsbureau
met de Europese Unie en België
www.unhabitat.org

UNRWA
VN-Agentschap voor hulp aan de
Palestijnse vluchtelingen in het
Nabije Oosten
www.unrwa.org

UNAIDS
Gezamenlijk VN-Programma
voor HIV/AIDS
www.unaids.org

UNESCO
Organisatie van de Verenigde Naties voor
Onderwijs, Wetenschap en Cultuur
www.unesco.org

UNOPS
VN-Bureau voor Projectondersteunende
Diensten
www.unops.org